

DR. KUNZ JENŐ.

A MUNKA.

TANULMÁNY.

»hiába inaugurálunk bármely intéz-
»ményt, a nagy eredményeket nem
»magukkal az intézményekkel, hanem
»azok kihasználásával: a *munkával*,
»fogjuk csak elérni.«

Dr. WEKERLE SÁNDOR.

(Budapesti Hírlap 1901. 81. sz.)

»Nem azok az országok a lég-
»gazdagabbak, a hol a természet a
»legpazarabb, hanem azok, a hol a
»*munka* a leghatályosabb.«

HENRY GEORGE.

BUDAPEST.

HODOSSY IMRE ÉS LÁNG LAJOS

BARÁTAIMNAK

TISZTELETTEL AJÁNLVA.

EZ e tanulmány mintegy természetrajzát s' illetve élettanát kívánná szolgáltatni annak a fontos emberi tevékenységnek, melyet munkának nevezünk. Minthogy pedig a munka átjárja az egész társadalmat és ennek minden alakzatát, mert mindnyájának megteremtője, föntartója és megbontója: vizsgálatunk szükségképen áttérjed a társadalomra is.

Budapesten, 1901. február hava.

TARTALOM.

I.

	Oldal
A munka fogalmának megállapítása.....	1
A munkával való takarékoskodás! hajlamunk és következményei.....	9
A munka fanyarságát megédesítő körülmények.....	14
A munkaerő tényezői.....	16
Szellemi és testi munka.....	19
Fölismerő és alkotó gondolatok.....	21
A termék. — A gondolat megtestesülései. — A szellemi és testi munkatermékek átruházása között főnforgó különbségek és következményeik.....	22
A munka mértékei.....	29
A termékek mértékei.....	32
A munkában való haladás mértéke.....	34
A szorgalom törvénye. — A gyakorlat. — A munkaeszközök.....	37
Anyagi, szellemi és vegyes természetű munkaeszközök. — Szerszám és gép. — Ismeret és tudomány.....	40
A felsőbbrendű munka útján szerzett kiváltság. — E kiváltság időleges volta. — Megszűnésének hármias módja. — A haladásra való kényszer szemben a fogékonyak-	

VIII

II.

	Oldal
A társadalmi hatalom természete. — Az erőszak, a csereerő, a tekintély, a csalárdság, a szeretet és a szánalom.....	56
Az erőszak, a csereerő és a tekintély hatásai részletesen	63
A hatalom eredményeinek tényezői. — A hatalmi behatások a nyers és a finomított emberanyagra. — A hatalom mértékei. — Belterjes és széleskörű hatalom.....	70
A hatalom kényszerereje nem kapcsolatos a hatalom nemével.....	76
A hatalom ellenhatásai. — Az ellenhatások a hatalom nemé- vel kapcsolatosak.....	77
Affinitás a társadalmi hatalmak között. — Viszont, kölcsönös ellensúlyozásuk	82
Egy- és kétoldalú hatalom. — A cserefőlény. — A tőke- hatalom. — A feltétlen és feltételes cserefőlény.....	86
A társadalmi hatalom kisebb-nagyobb állandósága. — Mes- terséges és természetes kiváltságok.....	90

III.

A társadalmi hatalom életének két korszaka. — Az activ és passiv hatalom. — A hatalom úri elemei	95
A hatalom administrationális elemei	97
Az administratio és az úri hajlam	99
A sáfár és a bérlő.....	102
A nyugdíjas úr. — Az úr kisajátítása.....	108
A sáfár és bérlő terjeszkedései	112
A társadalmi hatalom megszűnése.....	113

IV.

A meghódolt mint munkaeszköz. — Ezen munkaeszköz elő- nyei más munkaeszközök fölött.....	115
A társadalmi hatalom elemi megnyilatkozásai. — Az erőszak és csalárdság terén.....	121
A csere terén.....	125
A tekintély terén.....	127

IX

V.

Oldal

A társadalmi hatalomnak a munkára való befolyása.....	133
A magán földtulajdon. — Henry George tana	137
A munkafelosztás	146
A társadalmi hatalom befolyása a cultura terjedésére	149
A társadalmi hatalom hasznos voltának föltételei.....	150

VI.

A verseny. — Rendeltetésének sokfélesége.....	153
Az erősek és a gyengék versenye	154
A verseny befolyása a munkára	155
A verseny megkönnyíti a hódítást és a meghódoltak idomítástát. — Elősegíti a cserehatalomnak előtérbe való lépését	157
Az erősek és gyengék versenykörei. — Kölcsönös egymásra Hatásuk.....	160
Az úri verseny hatásai.....	163
A verseny és a művészet.....	166
A verseny a hatalom terjeszkedését előmozdítja. — A nagyüzem.....	168
A verseny és az egyéni hajlamok	171
A selectio. — A természetes kiválogatódás és a mesterséges Kiválasztás.....	172
A túlverseny	179
A túlverseny és a munkaerő-alap	180
A túlverseny és a szorgalom törvénye. — A túltermelés. (Jegyzet: A túltermelés és a túlszaporodás bajjai, úgy mindkettőnek gyógymódjai rokontermészetűek).....	182
A túlverseny a helyes viselkedés megromtója.....	186
A túlverseny a társas együttlét megfertőzője	191
A verseny korlátozása. — Tiltott és aránytalan verseny- eszközök. — A versenyzők számkorlátozása. — A kivált- ságok és a megkötöttség	193
A túlverseny megállapításának nehézségei a gyakorlatban.....	203

X.

VII.

	Oldal
Az összeműködés. — Haszna. — A társadalom	211
A munkaszervezet	215
Az összeműködés kétféle rendszere	217
A szabad szervezet kényes volta	220
A hatalom nagy szervező ereje	225
A hatalmi szervezetnek a szabad szervezet bajaitól való mentessége	228
A szabad szervezetnek kedvező körülmények	233
A szabad és a hatalmi szervezet összemérésének nehézségei ...	245
Elméleti összemérésük	250
A hatalmi szervezetek osztályozása	265

VIII.

A helyes viselkedés munkája. — A viselkedés általános tör- vényei és nem-követésüknek büntetései	270
A munkaszervezet követelte viselkedés. — A feltétlen szabad szervezet viselkedési törvényei	275
A feltétlen hatalmi szervezet követelte viselkedés törvényei	281
A viselkedés általános és a szervezet viselkedési törvényeinek összehangoztatása. — E feladat nehézségei. — Ellen- tétek az úr és a meghódolt hajlamai és érdekei között	286
A viselkedés általános törvényei megelőzik a szervezet visel- kedési törvényeit	297
A tényleges szervezetek vegyes természetűek. — Ennek okai ...	305
A vegyes szervezetekben a helyes viselkedés felismerésének nehézségei	309
Ennek következtében eltérő ítéletek	321
A szervezetek egymásba nyúlnak. — Ennek folytán a helyes viselkedés felismerésének nehézségei fokozódnak	323
A helyes viselkedés művészet	340
Az általános vezérelvek elégtelen volta. — Az altruizmus. — A keresztény vezérelv. — Az erkölcsös viselkedés. — A külsőleg helyes viselkedés. — A feltétlen helyes viselkedés	343

	Oldal
A helyes viselkedés elsajátításának és biztosításának munkája.	
— Az önmunka. — Az úri ember	352
A szervezetek munkája. — A család munkája. — A köz- vélemény	356
A jog mint viselkedési szabály	358
A jog hiányosságai	369
A jog mint a helyes viselkedés biztosító intézménye	372
A jog nem pótolhatja az erkölcsöt	375
Az erkölcs hiányának társadalmi következményei. — A kez- detleges és a kifejlődött társadalom	377

I.

A »munka« egyike a legelterjedtebb fogalmaknak és a szótárnak valószínűleg az a szava, melyet a mai emberek legsűrűbben használnak. Korunkban a munka azonfelül még egy bizonyos cultusban is részesül, míg régente, legalább egyes körökben, inkább lebecsülés érte azt. Az a gondolat, hogy igen sok múlik a munkán, és pedig nemcsak az egyesnél, hanem az egész társadalmat illetőleg is, ma jobban foglalkoztatja az elméket, mint a hogy a múltakban, bármely időben is, érdekelte őket. A parancs, hogy dolgozzunk, mely azelőtt inkább családi, háztartási, üzembeli szabály, legfeljebb a vallásnak másodsorban álló rendelkezése volt, mindinkább a nagy társadalomnak is vált követelményévé, melytől az üdvét várja és védelmét a fenyegető bajok ellen. Azért a mai tudomány is gyakrabban és behatóbban tárgyalja a munkát, mint a hogy azt tette a múlt idők elmélete.

Mi az, a mit munkának nevezünk?

Lesznek, kik majd mosolyognak a kérdés fölött, olyannyira fölöslegesnek tekintik azt. És csakugyan, ha van valami, a mit mindnyájan egész bizonyosan tudunk, úgy ilyen az a tudásunk, hogy dolgozunk, mert érzelmeink ösztönszerűleg mondják meg nekünk, hogy az, a mit végzünk, munka. De épp ezért csakis abban az esetben bírunk ama biztos tudomással, mikor saját munkánk forog szóban, míg a munka elvont természetét már nem ismerjük fel ily közvetlen módon.

Hasonlóképen kiki illetékesen mondhatja azt, hogy melege van, ellenben annak meghatározására, hogy mi a meleg önmagában és általában, többféle megfigyelés szükséges.

Bizonyos az, hogy a munka foglalkozás. Azonban nem minden foglalkozás egyszersmind munka is. A foglalkozásnak minősége, neme sem ruházza fel azt minden esetben a munka jellegével. Nagyot nézne a szemben lakó esztergályos, ha azt mondanók neki, hogy az ő mestersége nem jár munkával; pedig szomszédunk, a nyugalmazott tisztviselő, ugyancsak nap nap után mozgatja esztergapadját, és hogy ezt teszi, avval indokolja, hogy nincs semmi dolga. És nem-e a tudományos foglalkozás volt deákéveinknek

legterhesebben érzett munka-nyúge: az a foglalkozás, mely érett korunknak legkedvesebb időtöltését, élvét, szórakozását képezi?

Vajjon munkának nevezhetjük-e a lovaglást a hajtást, a vívást? A lovászok, a kocsisok, a vívómesterek furcsának találnák ezt a kérdést és mindenestre igenlőleg felelnének reá: hiszen azért követelnek fizetést — munkabért — mert munkának tekintik foglalkozásukat. Pedig a mit ezek tesznek, ugyanazt művelik a sportnak barátai, sőt akárhányan közülük még nagyobb hévvel is: de azért távol van tőlük az a gondolat, hogy ők dolgoznak és hogy fizetést követeljenek. Inkább még költenek is arra, hogy ugyanazt tehessék, a mit a lovászok, a kocsisok és a vívómesterek tesznek és nem egyszer halljuk tőlük azt, hogy ama foglalkozásaik nemcsak pénzükbe kerülnek, hanem még el is vonják őket azoktól a foglalkozásaiktól, melyeket viszont ők neveznek munkáknak.

Talán az időnek vagy az erőfogyasztásnak bizonyos mennyisége adja meg a munkának a jelleget? Ámde ekkor, arányosan az elfogyasztott idővel és erővel, az ellentétes nézeteket vallott csoportok ítéleteinek meg kellene változniok. Az első csoporthoz tartozók — a kocsisok, lovászok, vívómesterek — nem beszélhetnének mun-

káról már az első negyedórán is, míg a sportnak hívei bizonyos idő múlva munkára keresztelnék át időtöltésüket. Amazok az első negyedórán ingyen, ezek bizonyos idő múlva csak bérért működnének. Tudjuk, hogy nem így cselekednek és hogy foglalkozásaikról mindvégiglen egyformán gondolkoznak.

Nyilvánvaló, hogy az egyik így, a másik amúgy osztályozza a foglalkozásnak egy és ugyanazt a nemét is.

Sőt mi több: egy és ugyanaz az ember is egy és ugyanazt a foglalkozását, és ennek ugyanazon mennyiségét is, hol munkának nyilvánítja, hol nem: hasonlólag Aesopus mesebeli emberéhez, ki szája leheletével majd kezeit melegítette, majd ételét hűtötte. Így csak tegnap panaszkodott levélhordóm a miatt, hogy sok a munkája; alig bírja. Ma ismét láttam őt egész nap futkosni; és midőn kérdeztem tőle, hogy ma is sok volt-e a dolga, megelégedten így felelt: semmi, szabadságolva vagyok, egész nap sétáltam. Ugyanazt tette ma is, a mit tegnap és máskor tett; járt, kelt, reggeltől estig, még ugyanazon megszokott ütemben is: foglalkozásának csak nevét változtatta meg. Hasonlólag cselekszik a lovastiszt, ki a nap legerősebb lovasmunkája után ismét lóra ül, hogy üdüljön és a ballet-tánczosnő, ki siet

bevégezni rövid színi munkáját, hogy az egész éjszakát tánczvigalmon tölthesse.

És hogy a levélhordó, a lovastiszt és a tánczosnő észjárását, mely ugyanazt a foglalkozást hol munkának, hol kedvtelésnek minősíti, nem az abstractióban való járatlanságuk okozza, arról meggyőz engem tudós barátom, a tanár, ki nem győzi hangsúlyozni azt, hogy mennyire erős munka a praelegálás és ki, ha baráti körbe üdülni jön, nem tesz mást, mint hogy ugyancsak praelegál.

Ama bírákból és ügyvédekből álló casinotársaság pedig, mely azzal fűszerezi délutáni kávéját, hogy valóban terhes munkakörének jogeseteit bámulatos buzgósággal újra letárgyalja, bizonyítja azt, hogy tudós barátom, a tanár, a logicus fők között nem áll egyedül.

Mégis vannak foglalkozások, időtöltések, melyeket kivétel nélkül minden ember nem tekint, nem nevez munkának, még végleteikben sem. Ilyen állapot p. o. a heverés és általában a tétlenségnek állapotai, akár kellemesen érezzük azokat, akár, mint a beteg, vagy az, kit az unalom kínoz, kellemetlenül.

Ezen általános és állandó nézetből megtudjuk azt, hogy a munka a tétlenséggel ellentétes állapot, vagyis tevékenység.

Ámde van tevékenység, melyről ugyancsak kiki és változatlanul azt vallja, hogy nem munka. Ilyen tevékenység p. o. az evés, az ivás, a szivarzás. És ha kérdezzük, hogy miért nem az: azt a feleletet kapjuk, adjuk mi is, hogy ezek a tevékenységek élvek.

Ha tehát úgy találtuk, hogy a munka tevékenység, de mégis olyan tevékenység, melyet nem sorolnak azok közé, melyeket közönségesen élveknek, kedvteléseknek nevezni szokás, akkor, hogy a munka fogalmához közelebb jussunk, ez utóbbiakat: a kedvteléses, az élvezetes tevékenykedéseket mindenekelőtt el kell különítenünk, az emberi tevékenységek sorozatából kiküszöbölnünk.

Akármilyen tarka képet mutassanak is azok a tevékenykedések, melyeket az egyik vagy másik ember, társaság, nép vagy korszak élvezetei, kedvtelései közé sorol, úgy hogy példaszóvá vált, hogy ízlés dolgában a vita helyt nem foghat, mégis az élveknek minősített tevékenykedések valamennyiének van közös vonása, mintegy közös nevezője: közös bélyegük az, hogy önmagukért akarja őket az ember, úgy hogy azok, szempontjából, *végső célok*.

Ezen szempontból a többi tevékenykedés más természetű, ha egyébképen tartalmilag ugyanazok volnának is. Ezeket is akarja az ember,

mert akarat nélkül működés nincsen, de már nem önmagukért akarja őket, hanem mintegy kényszerrel fogva: azért, mert hasznos vagy éppen elkerülhetetlen utak és módok, melyek ama végső céljaihoz, vagyis azokhoz segítik őt, a miket *önmagukért* akar — legyen az bármicsoda, a legnagyobb, vagy a legparányibb cél: hatalom, szabadság, tudás, nyugalom, biztonság, a pálcza kikerülése, ha rabszolgák vagy iskolás gyermekek vagyunk, cím, rang, babérkoszorú, ha hiúk, vagy dicsvágyók vagyunk, vagy akár egy szerény virág, melyért lehajolni vagy egy domboldalra mászni kényszerítve vagyunk, ha vele egy nőnek kedveskedni kívánunk, vagy célunk az, hogy vele botanicus gyűjteményünket kiegészítsük.

Ez a nem önmagáért, hanem egy más, rajta kívül fekvő cél kedvéért és így ezen szempontból kénytelenül akart működés, végső céljainknak szívesen elkerült vagy megrövidített útja és módja: a munka.

És most megértjük azt, hogy miért mondják egy és ugyanazon foglalkozást a lovászok, kocsisok, vívómesterek munkájuknak, a sportnak emberei pedig munkájukkal ellentétes kedvtelésüknek; és hogy miért nem nevezi a levélhordó ugyanazt a járás-kelesét, a lovastiszt a lovaglást, a ballet tagja a tánczot, a tanár az értekezést és fejtegetést és ama casinobeli jogász-társaság

a jogesetek tárgyalását munkáknak akkor, mikor azokat hivatalos körükön kívül, önkényt, illetve önczélképen folytatják.

Hogy a munkának csakugyan ez a jellege és hogy az a *kényszerrel fogva* hat reánk kellemetlenül, nem pedig a fáradtság miatt, mely később, a hosszan tartott tevékenység okozta erőfogyasztás következtében, reánk nehezedik, ezt bizonyítja: egyrészt, hogy az élvezetes tevékenységektől, melyeknek ugyancsak a kimerülés a kellemetlen járulékuk, mindaddig, míg ez a kellemetlen érzés be nem köszöntött, éppenséggel nem húzódnak — másrészt, hogy a munkát legtöbbször az elején, sokszor még mielőtt belefogtunk volna, érzük leginkább teherképen: tehát akkor, mikor fáradtságról alig, vagy éppenséggel nem lehet szó.

Az erőfogyasztás és ennek következménye, a kimerülés, tehát nem minősítik tevékenységünket munkának, és azért van, hogy akárhányszor igen nagy erőfogyasztással járt tevékenységünket élvezetnek nevezzük, szót sem érdemlő fáradtsággal kapcsolatos működésünket pedig munkának.

Ennélfogva a munkával együtt járó rossz érzésnek kétféle nemét kell megkülömböztetnünk: azt a rossz érzést, melyet a munka önmagában,

természeténél fogva kelt, azon kényszer miatt, melylyel bennünket szorít, hogy valamit akarjunk és tegyünk, mit nem önmagáért akarunk és a mi nem tulajdonképeni célunk, — és azt a rossz érzést, melyet erőkészletünknek nagyobb mérvű elfogyasztása ébreszt, de melyet ugyanez az ok élvezetes tevékenységünkben is idéz elő és így nem sajátos kísérője a munkának.

* * *

Minthogy a munka mint ilyen nem öncél, hanem merően eszköz, melyet tulajdonképeni céljainknak kényszere nyom kezünkbe és melyet, mert eszköz, nem önmagáért, hanem csakis a vele elérendő cél kedvéért akar és akarhat az ember: természetes, hogy az emberek egyik főgondját képezi és képezte minden időben az, hogyan érhetnék el céljaikat munka nélkül, és ha erre mód nincs, minél kevesebb munka árán. E tekintetben a munka hasonló a pénzhez: vérbeli rokonához; — hisz legtöbbször csakugyan kínos szülöttje a munkának a pénz. A pénzt sem akarjuk önmagáért — csak a beteges elméjű zsugori akarja így — bár erősen akarja mindenki, a vele elérhető célok kedvéért. És miként, ha lehetséges, pénz költése nélkül törekszünk

céljainkat elérni, mindenesetre a pénznek lehető legkisebb mennyiségével: azonképen ugyancsak azon vagyunk, hogy munka nélkül, a munka legkisebb árán, jussunk el céljainkhoz.

Ezen, elemi hatalommal megnyilatkozó emberi törekvés: a munkakerülés ösztöne, a takarékoság és fukarkodás a munkával, fundamentális oka annak, hogy az emberiség a munkában előrehaladt; haladt oly mérvben, hogy bámulat fog el minket, ha visszatekintünk a kezdetekre. És ugyancsak végső oka annak is, hogy az emberi társadalom azokat az alakzatokat öltötte, melyekkel a történelemben és napjainkban találkozunk és melyeknek azért, a munka természeténél fogva, a jövőben is, bármilyen fokát is érje el a haladás, lényegükben ugyanazoknak kell maradniok.

Ha a munkát az ember nem érezné teherképen; ha tőle nem húzódnék, vele nem takarékoskodnék: azt mi sem indította volna arra, hogy azokat a munkát megtakarító eszközöket és eljárási módszereket verejtékes homlokkal kigondolja, melyek az emberiségnek nagy anyagi és szellemi vagyonát képezik. És szintúgy nem volna az embernek oka arra, hogy embertársait hatalmába kerítse azért, hogy ezek akarata szerint, helyette, vagy vele dolgozzanak. Ha a munka

nem volna teher, nem léteznék sem ismeret, sem vagyon, sem uralom, sem meghódoltság; még az egyszerű bot sem léteznék: sem támaszra, sem teherhordásra, sem mások irányítására és megfékezésére.

Ha a munkakerülés ösztöne nem lakoznék szívünkben, úgy ennek még egy — a legsúlyosabb — következménye lenne. Ugyanis, ha a természet ellentétet nem alkot munka és élvezet között; ha a munka is nem taszítólag, hanem úgy mint az élv, vonzólag hatna az emberre: akkor az emberek közül mindazok, kik az előrelátás, az önuralom és a mérséklés nagy művészeit elsajátítani nem képesek — az emberiség legtöbbször — elpusztulnának idő előtt, mert kettős tűz emésztene őket, úgy mint a gyertyát, melyet két végén gyújtanak meg.

Így az ember ideje megoszlik a munka és az élvezet között, és ha céljai a legközönségesebb jóllakáson túlmennek — és az emberi célok a jóllakás után a természet rendje szerint mindig nagyobbodnak — megoszlik olyképen, hogy a munkára sok, az élvezetre kevés idő jut. E mellett a mohóságot és az elhamarkodást, melyre az élvezet ragadnak és, ha egyedül uralkodnak, szoktatnak, jótékonyan ellensúlyozza a meggondolás, melyre az emberi kedélyt a munka kisebb-

nagyobb fanyarsága oktatja. Az óramű mechanizmusát látjuk itt alkalmazva. Az elv az indító erő: a súly az órán; a munka a megakasztó erő: az óra ingája, mely a kerékbe ütközve, megakadályozza azt, hogy a súly hirtelen leszaladjon. Mindkét mechanizmusnál az eredmény ugyanaz: ütemes, szabályozott menet.

Hertzka Tivadar (Die Gesetze der socialen Entwicklung) kiszámítja, hogy az ókori Athénben 10 rabszolga esett minden polgári családra: mai gőzgépeink 5 milliárd ember erejét képviselik: úgy, hogy ma minden egyes embernek 12, minden egyes családnak 60 rabszolga áll rendelkezésére. Ha — úgymond — ezeket a rabszolgákat okszerűen fölhasználnák, akkor Ausztriában a nőknek és a 16 éven aluli vagy 50 éven felüli férfiaknak egyáltalában semmit sem, a 16 és 50 év közötti férfiaknak pedig esztendőnként csak 36 napig kellene dolgozniok a végből, hogy magukat és az egyáltalában nem dolgozókat a »legsükségesebbekkel« ellássák.

Vajjon mivé válnék Ausztria heverő népe, ha azt valamely nagyobb hatalom ilyen paradicsomi állapotba juttatná? Vajjon azokkal a fölöslegekkel« töltené-e szabad idejét, fogyasztaná-e életerejének naponta megújuló hajtásait, melyek az életet finomítják, nemesítik, annak díszét

képezik: a tudományokkal és a szépművészetekkel, avagy pedig a kezdetleges elvekkel: heveréssel, gyümölcs telén lézengéssel, üres játékokkal, az összeműködést s a társas együttlétet zavaró gyűlölködésekkel és verekedésekkel és a testi élvezek sorvasztó túlhajtásával? Míg amarról biztosítva nem vagyunk, ne kívánjunk a tömegeknek ilyen paradicsomi állapotokat. Olyan óraműhöz válnék hasonlóvá életük, melynek nincsen szabályozó ingája.

Mély és messzeható oka van tehát annak, hogy az ember a munkával meg van terhelve; hogy attól húzódik; hogy akkor, midőn munkájáról van szó — öntudatlanul is — okoskodik és mérlegel, az egyik serpenyőbe rakva a jót, melyet neki a munka ígér, a másikba a rosszat, melyet neki a munka terhe okoz: azon serpenyő útmutatása szerint cselekszik, mely nagyobbat húz.

És midőn így mérlegelve, elvégre a munkára határoztuk magunkat, még mindig nem teszszük le ama mérleget, hanem előszedjük munka közben is és nem egyszer, meglepetve azt tapasztaljuk, hogy most, megfordítva mint volt, felbillen a vágyaknak és aggodalmaknak, és húz a munka terhének serpenyője. Felhagyunk a munkával és hamarabb, mint sem elhatároztuk volt.

Fel kell hagynunk vele, ha elfog bennünket a kimerülés. A munka terhe most elviselhetetlenné válik. Itt a természet határt szab a legerősebb akaratnak, de egyszersmind előli a munkára készítő vágyakat és aggodalmakat is. Ezek a kimerüléssel fokozatosan eltompulnak, végre teljesen elhalnak. A kimerülés határait átlépő munkát nemcsak érzelmeink vallják rossznak, hanem az tényleg is rossz annál fogva, mert megrontó, a testet és lelket lefokozó.

A munka fanyarságába belevegyülnek bizonyos elemek, melyek azt megédesítik. A munka nem ridegen visszataszító intézménye a természetnek.

Ilyen elem az önerő megérzése, mely erőöntudat a jól haladó munka során kellemes melegségképpen átjárja a munkást. Élénkebb lelki vérkeringésnek mondhatnók azt, mely, miként a test vérkeringésének meggyorsulása, az élet fokozásaképpen hat reánk.

Ez a jó érzés, a munkának legelső gyümölcse, jutalma minden munkásnak, ki erejének megfelelő munkát odaadással végez: kezdve a szerény mesteremberen, kinek belső megelégedést és csen-

des örömet szerez, midőn látja, miként halad, mint küzdi le ügyessége a nehézségeket, a lángelméjű művészig, kit teremtő erejének nyilvánulása boldogító mámorba ejt.

Ilyen második elem az eredmény reménye: és annál inkább az, minél nagyobb súlyt fektetünk arra, a mit munkánktól várunk. Azért, ha vágyaink vagy aggodalmaink szerfelettiiek, a legterhesebb munkát is alig érzük. Munkánkat eredményesnek gondolni, élvezetes dolog önmagában, sokszor nagyobb élvezet, mint az, a mit az elért eredmény maga nyújt. Ez az élvezet, a reményteljes munkásnak jókedvű kísérője, nem csekélyét könnyít a munka terhén, legkivált, ha gyors sikerre várunk, vagy éppen, ha a siker lépten-nyomon, mint a triumphantort a taps, követi munkánkat. Ilyen a kedvelt szónokok és színészek munkája; azért is válnak meg ezek oly nehezen pályájuktól, bármennyire érezzék is egyébképen annak munkaterheit.

Ilyen elem végre a szokás. A ki éveken át munkával foglalkozott és kivált hirtelenül, átmenet nélkül, dologtalan állapotba kerül, az a munkának izgalmát addig, míg annak helyét más ingerek nem foglalják el, nélkülözi és ezt az űrt — az unalmat, a tespedést — lélek- és élettani hatásánál fogva nagyobb tehernek érzi,

mint megszokott izgalmát, a munkát. Vágyódik a munka után. Ily állapotunkban azt a tevékenységünket, melyet előbb munkának tekintettünk — eszköznek, útnak — önmagáért akarjuk: az önczellá válik és így elveszti munka jellegét.

Ez a lélektani állapot, vagyis a nagyobb mérvű idegenkedés a munkátlanságtól, mint a munkás foglalkozástól, mintegy kisajátítója a munkának és megteremtője a magasabb rendű munkásnak, a culturmunkásnak. Nem az értelem, az ügyesség a jelzők, melyek a culturmunkást a kezdetlegestől megkülömböztetik; ezek tekintetében az utóbbi sokszor tútesz az elsón. Megkülömböztető bélyegük, az elsőé: a munkával való megbarátkozása, a kezdetlegesé: a munkától való iszonya.

Ezen három módon enyhül a munka nyomása és múlik le róla a bibliai átok.

Az ember munkaereje függ a testet alkotó sejtek mennyiségétől: a tömegtől — e sejtek minőségétől — és a sejtek és összetételeik, a szervek, összeműködésétől.

A sok sejtből álló test, a nagyobb tömeg, több erőt fejthet ki, mint a kisebb tömeg. Tudjuk, hogy az óriás legyőzi a törpét. Tapasztalták,

hogy a szellemi erő kapcsolatos az agy tömegével. Angelo Mosso tanár szerint közönséges lovaknak szíve 3-4 kilogrammot, a versenylovaké 5-6, sőt 8 kilogrammot is nyom. De ha például izom helyett inkább zsiradék alkotja a nagyobb testet, vagy ha az elvénült sejtekből áll, vagy végre ha annak szervezete rossz, a mennyiben alkotó részei össze nem működnek, vagy tökéletlenül működnek össze — állandóan vagy alkalmilag, betegség, ittasság vagy külbehatások következtében — az ezen hiányoktól ment kisebb test túltesz a nagyon.

Testünk tömege, sejtjeink minősége és szervezete fejlődhetik: alkotó részei szaporodnak, minőségileg javulnak, összeműködésük tökéletesedik. Mindezek vissza is fejlődhetnek: a tömeg apad, az alkotó részek minősége megromlik, az összeműködés megzavarodik.

Ezekhez képest nő és fogy az ember *munkaerőalapja* és vele munkára való képessége: derekassága a munka szempontjából.

Itt hármas hullámverést lehet megkülömböztetni. Azt a hosszú hullámot, mely a születéssel indul meg és az aggkorban ér véget, és ezen belül ismét kétféle hullámképződést: azt a mindennapi aprót, melynek tényezői, egyfelől a napi erőfogyasztás, másfelől a napi táplálkozás és

pihenés, és azt a nagyobb hullámot, mely fejlődik, a szerint, a mint huzamosabban helyes vagy helytelen arányt tartunk munka és élv, dolog és henyélés, erők fogyasztása és az annak visszafolyására szolgáló táplálkozás és pihenés között.

Hogy az első, a leghosszabb hullámot — az élettartamot — a két utóbbi kisebb hullám befolyásolja, az nemcsak orvosi tapasztalat, hanem a statistika által nagyban is beigazolt tény. A jobbmódúak átlagban hosszabb életűek, mint a szűkölködők. A gazdag nemzeteknél a halandóság kisebb, mint a kezdetlegeseknél. Ugyanezt bizonyítja újabban a gyári statistika is. A jobb sor, melybe a gyári munkások helyezkedni tudtak, de a megrövidített munkaidő egymagában is, meghosszabbította átlagos élettartamukat és e mellett nem apasztotta, hanem inkább növelte munkaeredményeiket, mert emelte munkaerőalapjukat és vele munkaképességüket.*

A primitív embert jelzi a munkától való idegenkedése, mondhatni iszonya, párosulva gondatlansággal, vagyis a szükséges előrelátás hiányával, a mi lényegében szintén munkakerülés, mert az előrelátás szellemi munka. Míg az egész-

* Innen van, hogy Angliában 1000 munkás közül még egyszer annyi lesz 50-60 éves, mint Oroszországban. (Schultze-Gaevernitz: Zum socialen Frieden.)

séges culturmunkást a tétlenség nyomja, ez a cultura alacsony fokán »a legnagyobb élvezet« (Hertzka). Innen való a kezdetleges ember teljes képtelensége arra, hogy helyes arányt tartson erőfogyasztás és erőpótlás között. Az élethullámok itt élesek. Bőség és dologtalanság, végínség és végkimerülés egymás mellett járnak. Az állapot egyenlege: rövidebb élet, kisebb átlagos munkaerő-alap és munkára való termetség.

És a minő a kezdetleges ember, nagyjából ugyanolyan a degenerált ember is. Ugyanazért lényegükben egyformák életviszonyaik is. Egyformák, mert mindkettő nem a munkában látja boldogulását, legkevésbé abban a nélkülözhetetlen szellemi munkában, mely nélkül állandóság és haladás nincsen: az előrelátásban.

Szellemi és testi munkáról beszélünk, szelleminek mondván azt, melyet nagyobbára agyunkkal, testinek, melyet túlnyomólag testünk más részével végzünk.

Fontosabb lényegben való különbszések.

A testi munka, végső elemzésben, mozgatása saját testünknek, vagy vele együtt a kívüle levő anyagoknak: megküzdés a földnek azokra ható

vonzerejével és alkatrészeik cohaesiojával a végből, hogy a külvilág tényleges rendje akaratumk szerint megváltozzék. Ezeket teszszük, ha járunk, futunk, emelünk, ütünk, bontunk, összeillesztünk.

A szellemi munka megteremti azt, mit gondolatnak nevezünk.

A gondolat a természetnek magasabbrendű tenyészte, melyet az, az állati szervezet útján, mintegy felsőbb rendű talajon fakaszt. Az alsó rendű állatokban ugyan csak gyengén és félénken, alig észrevehetőleg, hasonlólag a mohákhoz, melyek a talaj ösanyagát, a sziklát borítják: annál gazdagabban, minél felsőbb rendű az állat: míg végre az emberi fajban oly dúsan és hatalmasan fejleszti a gondolatok csodavirágait, mint a televény kövér földjében a növényzetet és ismét annál szebben és tökéletesebben, minél gondosabb, minél kertszerűbb művelés alá kerül e nemes talaj.

Az írás csodakertből származtatja az embert, de kiüzték szerinte azért, mert a tudás fájából evett. Fordítva látja az emberiség fejlődését, mintha délibábos látománya lenne. Tényleg a sivatagból származik az ember és kertbe vonult be, miután munkájával a tudás fáját nevelte és gyümölcsével táplálta magát.

Gondolataink felismerők és alkotók.

Felismerők, midőn agyunk fölszívja és elraktározza azokat a benyomásokat, melyek reá hatottak: megismerése a dolgok u. n. tulajdonságainak — már a hogy azok, alkotásunknál fogva, nekünk feltűnnek. Felismerjük, hogy a fa ég, hogy az ércz a tűzben megolvad, kihűlve, el nem égett környezetének alakzata szerint ismét megdermed. Megismerjük és megjegyezzük, a mit színnek, vonalnak, alaknak, testnek, hangnak stb. nevezünk. Megtudjuk, hogy az emberek és állatok mozognak, örülnek, szenvednek, szaporodnak, elhalnak, félnek, barátkoznak, viszálykodnak stb.

Az alkotó gondolat megmutatja nekünk az eszközöket és módozatokat, melyekkel a megismertekre hatni tudunk: kedvtelésünkre vagy hasznunkra. Alkotó gondolat vezérli azt, a ki fát égő anyaggal hoz összeköttetésbe azért, hogy a fa megégjen és meleget szolgáltatson testünknek, vagy megolvaszsa az erezet; ki agyagot gyúrva edénymintát formáz, melybe a megolvasztott erezet önti, hogy az, kihűlve, a mintának megfelelőleg érczedényt alkosson; ki hangokat, szavakat, vonalakat, alakokat, a zeneszerző, a költő, a festő, a szobrász módjára, a művészet törvényei szerint összhangzásba hoz; ki mint hadvezér a harc céljainak megfelelőleg rendezi

és igazgatja a fegyveres tömeget; ki törvényhozóképen oly szabályokat és intézményeket teremt, melyek az emberek viszállyainak határokat szabnak; ki mint tudós igazságokat megállapítva, a tudás végtelen birodalmának úthálózatát kiterjeszti: egyszóval mindenki, ki a felismerő gondolatokat mintegy összeházasítja, tekintettel céljaira összeköttetésbe, kölcsönös viszonyba hozza, és ezen eljárása során oly terméket kap, mely az egyes dolgok tulajdonságainak merő megismerése útján meg nem szerzhető.

Nagy a különbség a felismerő és az alkotó gondolat között. A felismerő gondolat, bár szellem, viszonylag csak anyaga, talaja az alkotó gondolatnak: a magasabb szellemnek, a felsőbb rendű gondolatnak.

A munka eredménye a termék.

A szellemi munka termékét kétféle megjelenésében ismerjük: mint tiszta gondolatot, mely az agyban székel és ezen bölcsőjét csak úgy hagyhatja el, ha oly anyaggal egyesül, melyet érzékeink megkaphatnak, vagyis ha testi alakot ölt. Ez a gondolat incarnatiója, annak második születése, melynek folytán az a kül-

világba lép és mindnyájunk által felismerhetővé lesz.

A gondolatok kétféle okból lépnek a külvilágba. Megtestesülnek, hogy végső rendeltetésüket betöltsék. Ilyen az a gondolat, mely alakját öltötte a szerszámnak, a gépnek, a ruhadarabnak, a dalnak, az államintezménynek stb., melyeket kigondoltunk és gondolatunknak megfelelőleg megalkottunk. És megrögzítjük gondolatunkat külső anyagban abból a célból is, hogy ez, mintegy közlekedési eszközeképen, idegen agyba szállítsa azt. Ilyen incarnatioja a gondolatnak: a hang, a jel, az írás, a rajz stb.

A munka termékeinek sokféle tulajdonságai közül fontos, a társadalom szempontjából a legfontosabb, az a tulajdonságuk, hogy átruházhatók-e másokra is, és ha igen, hogy micsoda feltételek mellett vehetők birtokba?

Azt lehet mondani, hogy a tiszta, vagyis a még meg nem testesült gondolatnak kivételével, az emberi munkának minden állandó terméke többé-kevésbé átruházható. A munkatermékek forgalma tehát a legnagyobb mértékben szabad forgalom.

Azonban a feltételek, melyek mellett az átruházás és az átvétel véghezvethetnek, nem egyformák.

Érdekes azt az oeconomiát megfigyelni, melyet itt alkalmazva látunk.

A gondolatok átruházása ugyanis a termelőnek végtelenül meg van könnyítve. A termelő ugyan át nem bocsáthatja gondolatait külső anyag és ebbe fektetett testi munka nélkül; de anyagnak utóvégre elégséges a levegő, vagyis az az anyag, mely kimeríthetetlen mennyiségben mindenkinek ingyen áll rendelkezésére és a testi munkából nem kell több, mint annyi, a mennyi a levegőt megrezegteti a végből, hogy hangok vagy látképek keletkezzenek. Ily olcsón állíthatók elő a legszegényebbek részére a tankönyvek: papírjuk a levegő, betűjük a hang.

De a gondolatoknak merően közlésük céljából való állandóbb megrögzítése sem igényel olyan anyagot, melynek megszerzése és idomítása sok munkába kerülne. A papír, az írásjelek, a rajzok, a hangjegyek aránylag csekély munkával előteremtett dolgok; olcsón szerzett és a legdrágább szellemi kincseket is olcsón szállító eszközök.

A gondolatok termelője egyszeri fáradozásával át bocsáthatja termékeit százakra, ezrekre, mindazokra, kik szavait hallani, jeleit megérteni képesek és a nélkül, hogy terméke az egyesek között felaprítás alá kerülne, értéktelen foszlánnyokká válnék.

A gondolatok szerzője végre, bár részesítette volna szellemi munkájának gyümölcseiben akár az egész emberiséget is, azokból mit sem veszít. Gazdagított a nélkül, hogy szegényedett volna.

A szellemi munka termékei átruházásának valóban nagyszerű privilégiumai vannak. Mind-ezeket nélkülözik a testi munka termékei.

A testi munka gyümölcseit csak úgy ruházhatjuk át másra, ha azokat olyan anyagban rögzítjük, mely az idomitást tovább állja. Ez szükségképpen olyan anyag, melynek vagy megszerzése, vagy feldolgozása nagyobb munkába kerül: drága anyag. A levegő olcsó és könnyen feldolgozható anyaga a testi munka megrögzítésére teljesen alkalmatlan.

A mellett, hogy a testi munka termékei több fáradságba kerültek, átruházásukkal termelőjük elveszíti őket. Gazdagíthat ugyan, de csak szegényedése árán.

És végre fel kell darabolnunk testi munkánk termékeit, mihelyt többeket kívánunk azokban részesíteni, így, ha sokan vannak az utóbbiak, csak csekély értékű töredékek jutnak egyre, egyes termékek pedig, teljes értékvesztésük nélkül, éppenséggel nem apríthatók fel.

A testi munka termékei átruházásának tehát sok az akadálya: az anyag drágasága,

az átruházó károsodása, korlátoltság a részesítésben.

Ellenben a testi munka termékeinek merő átvétele semminemű munkával sem jár. Milliós értékeket vehetünk át, használhatjuk, élvezhetjük azokat, csak úgy, mint az, a ki azokat megteremtette, a nélkül, hogy homlokunkon a verejtéknek egyetlen cseppje is kiverődne. Nézzük csak a gazdag örökösöket, vajjon fáradnak, izzadnak-e, mikor örökjük birtokába lépnek?

De a ki másnak gondolatjait, ismereteit akarja elsajátítani, annak mindig vámot kell fizetnie. Ez a vám a tanulás munkája.

A tanulás munkája csekély munka; azonban csak viszonylag az, a mennyiben azt összevetjük avval a nagyobb munkával, mely a gondolatokat megalkotta. Ezt az igen nagy különbséget a következőképen ecseteli Helmholtz: »Hegymászóhoz kellett magamat hasonlítanom, ki az út ismerete nélkül, lassan és fáradsággal jut előre; kinek, mert nem tud vala előre menni, sokszor kellé visszafordulnia; ki majd megfontolásból, majd véletlenből új nyomokat talál, melyek egy darabra ismét előbbre viszik és ki végre célta érve, egy országútra akad, melyen akár' kocsin is följuthatott volna, ha elég okos a helyes kiindulási pontot kitalálni. Értekezéseimben csak a kész utat írtam

le, melyen most fáradtság nélkül érhetik el olvasóim a magaslatot».

És most lássuk mindezeknek a különbségeknek következményeit.

A gondolatok termelője könnyen adhatja termékeit és szegényedése nélkül; ennél fogva könnyen ad is. Az anyagi javak termelője ellenben csak kárán adhat; azért fukarkodik is. Viszont az anyagi javak birtokba vétele nem jár munkával; azért gyermekek és munkaképtelenek is szerezhetnek anyagi javakat; ellenben a szellemi munkatermékek elsajátítása mindig munkával kapcsolatos.

Ennek az oeconomiának végső eredménye az, hogy nincs az a vagyon, mely a munka alól teljesen felmentene, mert az ismereteket, melyeket bizonyos fokig a dúsgazdag örökös sem nélkülözhet, munka nélkül elsajátítani nem lehet. Viszont nincs az a szegény, ki nem juthatna az emberiség szellemi kincseihez, mert a vám, melyet fizetni kénytelen, munkában, tehát oly pénzben fizetendő, melyről a legszegényebb is épp úgy rendelkezik, mint a leggazdagabb.

Ez a berendezés ilyképen munkára kényszeríti azokat, kik, mert az anyagi javakban bővelkedők, egyébképen henyélhetnének és nagyobbára henyélnének is, míg másrészt lehe-

tővé teszi a szegényeknek azt, hogy megszerezzék maguknak azokat a szellemi eszközöket, melyek a fejlődésnek feltételei és legfőbb előmozdítói. A végletek el vannak kerülve; a teljes dologtalanság és a teljes tudatlanság állapotai ki vannak zárva az emberi társaságból; minden ember dolgozni kénytelen és minden embernek van módja fejlődni, haladni, tökéletesedni.

További következménye ennek a berendezésnek pedig az, hogy az egyenlőtlenség az emberek között határok közé van szorítva, vagyis hogy az egyenlőtlenség egyrészt nem ölthet végletes alakot, másrészt többé-kevésbé mindig időleges állapot. A mennyiben ugyanis a szellemi javakért a gazdag is dolgozni kénytelen, e tekintetben egyenlővé válik a szegénnyel, míg ez a szellemi kincsek szerzésében nemcsak lépést tarthat a gazdaggal, hanem túl is tehet rajta. És minthogy az anyagi javaknak, a vagyonnak, végső sorban a gondolatok, az ismeretek, egyszóval a szellemi javak a megalkotói és fentartói, amazok birtoka csak időleges kedvezmény — vándorserleg — melyre a szegények is pályázhatnak és melyet a gazdagok is csak úgy tarthatnak meg, ha nem szűnnek meg dolgozni. Az anyagi és szellemi munka termékei eltérő szerzőmódjain múlik tehát, hogy az emberiség nem szakadt és

nem szakadhat ridegen és állandóan mintegy különböző társadalmi fajokra: felsőbb- és alsóbbrendűekre, melyek között helycsere, átmenet, mondjuk társadalmi vérkeringés és anyagcsere helyét nem foghat és hogy az ezt célba vevő törekvések mindenkor megghiúsultak.

Nagynak, kicsinynek mondjuk: mérjük a munkát.

Mértékeink különbözők.

Ha arra ügyelünk, hogy mennyire érzük a munka terhes voltát, a legsubjectivebb mértéket használtuk: azt a mértéket, melyet kiki leg-hajlandóbb alkalmazni akkor, ha saját munkájáról van szó. Ez a mérték a leggorombább, a legmegbízhatatlanabb. Ezen mérték szerint az egyik nagy, a másik csekélynek mondja azt a munkát, mely az erőfogyasztásnak ugyanazon mennyiségével járt. De egy és ugyanazon munkás is, ugyanazt az erőfogyasztását követelte munkáját hol nagy, hol jelentéktelen munkának vallja, a szerint, a mint munkakedve, érzékenysége a munka terhe iránt, kisebb-nagyobb volt.

Majd az idő mennyiségére tekintünk, melyet a munka felemésztett: a munka tartamára. Az

időszerinti mérték azonban nincs figyelemmel arra az igen nagy különbségre, mely a lassan és gyorsan hajtott munka között fönforog. Ezt a különbséget jól ismeri, ki valaha ugyanazt a munkát ugyanazokkal a munkásokkal hol általányban, hol napszámban végeztette. Ez a különbség olykor óriási. — Brassey szerint egy angol munkás 10 óra alatt éppen annyit végez, mint két orosz munkás 16 óra alatt. Sir J. L. Bell szerint 25 angol munkás ugyanazon idő alatt annyit, mint 42 francia (Schulze-Graevernitz). A keletindiai fonógyárák kiszámították, hogy az angol munkások munkaeredménye úgy viszonylik a hindu munkásokéhoz, mint 56:23,2-hez. (L. Brentano.) Ez az igen igen számottevő különbség a lassan és gyorsan hajtott munka között főoka annak az agitációnak is, melyet a munkásszervezetek a darabszám szerinti díjazás rendszere ellen intéznek.

Ismét más mértéke a munkának az erőfogyasztás mennyisége: az erőfogyasztás mértéke. Azonban, miként az idő szerinti mérték nem jelzi az elfogyasztott munkaerő mennyiségét, úgy az erőfogyasztás szerinti mérték nem mutatja meg azt, hogy az erőnek bizonyos mennyisége mennyi idő alatt lett elköltve. Már pedig nyilván nagyobb munkásságot fejtett ki az a mun-

kas, ki fél nap alatt, mint az a munkás, ki egy egész, vagy éppen több nap alatt adta ki ugyanazt a munkaerőmennyiséget. Az első munkásról azt mondjuk, hogy erélyesebben, belterjesebben dolgozott. A munka *belterjes* voltának meghatározására tehát az idő és az erőfogyasztás szerinti mértéket együttesen használjuk. Tekintettel erre, mondja lord Brassey, ki a világ legkülönbözőbb országaiban vállalt munkákat, hogy a közönséges munkának ára mindenütt a világon egy és ugyanaz. A munkabérekben való különbségek egyedüli oka a munkásoknak a munkaerélyben való különböző voltak.

Az erőfogyasztás szerinti mértéket viszonylagosan is használjuk, ha ugyanis tekintettel vagyunk a munkások viszonylagos munkaerőkészletére. Az emberek munkaerőkészlete, munkabírásuk nem egyforma. Ha Péter, kinek erőkészlete =100, ebből 80%-ot fogyasztott, míg Pál, kinek munkaerőkészlete csak 75, ebből 100%-ot költött el: abból a szempontból, mely tekintettel van az egyéniségre, azt kell mondanunk, hogy Pál nagyobb munkát végzett, mint Péter. Azért ott, hol a munkásban első sorban az embert nézik, a viszonylagos erőfogyasztásnak, a méltányosságnak mértékét alkalmazzák, így cselekszik a szüle gyermekével; így a jóakaró tanító, ki

kisebb eredményt felmutatott, de még kisebb munkaerővel rendelkező tanítványának a szorgalomból jobb osztályzatot ad, mint társának, ki munkabíróbb, de ki munkaerőkészletéből kevesebbet költött el. Az ezen mértékkel való mérést rendelik a vallások is; és erősen ragaszkodik hozzá — legalább falvakban — a napszámosok democraticus közvéleménye is, mely nem engedi meg, hogy közülük egyik-másik azon a czimen, hogy munkabíróbb, nagyobb napszámot követeljen.

Nagy és kis munkaeredményről beszélve, a munka termékeit is mérjük. Itt is többfélék mértékeink, a nézpontok szerint, melyekről a munka gyümölcseire tekintünk.

Majd a tömeget, a mennyiséget nézzük és ezen szempontból megbámuljuk az egyiptomi pyramisokat, mint óriási munkaeredményeket. De ha ismét figyelembe vesszük azt, hogy azokat nagyobbára kizsarolt és kelleetlenül dolgozó rabszolgák alkották, kiket, mint a fenmaradt rajzokon is látható, a felügyelők pálczái tartottak mozgásban, azt kell következtetnünk, hogy a pyramisok megépítése tömérdek munkást és munkaidőt vett

igénybe. Mai szabad és jól tartott munkásaink, ha ugyanoly nagy számban vannak, mint voltak az akkoriak, bizonyosan jóval kevesebb idő alatt hoznának létre hasonló eredményt, akár a régiek egyszerűbb segédeszközeivel is. Ha így érvelünk, az kell mondanunk, hogy ama gúlának nem éppen nagy eredményei az emberi munkának és termelő erejének. Egy tízkötetes művet mindenki nagy munkatermékeknek fog mondani; ámde a ki tudja, hogy a mű merő compilatio és hogy szerzője egész életét töltötte megírásán, az eredmény csekély voltán szinte csodálkozni fog.

Más mértéket alkalmazunk, ha azt vizsgáljuk, hogy az eredmény mennyire jár közel ahhoz a célhoz, melynek a ráfordított munka szolgálni akart.

Ez a minőség mértéke.

E mertek szerint nagyobb eredmények mai aczélkéseink, mint a kezdetleges népeknek kőből, csontból vagy kagylóból, többnyire nagyobb munka árán is készült metsző eszközei, — a gáz- vagy villamos világítás, mint a régiek mécse, — a kőház, mint a fából vagy sárból emelt épület — a legsilányabb vicinális vasút, mint a legpompásabb országút stb.

Ezen mértéket alkalmazva, *remekműnek* nevezük azt a munkaeredményt, *mely a célhoz,*

mely felé szerzője törekedett, végtelenül közel jár. A remekművet, az ideál megtestesülését ösztön-szerűleg megbámuljuk és tiszteletünket, melylyel irányában vagyunk, mi sem jelzi jobban, mint az, hogy félreteszünk minden más mértéket, mely megmutatná, hogy mekkora az abban letett munkaerő vagy munkaidő mennyisége. Nem keressük, hogy egy óda megírása mennyi munkájába került Horatiusnak és alig lesz nagyobb különbség ár és az áruban rejlő munka mennyisége között, mint az, melyet valamely rafaeli festménynél találni, még ha annak ritkasági értékét kellőleg számba is vettük.

Midőn azt vizsgáljuk, hogy a munkának mennyi- és minőség szerinti eredménye miképen viszonylik a ráfordított idő- és erőfogyasztás mennyiségéhez, egy új és főfontosságú mértéket alkalmazunk. Ez a mérték a munkában elért *haladás mértéke*.

Ezt a mértéket használva, társainál haladtabbnak mondjuk azt a munkást, ki egyenlő idő és munkaerő fogyasztása mellett minőségileg vagy mennyiségileg nagyobb munkaeredményt mutat fel; és midőn azt tapasztaljuk, hogy fél idő alatt és fél fáradság mellett ugyanazt az

eredményt kapjuk most, mit előbb kaptunk, megelégedetten azt mondjuk magunknak, hogy haladtabbak vagyunk, mint voltunk azelőtt.

A haladás, vagyis eredményeink mennyiségének és minőségének fokozása, erőfogyasztásunknak és a munkaidőnek pedig leszállítása, a munka terhe alatt szenvedő és a nagy eredményekre sóvár emberiségnek egyik fő-, talán a legfőbb törekvése.*

És ha végigtekintünk az emberi munka történetén, bátorítólággal constataljuk azt, hogy az emberiségnek ezen törekvése nem volt hiába való

* Így beszámol az északamerikai agrár statistika a földművelési munkában való haladásról. Egyik részlete így szól:

Emberi munkaidő egy bushel gabonatermelésére kellett:

	1855	1895
rozsánál	58,1 percz	22,7 percz
búzánál	183,2 »	10 »
zabnál... ..	90,6 »	10,8 »
árpánál	116,2 »	6,8 »
burgonyánál	29,7 »	10,4 »

A rozs termelése acre-ként igénybe vett:

	emberi munkát	igamunkát
1855-ben	182 óra 40 perczig	54 óráig
1895-ben	27½ óráig	48 »

és került pénzben:

1855-ben	16,339 dollárba
1895-ben	6,616 »

vagyis az emberi munkaidő közel 85%-kal, a költség 70%-kal apadt. (Pester Lloyd 203/1898. sz.)

és hogy a munkában való haladás nem megoldhatatlan probléma. Mert azok, kik a világ népei között mai nap a vezetők, az emberi munka majd minden ágazatában a haladottságnak oly fokát érték el, mely magasan áll felette annak, melyre a múltakban a legelől járó népek is emelkedni tudtak.

Nevezetesen három nagy dolog az, melyekben messze elhagytuk a múltak culturépeit. Csodagépeinkkel már is nagy mértékben felszabadítottuk az emberiséget a legalsóbbrendű munkától, attól, melynélfogva az a munkaállatokkal egy sorban állott és áll mai nap is Ázsia és Afrika legtöbb országában: a tiszta izommunkától. Az u. n. természettudományok terén sikeresen végzett munkánkkal messze eltoltuk határait annak, mit a régiek lemondólag végzetnek nyilvánítottak, s így nem csekély mértékben felszabadítottuk az emberi nemet a természeti erők nyers uralma alól. A mindinkább tudományyá fejlődött társadalmi isménk pedig nap-nap után erősebben megvilágítja azokat az utakat, melyeken a tömegek is eljuthatnak azokhoz a nagy földi javakhoz, melyeket az elnyomottak szabadságnak és a nyomorultak jólétnek neveznek. Az u. n. polgári szabadság, melyet az ókor legmélyebb elméi csakis mint a kevesek osztályrészét tudták

elképzelni, a mai culturnépek között valamenynyinek közös tulajdonává vált, és azt a még száz évvel ezelőtt erősen hitt teteit, miszerint a fentartási eszközök szaporodása az emberiség szaporodásával nem képes lépést tartani, mindinkább megczáfolja a mai kor tudománya és tapasztalata. Nem mondhatjuk meg, hogy a munkában való tökély felé mily messzire halad majd még az emberiség. Bizonyos, hogy az ideális czélt nem érheti el soha: a munkában való azt a legmagasabb tökélyt, melyet a hit is csak a Mindenhatónak mer tulajdonítani, a legfelsőbb lénynek, ki szemének egy pillantásával, merően akaratánál fogva, mindenségeket alkot: végtelen nagy dolgokat, erő- és időfogyasztás nélkül!

Csakhamar felismeri az ember azt, hogy, ha többet és tovább dolgozik, munkájának eredményei is megfelelőleg nagyobbak és tökéletesebbek: felismeri a *szorgalom törvényét*. Hogy ily törvény uralkodik, az nagy bátorítója a munkásnak, ki annál fogva tudja, hogy fáradozásait nem teszi koczkára. A tudat, hogy a nagyobb munka megtalálja megfelelőleg nagyobb jutalmát, igen erős rugója az emberi tevékenységnek.

Azonban teljesen még sem elégíti ki az embert a szorgalom törvénye. Nagyobb kedvezményekre tör. Az a cél lebeg szeme előtt, hogy minél kevesebb fáradsággal és kevesebb időt töltve, minél nagyobb és jobb eredményekhez jusson.

Akármilyen ellentétesnek látszassák is ama törvény szempontjából a kettős cél: kevesebbet dolgozni és daczára ennek nagyobb jutalomban részesülni, mégis vannak utak, melyek a két egymással szemben álló célt összekötik. Ezek a *haladás útjai*.

Ily úton jár már az is, kinek sikerült elsajátítania azt, mit *gyakorlatnak* nevezünk: a sokáig folytatott egynemű munkának hasznos melléktermékét.

A gyakorlat megtanítja testünknek munkára hivatott részeit az összeműködésre, vagyis arra, hogy egymást kölcsönösen és okszerűen támogassák. Ennek következménye: egyfelől az erőknek a pillanat mindenkori feladatának megfelelő sommázása, vagyis a nyomban való rendelkezés a mindenkor szükséges erőmennyiség felett, másrészt pedig a munkaerőkészetünkkel való gazdálkodás. Ha a gyakorlott munkás működésbe hozza mindazokat a testrészeket, a melyekre a pillanat és a munka kívánalmaihoz képest szük-

sége van, és pedig rögtön, tétovázás habozás nélkül, másfelől ismét csakis az izmokat, idegeket, agyrészeket veszi igénybe és csakis a megkívántatott fokig, melyekre mindenkor szüksége van. Innen a könnyedség, melylyel a gyakorolt munkás dolgozik és e könnyedség nemcsak látszólagos, hanem tényleges is.

Ilyképen a gyakoroltság már is haladást jelez amaz ellentétes célok felé: a gyakorlott munkás kisebb erőlködéssel, gyorsabban, jobb eredményeket ér el.

Még jobban közelítjük meg és hamarabb érjük el ama kettős célt a haladásnak egy másik útján, mely kezdetben ugyan félrevezetni látszik, mert az elején, a helyett hogy leszállítaná, fokozza munkánkat.

Ezen az úton halad, ki közvetlenül nem végső munkacélja, hanem elsőbbben olyan eszközök kedvéért dolgozik, melyek őt tulajdonképeni céljához vezető munkájában támogatják.

A mi a testi vagy szellemi munkaerőt, melyet az ember a természettől kapott, vagy gyakorlat által fejlesztett, oly módon támogatja, hogy ennél fogva a munkaerő- és időfogyasztásból kevesebb kell, a munkaeredmények pedig mennyi- és minőségileg ugyanazok maradnak vagy éppenséggel fokozódnak is: mindaz a *munka-*

eszköz természetével bír és itt ilyennek fog tekinteni, — legyen az természeténél, vagy alakjánál fogva akármi is: felismerő vagy alkotó gondolat, szerszám, gép, állat vagy segédkező embertárs.

Ha az emberi munkaeszközöket osztályozni akarjuk, anyagiakat, szellemieket és vegyes természetűeket kell megkülönböztetnünk. Az utóbbiakhoz tartoznak munka-állataink és embertársaink. Az emberről, mint munkaeszköZRŐL, külön helyen lesz szó.

Az anyagi munkaeszközöket majd szerszámoknak, majd gépeknek nevezzük. A gép a szerszámok rendszeres összetétele és összeműködése. Az összeműködésnél fogva a gép külön és magasabb rendű egység. Működésének eredménye nem a benne foglalt szerszámok működése eredményeinek összege, hanem szorozatuk, vagy éppen hatványozásuk.

A mi az anyagi munkaeszközök között a szerszám, az a szellemi munkaeszközök között az egyes ismeret; és a mi ott a gép, az itt az ismeretek többsége és rendszeres összefüggése: a tudomány. A tudomány fölénye, munkát támogató ereje, szemben az egyes szaggatott ismere-

tekkel, ugyanaz, a mi a gépé, szemben az egyes különálló szerszámokkal.

Még a legegyszerűbb szerszámnak is a gondolat — a felismerő és alkotó gondolat — a megteremtője. A megfelelő gondolat nélkül az ember a legkezdetlegesebb kőbaltát sem csinálhatta volna meg. és ha megvan a gondolat, a legkomplikáltabb gőz- vagy szövőgépnek megalkotása is csak rövid idő kérdése.

Az egyiptomi feláhk, a görög kecskepásztor földfölötti lényeknek tulajdonítják a hatalmas műmaradványokat, melyeket nagyapáik megalkottak. Ezek romba dőltek, mert az utódokban kiveszett a gondolat. És gondolat nélkül nemcsak alkotás nincs, de az sem maradhat meg. a mi a gondolat segítségével már létrejött. »Mert a föld kérgének anyagai, melyek munka útján a kívánt alakot kapva, a javakat képezik, folyton őszállapotuk felé törekednek. Egyesek pár napig, mások néhány hónapig, ismét mások pár évig tartanak el és csak igen kevés megy át nemzedékről nemzedékre«. (H. George.) Észak-amerika nem is másfél század alatt oda fejlődött, a hova az emberiség java csak évezredes vergődések után juthatott, mert alapítói hajójukon, a »Mayflower«-en, magukkal vitték a gondolatokat.

Nincs mit csodálkozni azon az állításon, hogy az angol anyagi vagyron — a talajberuházások egy részétől eltekintve — az utolsó 10 év munkájának terméke, hisz a helyes könyvelés szabályai szerint az ingóságok jórészét még 10 éven belül is kell törleszteni. — A ki Melbournet vagy S.-Franciscot látta, nem kételkedik azon, hogy Angliának népe, otthagya felhalmozott javait és New-Seelandba áthelyezkedve, itt rövidesen épp oly gazdaggá válnék, mint a minő most Angliában, sem nem azon, »hogy nem a vetőmag és a szerszámok hiánya akadályozza meg az Apache és Sioux-indiánusokat talajuk megművelésében. Ha ezek, mai állapotukban, megkapnák tőkéje t oly városnak, mint a minő London, az a tőke egyszerűen megszűnnék tőke lenni, mert ők annak csak kis részét használnák fel termelésre: azt a részét, a melyet vadászati célokra használni lehetne — de ezt is majd csak akkoron, miután a reájuk halmozott készleteknek megehető részét teljesen felemésztették volna«. (H. George.)

A szellemi munkaeszközök képezik az anyagiaknak magvát, élő lelkét; az utóbbiak nem egyebek, mint amazoknak inkább vagy kevésbbé múló incarnatiói.

A gyakorlat és még inkább szellemi és anyagi munkaeszközei segítségével az ember csakugyan rést üt a szorgalom törvényén; viszonyítva az állapothoz, melyben volt és másokhoz, kik gyakoroltságát és munkaeszközeit nélkülözik, felszabadul a szorgalom törvényének uralma alól annyiban, a mennyiben most leszállíthatja munkakerő- és időfogyasztását, vagyis szorgalmát kiseb-
bítheti és mégis nagyobb eredményeket kap jutalmul. Azt hiszem, ha van valami jellegzetes, a mi az embert az állattól megkülönbözteti, úgy ilyen annak azon képessége, melynél fogva az szorgalma leszállításával, merően a munkában való haladás, a *felsőbb rendű munka* útján, képes eredményeit fokozni.

Ezen az úton tovább haladva, idők során oda jutna az ember, hogy nem kellene többé dolgoznia. A munka megszűnnék.

Ezt az állapotot, a munka szempontjából, a tétlenség állapotát, a természet rendje nyilván nem tűri meg, mert mindig csak egy darab időre, mintegy ösztöndíj képen szabadítja fel az embert a szorgalom törvénye alól és ezen szabadalmát előbb-utóbb, egyik vagy másik módon, ismét visszaveszi.

E végből fejleszti az ember vágyait és aggodalmait. Ha jóllakott mennyiségileg, a minőséget

keresi; majd merően a változást; majd azt, a mi új; majd a mit másnál lát, és ha mindezek megvannak, vágya támad, hogy másokon túltegyen. Mindezek az ingerek: a minőség, a változtatás, az újság ingerei, az utánzás ösztöne és a verseny viszketegje egyre szaporítják munkáját, míg munkaeredményeit kibővíti, a mennyiben előbb a kevesebb és rosszabb is jó volt neki, míg most a több és jobb sem elégíti ki úgy.

De növeli a természet az ember vágyait és aggodalmait más úton is: a családdal és ennek szaporodásával. Most többen, majd sokan fűződnek hozzá a legerősebb kötelékekkel, kik munkaeredményeit emésztik, aggodalmait szaporítják, de munkájához hozzá nem járulnak.

Majd utoléri őt, a kiváltságost, a haladás útján mások is, sőt el is hagyják. Minél nagyobb ezek száma, annál inkább múlik szabadalma, mert egy sorba kerül velük, és ha ismét nagyobb eredményekre törekszik, ismét többet kell dolgoznia, vagy további haladása árán újabb szabadalmat szereznie. Azok pedig, kik őt megelőzték, nemcsak viszonylagos előnyeitől fosztják meg, hanem vissza is szorítják, le a nagy tömegbe, melyből haladása során kiemelkedett volt, és kiváltságos helyet szerzett, így járt a kézműiparos, a középkori város büszkesége, ki oly maga-

san állott a múltakban mindazok felett, kik testi munkával szerezték kenyerüket. Ma alig bír megélni. Pedig szorgalma nem hanyatlott és szellemi és anyagi munkaeszközei sem tökéletlenebbek, mint voltak a régiek. Utolérték mások; túlszárnyalta a gyári ipar, és megfosztva őt kiváltságos helyzetétől, visszalökte az ínségesek nagy tömegébe.

Ezekkel az eszközökkel hat a természet a fogékonyakra és gondoskodik arról, hogy ne kerülhessenek ezek olyan állapotba, mely őket a munka alól teljesen felmentené.

Azonban a fogékonyak a kivételek, a kevesek. A nagy szám tompább, leginkább a fejlődés kezdetén, mikor még közel áll ahhoz a határhoz, mely az embert az állattól elválasztja. Itt a vágyak és aggodalmak talaja még nagyon szegényes, alig más, mint a növényzetre nézve az őskori szikla, melyet a nap és a légkör munkája még meg nem porhanyított. Ezeknél a legközöségebb jóllakás és a testi fájdalom a vágyaknak és aggodalmaknak főfejezetei, »a legnagyobb élvezet pedig a henyélés« (Hertzka) és a nem-törődés.

A fogékonytalanoknál — a nagy tömegnél — a vágyaknak és aggodalmaknak mintegy önerőből való kifejlődése nem várható, és a nagyobb haszon, melylyel a véletlen ismerteti meg

őket, nem hat rájuk sarkalólag, hanem inkább lankasztólag.

A keletindiai fonógyarak nagyobb tevékenységre akarván buzdítani a benszülött munkásokat, munkabérüket felemelték. Következménye az volt, hogy hetenként 6 nap helyett csak 4 napig dolgoztak. (Schulze-Graevernitz.) Ezekre a család intézményével sem lehet hatni; nejeik és gyermekeik sorsa épp oly kevésbé nyugtalanítja, mint a hogyan nem aggasztja őket saját állapotuk problematikus volta. Az a gondolat pedig, hogy mások előbbre kerülve, hátrább szorítják őket, éppenséggel nem foglalkoztatja őket.

A kezdetleges nembánomság ezen embereivel szemben kénytelen a természet vastagabban föllépni, hogy őket a munkában előbbre tolja. És ezt teszi is.

Kétféle módszert alkalmaz e végből; módszereket, melyek épp oly nyersekek, mint a minők a tömegek, melyeket meg kell indítani.

Ezek egyikét Malthus a következő szavakban foglalja össze: »A természet — úgymond — az életnek magvait a legpazarabb és legadakozóbb kézzel hintette el, de aránylag fősvénykedett a térrel«.

Más szóval: a talaj állandó marad, az emberek pedig szaporodnak. A földgömb nem nagyobb-

bodik, egyes helyeit pedig áthatolhatatlan vizek, hegyek, sivatagok, elviselhetetlen éghajlatok, minden esetre más népek területei teszik korlátozottakká. Közömbös, hogy eredetileg mily bő volt a rendelkezésre álló talaj; közömbös az emberiség szaporodásának Malthus vitatta geometrikus progressiója, vagy Euler azon számítása, hogy az északamerikai Egyesült-Államok lakói, tényleges szaporodásuk arányában, oly mérvben tudnának megszorodni, hogy 657 év alatt beborítanák a földgömböt úgy, hogy minden négyszögyardra, a vízterületeket is számítva, 4 ember esnék: azon körülménynél fogva, hogy a talaj nem szaporodik, lakói pedig szaporodnak, előbbutóbb be kell következni oly állapotnak, melyben a talaj szolgáltatja anyagok a fogyasztók folyton nagyobbodó számánál fogva meggyérülnek, vagyis hogy a munkaerő- és időfogyasztásnak régi mennyiségével többé el nem sajátíthatók a régi módon.

Mihelyt ez az állapot bekövetkezett, a legfogékonytalanabbak is kényszerítve vannak többet és többet dolgozni. Két óráig, ha előbb egy órai munkaidő elégséges volt, majd 3, 6, 12 óráig és mindinkább nagyobbodó erélylyel, egészen a kimerülésig. Utóvégre a végkimerülésig hajtott munka sem szolgáltatja nekik a legszükségeseb-

beket sem: azokat, melyekről a legnagyobb testi fájdalom elszenvedése nélkül le nem mondhatnak, azokat, melyek a legtunyábbat is felrázzák és munkára bírják. Az edény megtelt. A mennyi újonnan belefolyik, ugyanannyinak el kell csurognia. A mennyiben mesterségesen elejét nem veszik, minden új nemzésnek haláleset a kísérője, ha számításba nem vesszük a rettenetes helycsinálókat: az epidémiákat és azokat az ínségeket, melyekről a természetnek szabálytalanságai gondoskodnak.

Mikor a kezdetleges népek abba az állapotba kerültek, hogy talajuk, ennek vadállománya, legelői, vad gyümölcssei elégtelenek, szorgalmuk nem segít többé rajtuk, sőt inkább kárakra van, a mennyiben megszokott munkájuk fokozása még jobban kimeríti, még fukarabbá teszi a talajt. Minél szorgalmasabban vadásznak, annál előbb fogy ki a vadállomány, minél jobban gondozzák és szaporítják állataikat, annál gyorsabban emészti fel legelőik füvet. A szorgalom nem találja meg többé jutalmát; a végkimerülésig hajtott munka sem ad annyit, mint a mennyi a munkásnak kell, hogy erőalapját fentarthassa: a szorgalom törvénye csakugyan hatályon kívül lépett.

A mennyiben szabad talaj foglalására mód nincsen, az állapot, az u. n. túlszaporodás álla-

potá, kétségbeejtő. Azonban van két út, mely belőle kivezet.

Mindkét út a munkának útja.

A kik az első utat választják, azoknak a harcznak munkáját kell végezniök. Mint minden munka, úgy ez a munka is alsóbb és felsőbb rendű, a szerint, a mint azt alsóbb vagy felsőbb rendű gondolatok vezérlik. Az alsóbb rendű harczy munka a rablóhadjárat, melynek egyedüli czélja a zsákmány. Ez a munka is szerez megkönnyebbülést a túlszaporodás bajai alól: közvetlenül, a zsákmány útján, közvetve annak folytán, hogy a harczban elpusztultak helyet csinálnak a megmaradottaknak. Az enyhülés azonban csak időleges. A túlszaporodás bajai csakhamar ismét jelentkeznek, illetve, ama chronicus megkönnyebbülések mellett, állandók maradnak. A rablóhadjáratok tehát nem a kibontakozásnak útjai, mert hamar visszavezetnek a régi állapotba.

A felsőbb rendű harczy munka a hódítás.

A hódító tartósan segít a túlszaporodás bajai ellen, mert új talajt szerez: és pedig nem is közönségeset, olyat, melynek csak növényi és állati járulékaik vannak, hanem felsőbb minőségűt, melynek járulékaik emberek, kiket a hódítás munkája a hódítók javára munkaeszközökké idomít.

A másik úton haladóknak munkája is küzdelem, azonban nem emberek, hanem a talaj ellen vívott harcz. Ezen küzdelem során az ember a talajt leigázza és arra kényszeríti, hogy többet adjon, mint a mennyit önként adni hajlandó. Ebben a küzdelemben is a felsőbb rendű gondolat a hódító fegyver. Az ezen gondolatok által vezényelt kéz most behatol a föld színe alá és megtermékenyítve a föld anyaméhét, oly tenyészetet csal ki belőle, melyet a talaj, a gondolatok behatása nélkül, saját erejéből megszülni nem volt képes. Az ismeretek vezetése alatt mindinkább gondosabb kezelésben részesül a talaj és részesülnek gyermekei, és ugyanabban a mértékben bőkezűbbé lesz amaz, nemesednek ezek. A parlag, az erdő, a mocsár átváltoznak dajkált, majd állat módjára etetett szántóföldekké, a vadonból kert lesz és a színpompájával a klárissal versenyző és a lisztből duzzadó búzaszem és igénytelen ősének, a parlagi fünek halvány és sovány magva között a különbség nem kisebb, mint az, mely egy művelt európai és barlanglakta őse között megállapítható. Míg a vadász- és a pásztornepek nem sokat törődnek földjükkel és ezt a legcsekélyebb okból is, csak lehessen, mással fölcserélni mindenkor készek, addig a verejtékével megtermékenyített »föld megmarkolja az em-

bert«. Ez a kötelék hatalmas közvetítője a gondozásnak, melyben földünket részesítjük és a szeretetnek, melylyel hozzá ragaszkodunk. A hazaszeretet most mintegy elválík az emberektől és a földhöz fűződik.

Most nemcsak ismét elégséges a talaj, bár a régi maradt és határai nem változtak, hanem túlsókat is ad, többet, mint a mennyit művelői elfogyaszthatnának. Ennek következtében módja van a nép egy részének más munkákkal foglalkozni, s ennek termékeivel a talaj felesleges termékeit magának megszerezni. Csak most indulhat meg igazán a szellemi munka, az ipar, a művészet, a tudomány fejlődése. Ezek viszont új lendületet, új irányokat és új eszközöket adnak a földművelésnek, míg másrészt növelik az élet kellemeit és biztonságát. Ha gazdag és nemes gyümölcsöket termel a frigy, mely előbb a talaj és az ezt megtermékenyített gondolatok között létrejött: a második frigy, az egymásnak dolgozó és termékeiket kölcsönösen kicserélő emberek frigye, melynek papja a kereskedő, a gazdag eredményeket hatványra emeli.

E mellett az iparban földhódító erő is lakik. Az ipar termékeivel rendelkezést kapunk idegen talajok fölött, még ha azok tengereken túl is feküdnének. Az ó-kori Egyiptomnak és Siciliá-

nak legszebb búzáját Carthagóban és Rómában fogyasztották és az orosz, az amerikai talajok igazi tulajdonosai az európai városokban laknak.

A harci munka a kezdetleges embernek ugyan keze ügyében fekszik, azonban ennek csak alsórendű neme: a rablóhadjárat, az alkalmi zsákmányolás. Nincs is kezdetleges nép, mely ezt a munkát nagy szorgalommal ne folytatná — végleges eredmény nélkül. Innen valók e népek örökös dulakodásai.

A hódítás munkája már nehezebb feladat. Erre a munkára mindenekelőtt tömegesebb szervezet kell, nagyobb tömegek szervezése pedig, mint majd látni fogjuk, a nagyobb munkafeladatok közé tartozik. De hogy a nagy tömegek egymagukban még nem elégségesek a végből, hogy a hódítás tartós legyen, ezt mi sem mutatja meg világosabban, mint a népvándorlás, melynek során nem egy óriási tömeg veszett el nyom nélkül. Eltűntek, mert képtelenek voltak a hódítás felsőbbrendű munkájára és mert főcéljuk a zsákmány volt. Azért is a világ legnagyobb rablóhadjáratának — mondja egy történétíró — a népvándorlásnak, szükségképen véget kellett érnie, miután a világon már nem volt mit elrabolni.

Még nehezebb a küzdelem a talajjal a végből, hogy azt nagyobb bőkezűsége kényszerítsük.

És pedig nemcsak azért nehezebb ez a feladat, mert az nagyobb ismereteket, türelmet és előrelátást követel, mint az emberek ellen folytatott harcz, hanem azért is, mert az a munka, melyet a hódításnak ezen békés neme igényel, távolabb áll az ember, leginkább a kezdetleges ember hajlamaitól, mint az embertársaival való küzdelem. Azért ezt az utóbbi munkát csak az az ember fogja a másik munka kedvéért önként feláldozni, ki képes hozzá közelebb álló hajlamait a távolabb állók kedvéért feláldozni. Erre a legnehezebb munkára, az erkölcsi munkára, a kezdetleges ember erőtelen. És innen van, hogy a legnagyobb nyomor és ínség sem képesek a kezdetleges népeket a talaj művelésre szorítani, még ha ezt ismernék is, mely esetben az a rabszolgákképen tartott asszonyaik megvetett mellékmunkakörét képezi. »Ha az éhség — mondja Malthus — egymagában képes volna Északamerikának benszüllött törzseit szokásaiknak ilyenmő megváltoztatására sarkalni, akkor meg nem foghatom azt, hogy ott akár egyetlen törzs is meg tudott maradni vadász- vagy halásznépnek«.

Malthus a haladást valamely kedvező helyi körülményben keresi: a nagyobb termékenységben és abban, hogy ily talajon sűrűbben élhet a népesség és hogy a nagyobb közellét

az emberi esz inventionális erejét kedvezően befolyásolja.

De hogy ez a befolyásolás miképen megyén végbe, azt meg nem magyarázza. Pedig közvetlenül utána felemlíti a nagymérvű egyenlőséget, mely a nem haladó északamerikai benszülöttek között uralkodik és azt az erős osztálykülönbséget, mely a culturában oly messzire előrehaladt mexicói és perui népek között létezett.

Ilykepen szintén rámutat arra a másik esz-közre, melyhez a természet a végből folyamodik, hogy a fogékonytalanabbakat — a nagy tömeget — a munka magasabb fokára emelje.

Ez az eszköze: *a társadalmi hatalom intézménye.*

Ezen intézménynek hatása kettős. Helytartóivá és így a társadalom intézőivé és vezetőivé teszi a tömegeből a legtehetségesebbeket, még inkább a legmerészebbeket és legkitartóbbakat.

Másika az, hogy kiveszi az ember kezéből azt a mérleget, melylyel az munkakedvét és erőfogyasztását folyton számon tartani hajlandó. A társadalmi hatalom intézményénél fogva ezen, a munkára nézve veszedelmes mérleg hasznavehetetlenné válik. A hatalomnak alávetettje — a *meghódolt* — nem használhatja, mert munkájának mennyiségét és minőségét nem munkakedve és

fáradtságának foka szabályozzák, hanem a felette álló hatalom kényszere állapítja meg. A hatalom birtokosának — *az úrnak* — pedig nincs szüksége olyan mérlegre, mely a munka terhének nagyságát mutatná, mert a munka terhe nem saját terhe, hanem meghódoltjáé, melyet ő nem érez, melylyel nem törődik.

És a végből, hogy a hatalomra pályázókban ne legyen hiány, úgy intézkedik a természet, hogy a társadalmi hatalom birtokát élvnek minősíti és pedig önmagában, vagyis eltekintve a hatalommal kapcsolatos hasznoktól, és hogy azt az emberi elvek sorában kimagasló helyre ülteti.

II.

Vizsgáljuk és állapítsuk meg a társadalmi hatalom természetét.

A más akarata ellenséges elem, melytől az ember még abban az esetben is idegenkedik, ha az jóakaró tanács, vagy szerény kérelem képében lép fel. Ellenben példaszó, hogy az ember saját akarata az ő mennyországa.

Mégis azt látjuk, és igen sok esetben, hogy az emberek alárendelik saját akaratukat más akaratának. De ha jól megfigyeljük őket, azt tapasztaljuk, hogy ezt csakis azokban az esetekben teszik meg, mikor valamely behatást elszenvedtek, melyet az idegen akarat tudva, öntudatlanul gyakorolt rájuk. Ez a hatalmi behatás, melynek eredménye: az egyik akarat uralma a másik felett s illetve az egyik akarat meghódítása a másik előtt.

Az uralkodó akarat mindenkori céljaitól függ, hogy mit követel a meghódolt akarattól. Azonban tekintve azt, hogy a munka teher és hogy a munka minden embernek van hasznára, az uralkodó akarat a legtöbb esetben munkát követel meghódoltjától. Azt követeli tőle, hogy dolgozzék neki, vagy irányítása szerint, vagy, a mi ugyanaz, hogy bocsássa rendelkezésére munkájának már kész eredményeit, vagy fordítsa ezeket azokra a célokra, melyeket ő, az uralkodó akarat, jelöl ki.

Az élet ezrivel szolgáltatja ezeket az eseteket, naponta, minden időben, a legkülönbözőbb alakokban.

A védtelen utas mindenét odaadja a fegyveres útonállónak, a zsákmányoló ellenségnek a megrohant város. Jobbágygyá válik a legyőzött nép és a rabszolgaság történetéből tudjuk, hogy milliók, évezredek át, feláldozták munkaerejük javát másoknak, és nem is azoknak, kikhez őket a szeretetnek vagy a könyörületnek szálai fűzték, hanem olyanoknak, kiket rendszerint gyűlöltek és kik legkevésbé szorultak adakozásokra. És naponta láthatjuk azt, mint siet törleszteni terhes adóját a legszegényebb is azon behatás alatt, melyet a közelgő adóvégrehajtónak fenyegető erőszaka gyakorol reá.

Ugyancsak mindennapi dolog az, hogy szükségünk van valamire, a mit azonban sem meg nem csinálhatunk, sem közvetlenül, vagyis másnak elkerülésével, meg nem szerezhetünk. A ki pedig csinálhatja, megszerezheti, vagy bírja, csak úgy teszi meg. adja át nekünk, ha akaratának megfelelőleg dolgozunk, vagy munkánknak már kész eredményeit viszont átengedjük. Lehet, hogy amaz sok munkát követel tőlünk, míg az, a mit nekünk tesz vagy ad, csekély munkájában van. Mindez nem számít: egyedül irányadó a behatás, melyet szükségleteinknél fogva a velünk szemben álló cserefél akaratától elszenvedünk, úgy, hogy a mennyiben szükségletünk el nem nyomható vagy el nem napolható, alárendeljük akaratunkat és meghódolunk a csereerő által támogatott legméltánytalanabb akarat előtt is.

Vannak olyan emberek, a kikről tudjuk, vagy valamely okból azt hisszük, hogy nagyobb erővel rendelkeznek — mindenben vagy egyik-másik tekintetben. A mennyiben ily körülmények között olyan viszonyba kerülünk hozzájuk, melynél fogva azt gondoljuk, hogy amazok nagyobb ereje hasznunkra vagy kárunkra lehet, oly behatást szenvedünk el, melynél fogva önakaratunkat alárendeljük azok akaratának, vagyis meghódolunk tekintélyük hatalmának.

Rendelkezik felettünk és akaratunk felett, habár tudtunkon kívül, a csalárd, ki sikeresen megtévesztett bennünket: a gyengébb fegyveres ellenség, ki el tudta velünk hitetni azt, hogy erősebb, vagyis hogy erőszaka hatalmi behatásának ellentállani képtelenek vagyunk: a ravasz kereskedő, ki hamis portékát adva, az igazinak árát fizettette meg velünk; a szemfényvesztő, ki képes volt a tekintély hatalmi benyomását bennünk felköltetni és ezen a réven minket megsarcolni vagy megdolgoztatni, vagy végre a kép-mutató, ki álnok módon a szeretet vagy a szánalom adta hatalmat sajátította el felettünk.

Minden időben és minden helyen látjuk azt, hogy szülők gyermekeikért, viszont gyermekek szüleikért, hogy férfi a szeretett nőért, viszont a nő a szeretett férfiért, hogy testvérek és rokonok testvérekért és rokonokért, barátok barátokért dolgoznak, vagy a mi egyre megy, azokat munkájuk kész eredményeiben részesítik: adományoznak, juttatnak azoknak, kik a szeretet adta hatalmat gyakorolják felettük.

Ha szenvedő embertársunkra akadunk, kinek segédkezésünk, munkánk, munkatermékeink enyhülést szerezhetnek vagy bajától való megszabadulást, kivált, ha egyedül állunk vele szemben: alig lesz, ki támogatását, legfőképen ha

könnyen adhatja és nagy szenvedést orvosol vele, egykedvűen megtagadná, ki felett a szánalom uralma erőt nem venne.

Ezekből az esetekből megtudjuk azt, hogy az emberek a hatalmi behatásokat, melyeknél fogva akaratukat alárendelik idegen akaratnak, vagyis másoknak meghódolnak, elszenvedik: az erőszaktól, a csere-erőtől, a tekintélytől, a csalárd-ságtól, a szeretettől és a szánalomtól. Ezek képezik a társadalmi hatalom forrásait, melyektől a hatalom egyes megnyilatkozásai külön árnyalataikat kapják.

Köztük találtuk a szeretetet és a szánalmat is, és minőségileg nincs is különbség ezeknek, vagy egy fegyveres hódítónak, egy pénz-királynak, vagy egy hierarchának az erőszakon, a vagyonerőn és a tekintélyen alapuló hatalma között. Ezek is, azok is rendelkezést adnak másnak, meghódoltjaiknak, akarata és munkája felett, sőt nem egyszer épp a szeretet adta hatalom az, mely a legbelterjesebb meghódolást szerzi. Mégis van különbség az első és az utóbbiak között.

A szeretet erős, gyakran a meghódolt egyéniségének teljes kisajátításáig terjedő hatalmat szerez ugyan, de ez a hatalom mindig szűkkörű. Minél több személyt kivan felölelni a szeretet, annál vékonyabbakká lesznek szálai, annál gyen-

gébbekké kötelékei. Az a birodalom, melyben a szenvedély alakját öltő szerelem és az önfeláldozó anyai szeretet rabszolgái találhatók, microscopicus. Szűkkörű a rokonsági szeretet uralma is, és a barátság kötelékei pókhálóvá lesznek, mihelyt sok személyt fognak körül. Azok, kik hosszú listán sorolják el barátaikat, baráti érzék hiányában, barát és ösmerős között nem tudnak különbséget; azok a barátságnak színvakai. Tömegeket a szeretet lánczaival lebilincselni, rendelkezésre kapni, teljes lehetetlen. Beszélnek ugyan egyes fejedelmekről és kimagasló férfiakról, kiknek népeik, honfitársaik, szeretettel meghódoltak; azonban ha közelebbről nézzük meg az eseteket, azt találjuk, hogy itt a szeretetnek végnyújtványairól, a közkedveltségről, a tiszteletről van szó, és hogy ez is erősen meg van keverve a szomszédos tekintély elemeivel.

A szánalom ugyan képes tömegeket is lekötni; egy feltűnést keltő baleset gyakran ezreket rendít meg és indít segélyzésre, munkára, adakozásra. Azonban a szánalom adta hatalom nagyobb tömegek felett egyrészt alkalmi természetű, míg másrészt hatása, uralma, pillanatnyi. Véletlenül merül fel és eloszlik, mihelyt a tömeg szétszaladt. »Megsajnáljuk a szerencsétleneket az első pillanatban, de a közönség szánalma hama-

rosan elbágyad«. (II. Frigyes levele.) Hogy tartós legyen a szájalom adta hatalom, épp olyan szűkkört követel meg, mint a szeretet, melynek szövetségére is szorul ilyen esetben.

Azok a területek tehát, melyeken a szeretet és a szájalom hatalmilag befolyásolják az embereket és munkájukat, nyilván nem azok a műhelyek, melyekben a munkának és a társadalomnak nagyméretű alkotásai készülnek.

De nem kíván tüzetesebb figyelembe vételt a csalárdság sem, minthogy ez az erő nem léphet fel egyedül és saját köntösében, hanem kénytelen más erőkkel: az erőszakkal, a cserével, a tekintélylyel, a szeretettel, a szájalommal szövetkezni. Mert a csalárdságnak csak úgy van módjában hatalmi viszonyt létrehozni, ha álczával takarhatja képét, és »csak föl ne ismerjenek« a csalónak jeligéje és egyszersmind főproblémája.

Mindezeknél fogva csakis azokkal a hatalmi és meghódoltsági viszonyokkal kívánunk tüzetesebben foglalkozni, melyekben a szervező erők az erőszak, a csere-erő és a tekintély; és midőn társadalmi hatalomról beszélünk, rendszerint azt az akaratot átídomító behatást értjük, melyet az emberek erőszakukkal, csereerejükkel vagy tekintélyükkel gyakorolnak embertársaik felett.

Azonban az erőszak, a csereerő és a tekin-
tély hatalmi behatásai is csak annyiban bírnak
jelentőssel, a mennyiben többé-kevésbé tartós
és szélesebb körre kiterjedő hatalmi és meghó-
dolsági viszonyokat létesítenek. Nem érdemel
figyelmet a társadalom és ennek munkarendje
szempontjából az az alkalmi és pillanatnyi hata-
lom, melyet az útonálló a megtámadott utas,
a vásári tolvaj kifosztott áldozata, az utcai szó-
nok jött-ment hallgatósága felett gyakorol, vagy
melyet ama sivatagbeli pásztor gyakorolt az elté-
vedt és az éhhalállal megfenyegetett karaván-
kereskedő fölött, kinek összes keresményét becse-
relte egy darab hitvány kenyérért, mert hatal-
mát, akármily nagy mértékben is, csak egyszer
gyakorolhatta és ezt soha többé nem ismétél-
hette.

Az erőszak tevőleges cselekvéssel sújt vagy
legalább fenyeget, még pedig olyképen, hogy
a bajt múlhatatlanul és nemcsak esetleg bekö-
vetkezőnek ítéljük. Nem változtat a behatás ere-
jén, hogy a megfenyegetettnek Ítélete téves. Az
ördöggel majd kétezer éven át milliókon — köz-
tük a leghatalmasabbakon — a legsikeresebben
erőszakoskodtak, csalárdul is, jóhiszeműleg is.

A mit a jogászok, szakmájuk gyakorlati igényeinél fogva, metus vanusnak neveznek, nem kevésbé az erőszak terméke, mint az, mit metus justusnak minősítenek. Lehetnek körülmények, melyek között a hitelező a végrehajtóval való fenyegetéssel sikeresebb zsarolást hajt végre, mint a fegyveres útonálló.

A cserehatalom kettős hatású. Roszszal fenyeget meg, még pedig nemleges alakban: megtagadásával annak, a mit bírni kívánunk, esetleg éppenséggel nem nélkülözhetünk és egyszersmind kecsegtet avval a jóval, melyre a csere útján szert tehetünk. Az élet rendes körülményei között e behatásoknak, kivált az elsőnek erejét észre nem vesszük. Ha a sarkon levő keztyűs megtagadná tőlünk portékáját, csak nevetnénk és a másik sarkon levő boltba mennénk vásárolni. De ha hirtelen, oly időben, mikor a boltok már zárva vannak, meghívást kapnánk oly társaságba, melyben fontos érdekeink követelik jelenlétünket, azonban keztyű nélkül ott megjelennünk teljes lehetetlen: akkor valóságos rémületbe ejthet a boltos, kit otthonában felzavartunk, azon feleletével, hogy a boltját fel nem zárja és szintén a hála érzete fog el bennünket, ha azt a vásárolt portéka háromszoros árán megtenni hajlandó. Majd még élénkebben érzük a rosszat, melylyel a csere-

hatalom merően nemleges viselkedésével megfenyegethet és sújthat, ha nincs betevő falatunk és attól függ a mi életünk és gyermekeink élete, hogy a legközelebbi 24 óra alatt munkát kapjunk és az erre irányzott legszerényebb csereajánlatunkat megtagadják, vagy olyasmit követelnek viszont, mit teljesíteni képtelenek vagyunk. És nem emlékezünk-e vissza gyermekéveinkre — mikor oly fogékonyak vagyunk apró vágyaink és aggodalmaink iránt — hogyan dobogott szívünk, midőn vásárolni akartuk, mit igen erősen megkívántunk és a kereskedő azt felelte nekünk, hogy nem elégséges a pénzünk. Szinte szerencsétleneknek éreztük magunkat, csak úgy, mintha komoly baj ért volna. De kérdezzük meg azt a pazar fiatal embert is, ki örökös pénzzavarokban szenved, hogy micsoda érzést kelt fel benne hitelezőjének azon negatív, tehát teljesen inoffensív viselkedése, hogy nem ad többé pénzt, vagy hogy nem hosszabbítja meg váltóit?

A csere-erő, megfelelő körülmények között, igen nagy és érélyesen működő társadalmi hatalom.

A tekintély nemcsak azon múlik, hogy azt valaki nagyobb, felsőbb erőnek ítélje — általában, vagy egyik-másik tekintetben. A nagyobb erő ugyan merő lételénél fogva is hat reánk, de csak annyiban, a mennyiben figyelmünket ma-

gára vonja — esetleg a megbámulásáig. De hogy a felsőbbnek felismert erő a tekintély hatalmát gyakorolhassa felettünk, ehhez kell, hogy okunk legyen tőle várni, vagy tartani. Ha azonban az erő megnyilatkozása oly módon történik, hogy kétségtelen, hogy ellenkezésünk esetében sújtani fog, meghódolásunk esetére pedig biztosan juttat, elveszti sajátlagos jellegét: az első esetben erőszakká, a másodikban cserévé változik át. A hódító, ki a megszállt városban erős hadsereget tart készen, a tekintély hatalmát gyakorolja: de erőszakot gyakorol mihelyt fenyegetés vagy éppen támadás alakjában lép fel követelőleg. És nem a tekintély hatalmával bírja szolgálatokra a dúsgazdag a tányérnyalókat, a pártvezér az u. n. mamelukokat, kik kegyelméből élnek; a köztük fenforgó viszony cserehatalmi viszony.

Viszont, ha ki van zárva az az eshetőség, hogy a felettünk állónak elismert erő hasznunkra vagy ártalmunkra lehet, az erőnek legnagyobb foka sem képes a tekintély hatalmát megalapítani. A lichtensteini ember nagyon jól tudja, hogy a chinai császár végtelenül hatalmasabb úr, mint saját országának parányi fejedelme; mégis ezt ruházza fel a tekintély hatalmával, míg a chinai császárnak mit sem juttat belőle. Most Pekingben telepedik meg és rögtön minden

az ellenkezőre fordul: a lichtensteini herceget semmibe sem veszi, és öntudatlanul is, félve-reménykedve, mélyen meghajol a chinai császár tekintélye előtt. Mi sem változott sem a lichtensteini herceg, sem a chinai császár hatalmában; a változást a tekintélyben előidézte, hogy előbb bizonyos volt, hogy a chinai császár, nagy hatalma daczára, emberünk aggodalmaira és reményeire befolyással nem lehetett, most pedig ez az eshetőség nagy mértékben forog fenn.

A páduai közember, midőn megharagszik az égre, nagy dühösen a földre veti kalapját és oly gestusokkal, mintha abba beledobná őket, elősorolja a szenteket névszerint, a végén pedig, hogy egyik se maradhasson ki, beledobja az »összes »szenteket«: azonban — hozzáteszi — »Páduai szt. Antal kivételével«. A kalapba ily módon került szenteket azután mérgesen megtiporja. Minek köszönheti Páduai szt. Antal, hogy az összes szentek mostoha sorsát elkerüli? Annak, hogy őt, Páduának védszentjét, a köznép a városban lakónak gondolja. Mint a városban lakó szent, közel érheti bántalmazóját s ez tartja fenn tekintélyét akkor is, mikor a dühös olasz szembe száll az ég minden hatalmaival.

A kis gyermek jól tudja, hogy szülei erősebbek, okosabbak és tehetősebbek, mint ő maga;

azért is fordul hozzájuk mindenben. De ha a szüle soha sem bünteti gyermekét, ellenben minden kívánságát teljesíti, nincs tekintélye. Miért nincs? Azért nincsen, mert az ily szülők gyermekének nincs oka aggódni és reménykedni; biztos, hogy nem lesz baja és hogy megkap mindent, a mit követel.

És ugyanebből az okból nélkülözik a tekintély hatalmát a korhadt parlamentekben azok az államférfiak, kik, mert finom érzésűek, nem fenyegetnek, és mert tisztességesek, nem juttatnak; míg mindkét tekintetben nyilván silány egyének, mert nem haboznak fenyegetni és juttatni, vezetőkké — tekintélyekké — emelkednek fel. Azt a dissonantiát pedig, mely ily állapotban rejlik és melyet még a legtompább is megérez, avval szokták az emberek kiegyenlíteni, hogy amazokat kicsinylőleg idealistáknak nevezik, míg emezeket dicsérőleg a gyakorlat embereinek mondják, oly tulajdonsággal ruházván fel őket, mely lényegében nem más, mint bizonyos becses emberi tulajdonságoknak — a kíméletlenségtől és a visszaélésektől való tartózkodásnak — hiánya.

Minthogy a tekintélyt reményeink és aggodalmaink szülik, a tekintélynek háromféle nemét lehet megkülönböztetni. Ezek: a reményeket gerjesztő, vagyis a kedvelt, az aggodalmakat felkeltő, vagyis a gyűlölt tekintélyek, míg a reményeket

és aggodalmakat együttesen keltő tekintélyek egyes érzelmekkel találkoznak.

A tekintély valamelyik neme mindig kísé-
rője, mintegy árnyéka, a hatalom másik két
fajának: az erőszaknak és a cserehatalomnak.
A mennyiben felettünk állók, az elsőtől lehet
tartani, a másodiktól tartani is, reményleni is.

És mert a tekintélynek egyik nemzője az
aggodalom, rendes dolog, hogy éppen nem dicsé-
retes tulajdonságok is szereznek tekintélyt. A ha-
madyast vagyis köpönyeg-páviánt az ókori egyip-
tusok Tot vagy Og név alatt az istenek köz-
emelték: »valószínűleg — mondja Brehm — éles
esze és kellemetlen tulajdonságai miatt«. És nem
tapasztaljuk-e mi is azt, hogy éles eszű és kel-
lemetlen modorú emberek a tekintély bizonyos
nemének örvendenek, melyet első tulajdonságuk
egyedül nem szerezhetne nekik.

Minthogy a tekintélyt, ellentétben az erő-
szak és a csere hatalmával, nem a bizonyosság,
hanem a vélelem, a hit szüli, a tekintély legter-
mékenyebb talajai a homályos, kellőleg át nem
világított területek: a vallás, többé-kevesbbé a po-
litika stb., és legbuzgóbb meghódoltjai azok, kik
gondolkozásukban nem tudnak teljes bizonyos-
ságra emelkedni: a szellemileg gyengék, az isme-
reteket nélkülözők, általában a nagy tömeg.

Azonban, úgy látszik, az embert, az élesen látót is, mindig körülveszi egy bizonyos atmosféra, mely a tekintélynek kedvez. Nyilván nagy szükség van reá. Ez a légkör a kezdetleges társadalmakat vastag páráréteggépen borítja el és okozója ama korszakok szellemi sugártöréseinek: délibábos látományú babonáinak. A fejlettebb társadalomban ez a pára oszlik ugyan, de csak ritkul. Külömben hogyan magyarázzuk azt a mystikus hajlamot, melylyel a legfölvilágosodottabb személyeknél és körökben is annyiszor találkozunk, melyet időnként felfedezünk önmagunkban is; és ha ez a hajlam nem volna általános, ki adhatná értelmét annak, hogy a felvilágosodott és praktikus németeknek nem kevésbé fölvilágosodott és praktikus császára bizonyos alkalmaknál a nagyatyja-lakta palotába viteti a zászlókat és visszahozatva őket, ilyképen szól népéhez: azt gondolom, hogy az ő szelleme ma népe között jár és az éjjel bizonyosan meglátogatta zászlóit. (P. Lloyd 208/190 sz.)

Az eredmény, melyet az érvényesült hatalom elér: a meghódolás foka, függ egyrészt az erőtől és a munka nagyságától, melyeket az a leigázásra fordít, másrészt a behódolt érzé-

kenységétől, vagyis attól, hogy az könnyen vagy nehezen kezelhető munkaanyagot szolgáltat az idomító hatalomnak.

Érzékenység dolgában a különbségek az emberek között nagyok: kor, nem, műveltségi fok, nemzetek, korszakok szerint. Az ember érzékenysége tükörképe idegrendszerének és gondolatai világának. A művelt, finom érzésű emberre a ránczba szedett homlok, a szigorú hang erősebben hatnak, mint akárhány durva kedélyre az ütleget. Általában a kezdetleges ember vastag bőrű és keveset törődő. Ha a hypercivilisált emberről azt lehet mondani, hogy szertelen az aggodásban és az érzékenységben, úgy a primitív emberre viszont ráillik, hogy szertelen a némbánomságban és a tompaságban. Azt a fokozatot, mely a természettudósok szerint az alsóbb és felsőbb rendű állatok között észlelhető, az alsóbb és felsőbb rendű emberekre is lehet alkalmazni. Azért a kezdetleges emberekkel szemben kénytelen a hatalom durvábban bánni, vastagabban fellépni, hogy megfelelő behatást tegyen. Az erőszak kegyetlen alakot ölt; a barbárok törvényei vérrel vannak megírva. A tekintély a csoda köntösébe bújzik és hogy a legkisebb dolgokban is czólt érjen, kénytelen ígéreteit és fenyegetéseit a földön túli életre is kiterjeszteni és az ottani

jutalmakat a legragyogóbb, a büntetéseket a legkomorabb színekben kifesteni. Ez a kényszerűség szülte rémséges és lehetetlen képét a pokolnak

— melylyel világokat hoztak mozgásba és tartottak féken — hol az ember, testi érzékenysé-
gével, lángokban ég örök időig, menthetetlenül

— gyakran csekély dolgok miatt. A culturnépek hadvezérei a roham előtt a katonák hazafiságára, férfibátorságára és a dicsőségre hivatkoznak; a Mahdi azonban kénytelen így szólani embereihez: »Azon jog erejénél fogva, melyet az Isten nekem adott, minden igazhivőnek, ki hitetlent megöl, már most száz elragadóan szép asszonyt adományozok a paradicsomban«. És miben ismerni fel legjobban a kezdetleges kereskedőt a haladottól? Abban, hogy ez a legkisebb haszonra is megindul, míg az előbbit csak a vastagabb nyereség képes mozgásba hozni; pedig nem kevésbé szereti a hasznot, mint amaz és jóval inkább szorul reá.

Minden az ellenkezőre fordul abban a mértékben, melyben az emberek a haladás során fogékonyabbakká, érzékenyebbé, a mint mondani szokás: finomabbakká lesznek. Már az éles hang, a görbe tekintet erőszak számba mennek és komoly neheztelések, gyakran véres párbajok támadnak belőlük. A dúsgazdag bankárt már az

¹/₈ pro mille apró haszna is bírja szolgálatokra, sokszor jelentéktelen összeg után számítva. Azokban pedig, melyek tekintélyt adnak, a legfinomabb árnyalatok is mindinkább érvényesülnek: így a szép, vagy a tudomány és nemcsak a gyakorlati ismeretek: azok, melyek pénzre átfordíthatók, hanem az elvontak is. Most a kardnak és a pénzes zsáknak árnyékában alázatosan tényező tudomány hatalmas fává nő fel, visszaszorítván ama két hajdani védnökének leghatalmasabb ágait is, ha útját állják. Az írók már nem szorulnak koldusadományokra és nem kénytelenek ódákat írni Mecaenasokhoz. A színművészeket nem ássák el a temetőkön kívül, mint a vesztőhelyen kivégzetteket, hanem szobrokat emelnek nekik azon kiváltságos helyen, hol a díszsírok találhatóak. És most felemelkedik, nem úgy mint a kezdetekben, az egyoldalú erkölcs: a vallásosság, a vitézség, a külsikereket elért nagy szorgalom, hanem mindinkább az erkölcsben való harmónia, a minden viszonyzatra kiterjedő helyes viselkedés: a gentleman, az »úri ember« erkölcsi típusa.

Abban a minket érdeklő esetben, mikor a hódítás célja a meghódoltnak munkája, *a hatalom nagyságát: az elsajátított munka mennyisége* mutatja ki. A meghódolt munka eredménye

tehát a hatalom *belterjességének mértéke*. Ehhez képest azt kell mondanunk, hogy A nagyobb hatalmat gyakorol mint B, ha amaz meghódoltja munkaerejének 80%-ról, ez pedig csak 10%-ról intézkedik.

És most szinte csodálkozni fogunk azon, hogy a fegyver és kiváltság nélkül való mai gyáros, mikor u. n. szabad munkásai teljes munkáerejét kapja rendelkezésre, nagyobb, belterjesebb hatalommal bír, mint a rabszolgák ura, a mennyiben ez, kedvtelen, tunya és csalárd meghódoltjai munkaerejéből 50⁰/₀-ot sem bír kibányászni.

És nem kevésbé meglepő az a tapasztalat, hogy gyárosaink annak következtében, hogy munkásaik kényszerítették őket, hogy a munkaidőt leszállítsák, belterjesebb hatalmat szereztek az utóbbiak munkaereje felett, mint a minővel előbb, a hosszabb munkaidő mellett bírtak, a mennyiben most, és nemcsak viszonylag, a leszállított munkaidőhöz mérten, hanem föltétlenül váltak nagyobbakká a szolgálmányok, melyeket meghódoltjaiktól elsajátítani tudtak. (L. Brentano. Über das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung.) És ugyanezt a belterjesebb hatalmat gyakoroljuk akkor, mikor napszámosainkat szakmáymunkásokká teszszük, bár ekkor szabadabbakká lesznek azok, a meny-

nyiben felszabadulnak a hajdúnak pálczájától és ellenőrzésének nyűgétől.

Nagy jelentőségű a munkának az a törvénye, mely a hatalomnak csak úgy engedi meg, hogy elérhesse legmagasabb fokát, ha az a kényszer elemeit a szabad akarat elemeivel megfelelőleg vegyíteni és enyhíteni tudja, vagyis, ha az meghódoltjait nem tekinti holt eszközöknek, lényeknek, kiknek akaratuk nem lehet, vagy kiknek akarata éppenséggel nem jöhet figyelembe.

Ilyképen óvja meg a természet a meghódoltakban a szabadság csiráit; örökké rendeli az úrnak érdeket.

Más értelemben mondjuk a hatalmat nagy-nak, vagyis más mértékkal mérjük azt, ha meghódoltjainak számára tekintünk. Ily értelemben parányi az a hatalom, melyet valaki egyetlen rabszolgája felett gyakorol, habár vele tetszése szerint bánhat el, míg az angol királynének alattvalói felett gyakorolt hatalma óriási, noha befolyása az egyesekre nagyon korlátolt. Ez a mérték a hatalmi körnek a mértéke, mihez képest a hatalmat majd szűk, majd széles körűnek mondjuk.

A nagy hatalmat uralomnak is nevezzük és ezt a szót úgy a szűkkörű, de igen belterjes, mint az igen széles körű hatalomra alkalmazzuk.

Az első értelemben mondjuk, hogy Pompadour uralkodott XV. Lajos felett; a másodikban, hogy a király, még ha hatalma korlátozott is, uralkodik népe felett.

A hatalom kényszerereje nem függ a hatalom nemétől, attól, hogy az az erőszak, csere vagy tekintély alakjában érvényesül.

Közönségesen azt hisszük, hogy az erőszak a legerősebb kényszerhatalom. Ámde azt a nyomorultat, ki a végínség küszöbén áll, kinek nincs betevő falatja és helye, hol fejét lehajthatná, kinél attól függ mindene, saját léte, gyermekei élete, hogy munkaerejét elcserélhesse kenyérért, halogatás nélkül: azt a nyomorultat a csere megtagadásával, tehát merően negatív viselkedésünkkel, jobban megfélemlítjük, mint — a mennyiben elég bátor ember — ha fegyvert szegzünk mellére, vagy pedig cserehatalmunk erejénél fogva épp úgy szoríthatjuk a legmértéktelenebb munkára és a legsilányabb kenyérre, mint szorítja rabszolgáját a legszívtelenebb úr.

Az emberi természet iszonyodik a rabláncz-tól; mégis gyakori esetként említik, hogy Afrikában, éhínség idején, seregesen jelentkeznek az

emberek és egymással versenyezve kérik a jobb-módúakat, hogy fogadják el őket rabszolgáiknak. A csereerő itt sikeresebben működik, mint a rabszolgavadászok fegyvere.

A sivatagban eltévedt, az éhhalállal küzdő karaván-kereskedő rábukkan egy kecskepásztorra, ki felismerve cserehatalmát, egy darab silány kenyér segítségével, a békés csere eszközével, kicsikarja az éhezőnek minden vagyonát. Vajjon a rabló beduin fegyveres erőszaka ennél többet érhetett-e volna el? És »az aranyos süvegű püspök, az állatbőrbe burkolt, aszott, szurtos, a cameleonnál foltosabb barát« tekintélye oly kényszerhatalmat gyakorolt »a megtérített germánra«, hogy ez készségesen kiadta a prédát az egyháznak, melyet erőszakával egész életen át felhalmozott«, míg ellenben az erőszak hatalmi követeléseinek daczosan ellentállott. (Taine: Ancien régime.)

Vannak tehát esetek, mikor a csereerő vagy a tekintély adta hatalom erélyesebben hódít, vagyis eredményesebb, nagyobbfokú hatalom, mint az erőszak.

Azonban különböznek a hatalom nemei az az ellenhatásokban, melyeket felköltenek.

Ezek tekintetében csak annyiban egyeznek meg a hatalom különböző nemei, a mennyiben ezek mindegyikét nyomás- és teherképen érzik a behatásaikat elszenvedők. Kivált a hódítás befejezése előtt, a támadó és védelmi harcz alatt, de a meghódolás után is, addig, míg a megszokás tompító hatása be nem következett, ez az érzés igen élénk. Még a legkönnyebben elviselt hatalomnál, a cserehatalomnál is nyilvánul ez az érzés és külső jelensége az alkudozás, melybe a magát nyomva érző fel sokszor a bosszankodásig és a szitkolódásig belemelegedik.

Mert a hatalmi behatás a meghódolt akaratának kiirtása és a hatalom akaratának átplántálása idegen alanyba. Az ember akaratának kiirtása és idegen akarat beajtása sebző műtét. Csakugyan az ojtáshoz hasonlítható ez a műtét; azért itt is megtörténik az, hogy a törzs a műtét végrehajtása után is folyton ereszt eredeti hajtásokat, melyek az ojtott vesszőt elfojtják, ha a kertész nem ügyel és szüntelen ellene nem dolgozik.

Mégis az erőszak az, mely a legélénkebb ellenhatást szokta előidézni. Sőt ez az ellenhatás kiterjed a nem érdekelt környezetre is és ezt ösztönszerűen arra indítja, hogy az erőszak útján megtámadottnak védelmére keljen. Ennélfogva az

erőszak adta hatalom veszedelmes és oly hatalom, mely a meghódolás után is gyakori súrlódásokra szolgáltat alkalmat, és ennél fogva szakadatlan munkát követel. Talán azért ilyen természetű a hatalomnak ez a neme, hogy korlátja legyen annak a hatalmi eszköznek, mely épp a kezdetleges embernek fekszik leginkább keze ügyében. Azért merően erőszak útján tartós hatalmat alapítani nem lehet. E végből kell, hogy az erőszak más hatalmi elemekkel keveredjek: a reményeket nyújtó tekintély vagy a cserehatalom kevésbé nyomasztó alkatrészeivel.

Hasonlólag az erőszakhoz, a csalárdság is gyűlöletre fakasztja áldozatát. A nem érdekeit nézőközönség viselkedését azonban mintegy erkölcsi ízlése határozza meg. Reánk és a mi körünkhöz tartozókra a csalárdság felháborító hatással van, és közülünk azok, kiket a gyávaság vagy az érdek el nem nemit, megvetésükkel sújtják az álnokot; és nem a gyarlóbbaknak tartjuk mi azokat, kik nagyobb elnézéssel vannak az erőszakoskodó, mint a ravaszkodó irányában. Más körök azonban másképp gondolkoznak és nevezetesen az üzerek körei azok, melyek a csalárdságot legenyhébben ítélik meg, sőt a ritka ravaszság iránt nem minden elismerés nélkül viselkednek. Miként egyes társadalmi osztályaink, azon-

képen különböznek e tekintetben a népek és a korszakok is. Macaulay Machiavellijében szélesen tárgyalja ezt az érdekes kérdést: »Európa nagyobb részében, — mondja — csel és színeskedés, a félénk sajátlagos vétségei és a gyengeségnek természetes fegyverei minden időben megvetendőknak tekintettek. Másrészről büszke és merész lelkek kihágásai iránt elnézéssel, sőt tisztelettel viselkedtek. Ugyanilyen enyhe módon ítélték meg az olaszok azokat a bűnöket, melyek önuralmat és ügyességet, megfigyelő képességet, leleményes észet és az emberi természet mély ismeretét feltételezték«.

A cserehatalom terhel, de juttat is. Ha e kettő között meg van a kellő arány — mit kevésbé eredeti ítéletünk, mint a szokás állapít meg — azt lehet mondani, hogy a cserehatalom oly hatalom, melyet az ember könnyen megtűr. Bizonyos tekintetben előnye van a tekintély legszelídebb neme: a várakozás, a remény szülte tekintély felett is. Ezen előnye abban áll, hogy a cserénél kézzel foghatjuk azt, mit kapunk, míg a tekintély — a csere nyelvén beszélve — hitelbe vásárol. Ennélfogva a tekintély, mely váltóit pontosan be nem váltja, előbb-utóbb megbukik. Akárhány ember, ki nagy volt, mert sokat ígért, kicsinynyé lett, mihelyt kiderült, hogy a keltett remé-

nyéket elhervadni engedi. Webb az angol munkásmozgalom egyik főbajaképen kiemeli azt a körülményt, hogy a vezetők sokszor nem voltak képesek a munkások vereségeit elhárítani, minek következtében nem tudtak a bizalomnak és tekintélynek azon fokára szert tenni, mely szükséges, hogy szervezeteik tartós jelleget öltsenek. (A brit Trade-Unionismus története.)

Azonban minél inkább úgy ítéli meg a cserélő felek egyike az ügyletet, hogy az arány között, a mit ad és a mit viszont kap, az ő hátrányára nincs megtartva, annál jobban érzi a felette hatalmaskodó csereerő nyomását és válik ez a hatalom is gyűlöletessé. Ama sivatagbeli karaván-kereskedő aligha kevésbé keserű érzésekkel emlékezett vissza az őt megzsarolt kecskepásztorra, mint a beduinokra, kik őt más alkalmossal kifosztották. A nagy ellenhatásról, melyet az aránytalanul érvényesített cserehatalom felhívni képes, tanúbizonyságot tesznek: az a közgyűlés, mely azokat sújtja, kiket a köznézet uzsorásoknak minősít és azon munkásoknak és védőiknek jóhiszemű felindulása, kik meg vannak győződve arról, hogy a tőke nem más, mint a munkásoktól jogtalanul elvont szerzemény.

A hatalom egyes nemeit csak alkalmi megjelenéseikben, vagy akkor, midőn még csirában vannak, látjuk egyedül járni. Az erőszak hatalmának kezelői közül csak az útonállók, a rabló törzsek, a népvándorlásbeli hordák — a tekintély hatalmának birtokosai közül csak az apostolok és ezeknek legelső utódai, vagy a forradalmak vezérférfiai nélkülözik a vagyonhatalom szövetségét. Minél tartósabban kivan a hatalom valamely neme érvényesülni, annál inkább szorul az társai támogatására és iparkodik ezt megszerezni. Bizonyos affinitás is létezik a hatalom különböző nemei között, — úgy látszik, a tartós uralom érdekében; sőt a tekintélynek bizonyos alsóbbrendű neme, mint már említettük, elválaszthatatlan kísérője, árnyéka, úgy az erőszak, mint a vagyon adta hatalomnak.

A hódítók közül azok, kik állandó hatalmat alapítottak, kincseket is gyűjtöttek és jószágokat szereztek, melyekkel családjaikat gazdagították és híveiket magukhoz kötöttek, szükség esetében ellenségeiket megvásárolták és hatalmuknak a vagyontól függő eszközeit fentartották. Minden gyökeret vert egyház azon volt, hogy vagyonerőt is szerezzen és hogy erőszakkal corrigálja azok hajlamait, kikre szellemi tekintélye nem hatott, így cselekedtek még azok az

egyházak is, melyek tanaival az erőszak és földi javak a legélesebb ellentétben állottak. És hogy a nagy vagyon mily könnyen egyesül az erőszak és a tekintély hatalmaival mai nap is, az u. n. polgári egyenlőség és szabadság korszakában, még kifejezett demokratikus keretben is, arról bizonyosságot tesznek H. Georgenak következő szavai: »Vannak közöttünk egyszerű polgárok, kik ezer mértföldre terjedő vasutak felett, a talajnak milliókra rugó holdjai felett, az emberek légióinak fentartására szolgáló eszközök felett uralkodnak; kik souverain államok kormányzóit kinevezik, úgy a hogy saját alkalmazottjaikat kirendelik; kik senatorokat választanak oly módon, a hogyan ügyvédekét kizsemelek, és kiknek akarata a törvényhozó gyűlésekben épp oly irányadó, mint volt egy francia királyé, midőn lit de justice-t ült«.

Azért mindazokban a társadalmakban, hol a szabadságra súlyt fektettek, a főgondok egyikét képezte minden időben, hogy oly intézményeket alapítsanak, melyek a hatalmak természetes affinitását paralysálják; egyesek nem riadván vissza a szélsőségektől sem: az ostracismustól, vagy mint a florenziek attól, hogy egyfelől leggazdagabb, legtekintélyesebb polgáraikat megfosztották a polgárjogoktól, disqualificálólág a jogtalan

mágnások sorába helyezve őket, másfelől magistraturájukat, merő sorsolás útján, minden két hónapban megújították és e mellett a legelső magistratusi székbe támaszt nélkülöző, egy évre fogadott idegent ültettek (Gino Capponi).

De a szabadságra kevésbé sóvár népeket is sokszor nyugtalanította a hatalmak között főnforgó affinitás.

A caesaro-papismus annak idején rémképe volt az emberiségnek; majd a mindenható absolut fejedelmi hatalom: míg napjainkban erős denunciációk folynak az ingó és ingatlan tőke képviselőinek, hol maguk között, hol az állami erőszak hatalmával kötött szövetségeik ellen.

A hatalmak között fenforgó affinitás tehát nem tagadható. De épp oly bizonyos, hogy gonoszkodva van arról is, hogy a hatalmak teljesen ne egyesülhessenek. Ennek az ellentendentiának eszköze az egynemű hatalmaknak megosztása egyesek, csoportok és helyek, vidékek között. Mindig több a pápa, ha más és más nevet viselnek is; több a király, több a birtokos, több az ország, város stb. és mindig van valami, a miben érdekeik eltérnek egymástól és előbb-utóbb összeütköznek.

De nemcsak az egynemű s ennél fogva legközvetlenebbül egymással versenyző hatalmak

korlátozzák, nyírálják egymást, hanem a külön-
neműek is. A római pápának nemcsak versenytársai, a konstantinápolyi patriarcha és a protestantismus voltak gyengítői, hanem nem kisebb mértékben a hitbuzgó keresztény fejedelmek is. A trónnak magasságát nemcsak az erősebb szomszédok, vagy a republicanismus szállították le, hanem része volt benne az egyháznak, a kiváltságosoknak és azon hatalomnak is, melyet tudományunk nevezünk. A jobbágyokon nagyot segített a városok és a mezőség kiváltságosainak egymás ellen törése; a jobbágyok a városokba szöktek és szabadakká lettek. Viszont az angol posztó- és szövőgyárosok a múlt században a falvakba menekültek, hol a városi czéhrendszer hatalmaskodása ellen védelmet találtak. Ma pedig azt látjuk, hogy a régi városi czéhuraknak és a vidék földesurainak kiváltságtalan ivadéka, a városi ingó és a mezőség ingatlan capitalisnak birtokosai egymás ellen folytatott harczukkal nagyban egyengetik útjait a hajdani mesterlegények és jobbágyok utódainak: az u. n. munkásosztálynak. Az angol munkások mozgalmait nem egyszer támogatták a földbirtokosok, a német államsocialismust pedig épp a junkeres Bismarcknak és conservatív táborának kellett megteremteniük.

A hatalom egy- vagy kétoldalú. Egyoldalú az erőszak és a tekintély hatalma. Mindkettő vesz, kap, de viszont nem ad.

A cserehatalom kétoldalú. Mindegyik fél ad is, kap is. Azonban az, a mit adnak és kapnak, a legkritkább esetben egyenlő munkamennyiség: az egyik szolgálmányában a munkaerő- s idő-fogyasztásnak kisebb, a másikéban annak nagyobb mennyisége van letéve.

Láttuk, hogy a hatalom nagyságát úgy ismerhetjük meg, ha arra nézünk, hogy az az idegen munkaerőnek mekkora mennyiséget képes elsajátítani. Az a cserefél tehát, ki a vele szemben álló féltől nagyobb munkát képes elragadni, mint a mennyit viszont ad, nagyobb hatalommal rendelkezik. Az adott szolgálmány és a gyakorolt hatalom nagysága megfordított arányban állanak egymáshoz. A ki hat órai munkaerő fogyasztásáért, vagy azt képviselő árujáért, ugyan csak hat órai munkát cserél be — föltéve, hogy ugyanannyi munkaerőt fogyasztottak, vagyis egyformán intensive dolgoztak — ugyanoly nagy hatalmat érvényesített a másik ellen, mint a mennyit attól elszenvedett. Ellenben az a munkás, kinek egy napig tartott munkaerő-fogyasztását egy forinttal fizetik és ki orvosának vagy ügyvédének egy órai munkaerő-fogyasztását

ugyancsak egy forinttal fizeti meg, tizenkétszer kisebb hatalmat gyakorolt az orvos, az ügyvéd fölött, mint viszont ezek ellene érvényesítettek, — ha ugyanis a naponkénti munkaidőt 12 órával számítjuk mindkét felnél.

A ki cserélve kisebb munkaerő- s időfogyasztásért nagyobbat kap, nyilván fölényben van. Főlénye nagyságát kimutatja a munkaerő- s időfogyasztásban való különbözet, mely az ő és ellenfele szolgálánya között létezik. Ezt a főlényt *cserefőlénynek* fogjuk nevezni.

Minthogy a cserében szemben álló hatalmak, a mennyiben egyenlők, egymást kölcsönösen megsemmisítik, csakis a *cserefőlény marad fenn élő társadalmi hatalomképen*. A cserefőlény tehát épp oly egyoldalú hatalom, mint akár az erőszak, akár a tekintély, mert a kinek cserefőlénye van, az *főlénye erejéig* csak kap, de viszont nem ad. vagyis csak úgy, mint az erőszak és a tekintély, adóztat.

A főlény, melyet a falusi mesterember a mezei munkás felett gyakorol, midőn egymás munkáit kicserélik, nem jelentékeny. Emez talán egy forinttal, az 1 frt 50 krral számítja napi munkáját; ellenben óriási és szintén kiszámíthatatlan a cserefőlény, melylyel p. o. a milliomos bankár vagy a nagy földbirtokos bír a napszámos fölött, ki kertjében dolgozik.

Viszonylag a legnagyobb mérvű cserefölénnyel rendelkezik az a cserélő fél, ki valamely ingó vagy ingatlan dolog használatának merő megengedéséért bért, haszonbért, kamatot, egyszerűen munkaértéket kap: *a tőkés*, a mennyiben a tőke fogalmát ilyképen állapítjuk meg. Mert csereszolgáltatmánya nem áll egyébből, mint passzív tőrésből, az önmunkának legkisebb hányada nélkül. Ily módon — és ebben fekszik a tőke óriási hatalma — a legtehetetlenebbek, a munkára legalkalmatlanabbak is kaphatnak részt az emberiség munkájának gyümölcseiből és rendelkezést a társadalom felett. Nem módosíthatja ezt a felfogást az a szempont, hogy a kölcsönre adott pénz, szerszám, gép a bérbeadó munkáját képviseli. Mert az a munka, a mibe a kölcsön tárgya — ha ugyanis nem örökölte — a bérbeadónak került, nem a hatalom gyakorlásával járó munka, hanem a hatalom megalkotásának munkája, mely az erőszaknál, tekintélynél is képvisel munkát, sokszor nagyobb, mint a minő egy szerszám megkósztítása, egy összeg megszerzése. Továbbá azért nem, mert a bérbeadó a hatalmát megalkotott munkájának eredményét: a kölcsönadott összeget, gépet, szerszámot hiánytalanul visszakapja. Más volna, ha eladná; ekkor, ha ismét abba a helyzetbe akarna jutni, melyben az eladás

előtt volt, kétféle munkát kellene végeznie: azt a munkát, a mibe neki az eladott tárgy került és azt a további munkát, melyet az ama tárggyal való dolgozás megkövetel. Ezt az utóbbi munkát teljesen megtakarítja a bérbeadásnál, mert ezt a munkát bérlője végzi helyette, míg első munkájából, abból, melylyel a kölcsönbe adott tárgyat: a kölcsönösszeget, a gépet, a házat stb. megszerezte, mit sem veszít, minthogy e tárgyak tulajdonában maradnak, csak úgy, mintha azokat bérbe nem adta volna. Talaj bérletnél az eset ugyanaz, a mennyiben a talajfoglalást munkának nyilvánítjuk. Ha pedig arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a talaj occupatiója nem minősíthető munkának, még nyilvánvalóbb, hogy talajt bérbe adva munkát kapunk, a nélkül hogy viszont adnánk.

A cserefölény föltétlen vagy föltételes.

Föltétlen abban az esetben, ha a vele szemben álló félnek szükségletei sem el nem nyomhatók, sem el nem napolhatók. Ellenkező esetben föltételes.

A feltétlen cserefölény épp olyan félelmetes hatalom, mint az az erőszak, melynek ellentállani képtelenek vagyunk, mert az éhezőt kenyérrel épp úgy meg lehet törni, mint fegyverrel a védtelent.

A társadalmi hatalom — a mint azt fogalmilag megállapítottuk — ugyan mindig állandó jellegű, de tartóssága majd kisebb, majd nagyobb. A legmélyebb hatást gyakorolják a társadalomra azok a hatalmi állapotok, melyek nagy mértékben állandó természetűek. Állandóságuk azonban viszont a mindenkori társadalomtól is függ. A társadalmi viszonyok változatlansága az állandó hatalmak termő talaja, azok mesterséges merevítése pedig éppenséggel melegágyuk. A hosszan tartó, ivadékokra áterjedő társadalmi hatalmakkal ott találkozunk legsűrűbben, hol a munka terén kevés történik és ennél fogva kevés változik: félreeső helyeken, melyeket a nagy világ munkájának szele nem ér. És mert minden hatalomnak megvannak a maga ösztönei, melyek segítségével táplálkozik és védekezik, azért van az, hogy az ily helyen az intéző hatalmak rendszerint nem szívesen látják még a nyereséget ígérő változásokat sem. Nem egyszer fordult elő, hogy ellenezték, hogy vasút kösse őket össze a nagy világgal! Még szívósabbak a társadalmi hatalmak ott, hol kiváltságok dermesztik meg az életviszonyokat. A kiváltságok rendszere, tudjuk, századokon át volt gyakorlata az európai társadalmaknak. Ezen rendszernek, a munka szempontjából, jó és rossz hatása is volt, úgy az

egyésekre, mint a társadalomra. Javára vált azoknak, kiket megilletett: »a jog megfelelő munkakörre és megélhetésre«, mit némelyek ama századok öntudatos gazdasági felfogásának tekintenek. De nyilván ártalmára volt azon szerencsétleneknek, kiket ily jog részeseinek nem tekintettek. És szolgált e rendszer a munkaszervezeteknek — államoknak, helyi kormányzatoknak, céheknek, földesuraságoknak, monopoltársaságoknak — és közvetve e szervezetek meghódolt tagjainak is akkor és annyiban, a mikor és a mennyiben sok múlt azon, hogy erős hatalmi elemek létezzenek a társadalomban. De a mikor a viszonyok megfordultak, az emberek szabadabb mozgásra képesített magasabb rendű munkásokká fejlődtek, kikkel szemben nincs szükség a hatalomnak oly nagymérvű és oly rideg elemeire, akkor ama rendszer kárára volt a munkának, mert céltalanul elnyomta a szabadság fejlődő elemeit, melyek nélkül a munka nem érheti el legnagyobb lendületét.

Ma kisebb helyeket is többféle közlekedési eszköz köt össze a szellemi és anyagi munka nagy műhelyeivel; távolságok nincsenek, félreeső helyek alig vannak. A kiváltságok is megszűntek, legalább a mesterségesek. Maradt azonban még két kiváltságos hatalom — ha ugyanis a

természet adományaitól eltekintünk — az a hatalom, melyet egyrészt az anyagi munkaeszközök és a talaj birtoka, másrészt a szellemi kincsek adnak. Kiváltságok, mert az elsők segítségével heverve is lehet hatalmat gyakorolni, a mennyiben azokat tőkeképen használjuk; nagyobb ismeretekkel pedig a hanyagabb, a gyengébb eszű is elnyomhatja a szorgalmasabbat és tehetésebbet: a munka szempontjából a derekabbat. Nyilvánvaló, hogy merően ezen szempontból mindkét hatalmi tényező ártalmára van a munkának. Akadtak is kisajátítói, a legrégebb idők-től fogva mai napig: a talajnak és az ingó tőkének a legridegebb alakban, a szellemi tőkének pedig, az oktatás és nevelés egyenlősítésének követelésével — és nem mindnyájan abból a munkára nézve üdvös tekintetből, hogy mindenki egyformán használhassa a munka eszközeit és anyagait, hanem akárhányan avval a munkára nézve káros célzattal is, hogy a munka szempontjából derekabb a gyarlóbbat meg ne előzhesse.

Nincs kétség, hogy abban az esetben, ha mindenki egyformán könnyen férhetne a szellemi és anyagi munkaeszközökhöz és a munka anyagait szolgáltató talajhoz; ha mindenki ott és úgy szánthatna, vethetne, bányászhatna, a hol és a

hogy neki tetszik; ha mindenkinek szabad rendelkezésére állanának azok a gépek és szerszámok, melyek munkáját legjobban elősegítik; ha mindenki megkaphatná azokat az összegeket, melyeket tervei és vállalatai megkövetelnek és ha mindnyájának módjában volna azokra a szellemi kincsekre szert tenni, melyekkel most csak a szellem Croesusai bírnak: akkor a szorgalom és a tehetség legjobban érvényesülnének, mindenestre nem volnának kénytelenek vámot fizetni azoknak, kik, mert társadalmi hatalommal rendelkeznek, a termelés tényezőinek birtokában vannak és ennél fogva csekély munka mellett vagy éppen munka nélkül is megélhetnek.

Ily viszonyok között természetesen hiányoznék a társadalomban a hatalomnak az a neme, melyet a vagyonerő és a tudás adnak.

Azonban, ha majd később teljesen megismerkedtünk avval a fontos szereppel, mely a társadalmi hatalom minden nemének, kivált azonban a tudás adta tekintély és a vagyonerő békés hatalmainak a társadalom háztartásában jut, meg fogunk győződni arról is, hogy a társadalmi hatalom intézménye és nevezetesen a tudás adta tekintély és a vagyoni hatalmi intézménye nélkülözhetetlen, úgy hogy az olyan viszonyok, melyek ezt az intézményt meg nem tűrnék, a

munkának inkább kárára volnának, mint sem hasznára.

És ezt a tételt teljesen beigazolták azok a gyakorlati kísérletek is, melyek a társadalmi hatalom, nevezetesen a vagyon adta társadalmi hatalom kiküszöbölése végett tétettek.

III.

Miután a társadalmi hatalommal nagyjából megismerkedtünk, kövessük azt — annyira, a mennyire az bennünket a munka szempontjából érdekel — életpályáján.

A hatalom életében két korszakot lehet megkülönböztetni: olykor már az első szerzőnél is; közönségesen azonban a második epocha az ivadéknál szokott bekövetkezni.

Talán a megfelelő kifejezést használjuk, ha az elsőt az *aktivitás*, a másodikat a *passivitás epochájának* nevezzük. Az elsőben a hatalom birtokosa dolgozik, a másodikban nem dolgozik. Azért ez utóbbit *nyugdíjas* állapotnak is mondhatnók.

Az aktivitás korszakában a hatalom két-rendbeli alkatrészeket foglal magában. Az elsőhöz tartozik a parancsolás és a meghódított munkaeredményei felett való rendelkezés. Nevez-

zük ezeket a *hatalom úri elemeinek*. A második rendbelieket képezik a meghódoltak munkájának tervezése, vezetése és ellenőrzése. Ezek a hatalom *administrationális elemei*.

A hatalom első elemei, az úriak, élvezetek. Másnak parancsolni, másnak munkaeredményei felett rendelkezni kellemetes dolog, mely eredeti hajlamainkkal összevág: következésképpen nem munka. Nyilvánvaló ennél fogva, hogy a hatalom birtokosa a hatalom úri elemeire nagy súlyt fektet, ezeket gondozza és kifejleszteni indítatva van ösztönszerűleg is.

És így is cselekszik minden hatalom. Közmondásos, hogy minden hatalomnak tendenciája a terjeszkedés, még pedig úgy bel-, mint külterjes irányban. Ez a tendencia nemcsak ösztön, hanem öntudatos is: úgy élvezetből, mint a nagyobb haszon kedvéért. A hatalom külterjes fejlesztése növeli az úr meghódoltjainak számát, a hatalom belterjességének fokozása pedig nagyobb részt juttat az úrnak meghódoltjai munkájából. Egyik is, másik is, nagyobb élvezet, nagyobb haszon.

És ez az ösztön, vagy ez az élv és haszonszámítás legtöbbször annyira foglalkoztatja az urat, hogy megfeledkezik arról, hogy a legközöségesebb méhész is fölveti magának azt a

kérdést, hogy mennyi mézet hagyjon méheinel, hogy azok erőben és egészségben maradjanak és a jövő esztendőben is hasznot hajtsanak; hogy nem gondol arra, hogy abban az esetben, ha meghódoltjai munkaeredményei 100-ról 80-ra szállanak le abból az okból, mert úri részét 50 %-ról 60 %-ra emelnie sikerült, haszna nincs, hanem van 2 % vesztesége.

Egyébiránt valljuk be, hogy emberi meghódoltakkal szemben a számítás nehezebb, mint ha méheinkkel számolunk. Az u. n. szabad munkásokat az egyes úr alig tekinti szelíd méheknek, mert azok hol az ő, hol szomszédjai kaptáraiban tanyáznak. A szabad munkásokat inkább közös jószágnak nézi az úr, melytől minél nagyobb hasznot húzni sietnie kell, különben megteszi más. Az úri hatalomnak ezen, a munkára nézve veszedelmes tendenciájával későbbben tüzetesebben foglalkozunk.

Ellenben a hatalom másik eleme: a munka-kezelés, vagyis a munka tervezése, vezetése és ellenőrzése munka, még pedig terhes munka, oly munka, mely egyrészt folytonos éberlést, másrészt az ismereteknek, azaz a már előbb végzett

és most agyunkban leraktározott szellemi munkának, a szellemi tőkének jó mennyiségét követeli. És e mellett rendesen bosszantó, elkészerítő is ez a munka. Mert a hatalmi behatás, mint láttuk, nem más, mint saját akaratunknak beajtása idegen alanyba és ezen alany eredeti hajtásainak kiirtása: következetesen szüntelen küzdelem az emberi természet vadhajtásaival, függetlenségi ösztönével, azon soha teljesen el nem nyomható hajlamaival, az idegen akarat alól felszabadulni vagy legalább is ellene védekezni, neki határt szabni. Az ezen hajlamokkal való folytonos szembeszállás oly mérvben kellemetlen és kifárasztó munka, hogy a gyárosok jogos nyereségük egyik tételeként számítják az elszennvedett bosszankodásaikért járó kárpótlást. (Ed. v. Hartmann, Sociale Kernfragen.) Ezt a bosszankodást nemcsak a harcznak örökös, minden fegyverszünet nélkül való volta, hanem a meghódítottak részéről használt fegyvernem is okozza. E fegyver a csalárdság: a gyengék védelmi fegyvere. Arra ugyan a hatalmas nem gondol, hogy a gyengének más fegyvere nincs, sem nem arra, hogy a hatalom fegyvereit a meghódított szintoly kellemetleneknek érzi.

Innen a folytonos torzsalkodás az urak és meghódítottjaik között és a mindig újuló támadó

és védő intézkedéseik. Innen a törekvő gazda és a szorgos háziasszony szakadatlan zsémbelése a cselédséggel, a szigorú gyári disciplina, az áltá-
lány és a darabszám szerinti díjazás találmánya, viszont a gyári munkások bosszantó actiója, ezen, az ellenőrzés terhének nagy része alól fel-
szabadító díjazási rendszer ellen. Innen a fejedel-
mek és hatalmasok szokott panasza, hogy egyedül
állnak, részvevő, jóhiszemű tanácsadó és barát
nélkül és ez a keserű tapasztalat diktálta I. Napó-
leonnak e szavakat: »Mindnyájan gazemberek
vagytok«, melyeket egyik államtanácsi ülés után
asztalán, egy ív papíron százszoros ismétlésben
firkáivá találtak.

Es a meghódoltak ezen csalárdságaival szem-
ben a társadalmi erkölcs is erőtlen; nyilván
azért, mert érzi, hogy azok egyrésztől ösztönszerű,
nagyobbára öntudatlanul megnyilatkozó gerjedel-
mek, másrésztől a hatalomnak korlátjai: a ter-
mészetnek egyik rendje.

Mindezek miatt, de annál fogva is, mert az
administratio — a tervezés, vezetés, ellenőrzés —
munka és nem élvezet, a hatalom birtokosainak
hajlamai nem fordulnak feléje, és abban a mér-

tékben készek azt elhanyagolni, a melyben kifáradnak, vagy már eleve képtelenek reá. A természet rendje szerint kifárad az előregedett úr, és a munkaadministrációra már kezdettől fogva többé-kevésbbé képtelen a született úr, az elpuhult porphyrogeneta.

Ebben az irányban fekszik az egyik veszedelem, melylyel a társadalom hatalmi rendszere a munkát fenyegeti.

A munkakezelést elhanyagoló úr meghódoltjai most felszabadulnak. De a szabadságnak ez a fajtája áldatlan szabadság, mert csak a vezetés és az ellenőrzés alól szabadulnak fel. A láncz kiesik ugyan az úr kezéből, de rajt marad a meghódolton és ezt szabad mozgásában akadályozza. A szabadságnak ez az állapota a munka és az abban való előrehaladás szempontjából károsabb, mint a szolgaság, hol az úr vezet és ellenőriz. Hasonló ez az állapot azon latifundiumokhoz, melyeket gazdáik, mert máskép nem győzik, vagy nem értik, vagy mert restek, gyakran mind a három okból, parlagi legelőképen használnak.

A meghódoltak megszűnnek igazán dolgozni. Nem dolgoznak uruknak, mert az nem vezet, ellen nem őrzi őket; de nem dolgoznak maguknak sem, mert egészen szabadon nem

mozoghatnak. És bekövetkezik egy nagyszabású lézengés, melynél a meghódoltak két csoportba sorakoznak: a lézengők belső csoportjába, mely uruk személye körül látszólagos szolgálatokkal tétlenkedik, és a meghódoltak külső csordájába, melynek állapota hasonló azokhoz az állatokhoz, melyeket a rest pásztor kipányvázott, hogy kényelmesebben aludhassak. Az első csoportot illetőleg azt mondja L. Friedländer (Sittengeschichte Roms): »E tekintetben a római nagy háztartások hasonlóak voltak mindazon országokéihez, melyekben a munkaerő majdnem érték-telen« (helyesebben vezetés és ellenőrzés nélkül meg van kötve). Megemlíti, hogy e század elején egyik-másik moszkvai úri házban a cselédek száma az ezret is meghaladta és mindegyiknek oly kevés volt a dolga, hogy más hozta az asztalra való vizet délben és más estve; hogy Bukarestben még 1866-ban 100,000 lakosra 30,000 cseléd esett; hogy Spanyolországban, az Ossunai hercegnőnek 500 női cselédje volt és hogy a római sírfelírások szerint külön-külön cseléd-tisztségek voltak: a fáklyahordó, a lámpáshordó, a gyaloghintó főhordozója, az utczai kísérő, az utczára való ruhák gondozója, — mind olyan szolgálatok, melyekre csak akkor volt szükség, ha az uraság a házból kiment. A keletindiai

benszülött kis hercegeknél ma is találunk ezen, hason viszonyokból folyó rendszerre. Palotáikban hemzseg a naplopó cselédség. Más szítja a parazsat a pipa meggyújtására, más tisztítja a pipát, ismét másik tömi, másik hozza el és csak az ötödik gyűjtja meg.

Ezen veszedelmes lejtő végén a meghódoltak munkája oly hitványnyá és elégtelenné lesz, hogy már az urat sem táplálja többé. Ekkor a hatalom merően formaivá, az úr, érdemileg, meghódoltjaival egyenlővé válik. Csak a korona különbözteti meg a Dobse Lászlókat főbb alattvalóiktól; az oldalán lógó kard az egy gebén szántó lengyel nemest jobbágyától; a berámázott mesterlevél az elzüllött mesterembert lényegeitől; a ruha és a szent jelvény a *sámánná* sülyedt lelki pásztort tudatlan és babonás híveitől és az apró gondolat az ellustult pártvezért minden gondolat nélkül való párthíveitől.

***

A természet azonban szertelenségeket állandóan meg nem tűr; legkevésbé a munka érdekeit érintő dolgokban. A munkakezelést elhanyagoló hatalmakat előbb-utóbb kiküszöböli — más egészségesebb hatalmak, vagy éppen a meghódoltak útján.

Azonban addig is segítségére siet a munkának egy új intézményével: a hatalom *nyugdíjazásával*.

Ezen intézmény főszemélyei: a *sáfár* és a *bérlő*; két felettén figyelemre méltó társadalmi alak.

A sáfár az úr helyett kezeli a munkát: helyette gondolkozik, tervez, vezeti és ellenőrzi a meghódoltakat és beszedi ezek munkaeredményeit, melyekről az úrnak elszámol.

A bérlő — ingó-, ingatlan-, pénzbérlő — ugyanezeket teszi avval a különbséggel, hogy a munkaeredményeket el nem számolja, hanem a maga részére beszedi, minthogy ezek tekintetében, az előre megállapított bér útján, az urat már kielégítette.

Most friss szellő vonul át a munkátlanság posványán. A munka kezelése és vele a hatalom közvetlen gyakorlása az úrtól az intézőkre száll át; a bérlőt illetőleg névlegesen is, mert munkásai kivüle más urat nem ismernek.

Abban a mértékben, melyben a társadalmi hatalom a munkaadministrációban meggyengül, felüti fejét az új tenyészet: a sáfár és a bérlő. Azért a sáfárok és bérlők száma és hatalmuk foka biztos mértéke a hatalom birtokosai egészségi állapotának. A hol az erőszak, a cserefölény és a tekintély hatalmának urai a munkaadminis-

tratiót maguk végzik, mert azt bírják, el nem vénültek, el nem puhultak: ott a sáfároknak és bérlőknek terük nincsen.

A társadalmi hatalom minden neménél találunk sáfárookra és bérlőkre, hely és idő szerint többre, kevesebbre, a legkülönbözőbb köntösökben, kimerítve a nevek és címek teljes skáláját.

Sáfárjai, vagy talán inkább bérlői voltak a merovingiek trónján elszunnyadt rois fainéants-nak csúfolt királyoknak heristali Pipin és ivadékai, — az utolsó Karolingiaknak a Capetingiek, — a japáni császároknak, a mikádóknak, a shogunok. Azokban a századokban, melyekben a római egyház legjobban volt elkorcsosodva, közönséges dolog volt, hogy püspökök, apátok, plébánosok, vikáriusokra,; számolókra és nem számolókra«, tehát valóságos bérlőkre ruházták egyházi és világi hatalmukat. A bureaucratia sáfárja a nép természetes urainak: azoknak, kik, mielőtt el nem lankadtak, el nem tunyultak, vagy el nem tompultak, értelmük, vagyonuk és tekintélyük erejével intézték a közügyeket. »Florenz elég gazdag volt, hogy zsoldosokat fizethetett és ennek folytán látjuk, hogy a polgári viszálykodásoknál gyakran német vezérek lépnek fel, kik rendelkeznek a köztársaság ereje felett, a melynek zsoldjába ők maguk állottak. Midőn ezek végre

észrevették, hogy mily számosan vannak ők Olaszországban és mint szokott el mindinkább a mezei lakosság a fegyverektől, azt gondolták, hogy jobb lesz, hogy ha összeállanak és inkább a rablásból, mint a zsoldból élnek«. (Gino Oapponi.)

Ellenben hatalmas fejedelmi egyéniségnek nincsenek hatalmas ministerei. A II. Vilmosok talán nem is szorulnak Bismarckokra, mindenestre meg nem tűrik azokat. A szabad népek nem fejlesztenek burocratiát, és a híres angol és a régi magyar szabadságnak lényege abból állott, hogy mindkét nemzetnek erős, nemcsak a kormánytól, hanem a parlamentektől is nagy mértékben független önkormányzata volt. Az értelmes és szorgalmas mezőgazda nem adja jószágát bérbe. Az a tőkepénzes, ki rátermett a munkára, vállalkozóvá lesz, vagy gyárat alapít, de nem adja ki pénzét kamatra és nem vesz papírokat. Midőn a nemzetek fellendülnek, otthon fektetik be pénzüket és mi sem mutatta leg hamarabb, hogy a florenziek és a hollandusok hanyatlásnak indulnak, mint az, hogy a külföldnek bankárjaivá, pénzkölcsönzőivé lettek, míg hazai iparuk és kereskedésük pangott. (G. Hansen.)

Az erőszak és a tekintély hatalmának gyakorlása jobban legyezgeti a hiúságot; azért csak nehezen, minden esetre nem szívesen engedik át

ezeket a hatalmakat sáfárokra és bérlőkre és a hatalomnak legalább formáihoz görcsösen ragaszkodnak birtokosaik. IV. Károly császár hadsereg nélkül jött Olaszországba a koronáért; beérte avval, hogy föntartotta jogát az elvben — a miben bukott hatalmak utolsó menedéküket találják. (Gr. Capponi.) A mediatizált német uraságok kikötötték a házasság szempontjából való egyenjogúságukat a tényleges fejedelmekkel.

A cserefölény hatalmát nem ruházta fel a természet avval a varázsszal, a miért is itt a sáfár és a bérlő szívesen látott alakok, mihelyt az úrnak ugyanazt a hasznot ígérlik, a mit ő maga, de csak vesződése árán, elsajátítani képes volt. És minthogy a munkakezeléshez nem értő, vagy a vele való bajoskodást kerülő úr meghódoltjainak összes munkaeredményei nem szoktak nagyok lenni, az azokból való úri rész, még magas hányad esetében is, csekély, így a sáfároknak és bérlőknek elég könnyű módjuk van az úrnak egyforma vagy éppen nagyobb hasznot juttatni.

Különösen kedvez a helyzet a sáfároknak és bérlőknek ott, hol a hatalom úri elemének cultusa szertelen alakot öltött: ott, hol a munka és a munkakezelés, kivált a hiúságot nem érintő gazdasági ügyekben, »nem úri dologgá« vagy éppen szégyenletessé válik. És ez bekövetkezik ott, hol a hata-

lom úri elemeinek nagyratartása, akár eredeti fajbéli hajlamoknál, akár az úri hatalom túltengésénél fogva, beteges kiterjedést nyer. Ahol, mint annak idején Spanyolországban, az a felfogás kap lábra, hogy a munkának nincsen becsülete; hol »még a polgári rend is, mely súlypontját a gazdasági működésben tartoznék keresni, gyakran csak azért dolgozik, hogy szégyenletesnek tekintett kasztját tisztesegebbel felcserélhesse«: ott a gazdasági hatalomnak, India beözönlő kincsei daczára, el kellett szikkadnia. (Dr. I. Bonn, Spaniens Niedergang.) Ily helyen van melegágyuk az omnipotens intendánsoknak, az urak gazdasági gondviselésének, vagy inkább gondnokainak.

A XVIII. században mindinkább szembe-tűnőbbé válik Európa egykori első ipar- és keresk. államának, Hollandiának hanyatlása. A gazdagság még nagy és ennek megfelelőleg a fényűzés is. Ez utóbbinak tulajdonítják a nagyszámú csődöket és viszont, nagyrészt, ezeknek a nemzet süllyedését. Ámde a csődök oka más — mondja egy egykorú író. »Ha kereskedőknek szánt fiatal emberek valamennyi vagyonnal bírnak, már nem neveltetnek, mint előbb, a munkára ... Ha az ily fiatal ember vagyonával kereskedésbe fog, mindent könnyelőlőjének enged át. Alig fogja magát annyira lealacsonyítani, hogy néha-néha betekintszen

irodájába«. (Gr. Hansen: Die drei Bevölkerungsstufen.)

De talán soha sem öltött a munkakerülés és ennek úri fitogtatása oly óriási és egyszersmind nevetséges méreteket, mint a római császárság korában. »Nemcsak hogy a cliensek és a hozzátartozók nevei megtartásának fáradságát a nomenclatorok emlékező tehetségére hárították: oly emberek is voltak, kik rabszolgák által figyelmeztették magukat, hogy mikor kelljen fürdőbe vagy asztalhoz menniök. Oly mérvben vannak elpetyhüdve, — mondja Seneca — hogy túlmegeöltetésükbe kerül, öntudatára jutni annak, hogy vajjon éhesek-e? ... Száz évvel későbben jelenti Lucían, bámulva és undorodva, hogy a római előkelők között divattá lett az utczán magukat értesíttetni előttük járó rabszolgák által, ha valamely egyenetlenség vagy valami, a mibe ütközni lehet, el volt kerülendő, ha az út föl- vagy lefelé vezetett: flgyelmeztettetik magukat, hogy járnak és úgy kezeltek magukat, mintha vakok volnának». (L. Friedländer.)

A sáfár és bérlő székfoglalása után az úr *járadékossá*, a munka *nyugdíjasává* lesz. Nincs többbe beleszólása a munkába, vagy alig van.

A meghódoltak lézengése véget ér, kivált a bérlő keze alatt. A munka ismét jobban folyik, eredményei emelkednek, mert a munkakezelés fontos munkája ismét a munka emberének van kezében: oly kézben, melyre a hatalom úri elemei nem lankasztólag, hanem nagy mértékben sarkalólag hatnak. Ez elemek izgatják, mert azokat bírja, élvezi, de csak kölcsönképen és saját jogán óhajtaná bírni.

És ez közülök igen soknak sikerül is. Nézzünk csak körül: az új urak nagyrészt a régieknek volt sáfárjai és bérlői, ha az ivadékra tekintünk. Ezt a sorsot a leghatalmasabb aristocratia sem kerüli el, akárhogy védekezik is ellene. Európa leghatalmasabb aristocratiája fejedelmi székhelyeinek számtalan lakója valamikor a londoni Cityből hurczolkodott oda, hol előbb sáfár- vagy bérlőképen kezelte a kastély építőjének pénzeit. Az e téren való pontos statistika jobbra oktatná az úri ivadékokat, mint a heraldikusoknak ostoba meséi.

Es a sorsnak azon satyráját, hogy a sáfárok és bérlők magukra veszik gazdáik ruháit és címzeit, még fokozza az a körülmény is, hogy az urak maguk szolgáltatják nekik az erre való eszközöket: a rendelkezést az anyagi munkaeszközök és a munka anyagait magában záró

talaj felett. Mert a ki ezeket nem kapja rendelkezésre, az merően testi és szellemi munkerejével, vagy akár a leggazdagabb szellemi tőkével sem vergődhetik számottevő társadalmi hatalomra ott, hol a társadalmi hatalomnak azon neme már ki van fejlődve, mely a talaj és az anyagi munkaeszközök birtokán nyugszik. Nézzük csak, hogy viszonylag milyen csekély társadalmi hatalmat gyakorolnak legnagyobb elméink és tudósaink. A paraszt tudomást sem vesz róluk; az iparos talán megemlíti őket, a mennyiben rendelői, de inkább a reklám kedvéért; az üzér nincs tisztában magával, hogy azok az inprakticus utak, melyeken járnak, nem-e vonnak le róluk többet, mint a mennyit eszük és tudásuk rajtuk lendítenek: míg mindezek gondolkozás nélkül mélyen meghajolnak a társadalmi hatalom vastagabb, kézzelfogható nemei előtt.

Nincs kétség, hogy legegészségesebb a hatalmi rendszer ott, hol a munkaadministratiót, azaz az activ hatalmat a tulajdonosok maguk gyakorolják, mégis nem mondható éppen betegesnek az a társadalom sem, hol sokan akadnak bérlőknek, kik ily úri gondnokságokat nem túlterhes feltételek mellett szerezhetnek és kiknek így könnyű módjuk van a munkaképtelen urakat előbb nyugdíjazni, majd kisajátítani.

Nincs jellegzetesebb a mai korszakra nézve, mint a könnyű mód, melylyel bérletekre, nevezetesen pénzbérletekre, hitelre lehet szert tenni. Ez egyfelől ugyan azt jelenti, hogy sokan vannak, a kik a mnkaadministratiót kerülve, járadékosokká, nyugdíjasokká lenni készek, de nem kevésbé köszönhető a hitelforgalom a hitelszervezet végtelen kifejlődésének és a kiváltságok és hatósági túlságos beavatkozások megszűnésének is. A mi az új zsenge erőknek mai nap még nagy ártalmára van, az a nagy adó terhe, mely legjobban nyomja a kezdőket s így az iparkodásnak mintegy csiráját rágja.

Tovább menve, azt mondhatnók, hogy mai nap a kezdő erőknek tulajdonképeni főbaja az állam- és községi adósság szertelen mennyisége; egyrészt azért, mert a közkölcsönök kamata emeli az adókat, másrészt, mert az államok és községek versenyeznek a magántőkebérlőkkel a járadékok megajánlásában. Ha azt a tömérdek tőkét, melyet a járadékosok államoknál és községeknél tudtak elhelyezni, kénytelenek lettek volna magánbérlőknek átbocsátani, és ha ezek kamatával csökkennék az adó terhe, korszakunk anyagi fellendülése még mesésebb lett volna.

Így terjeszkedhetik a bérlő és a sáfár azoknak az eszközöknek segítségével, melyeket a hatalom maga ad kezükbe, úgy hogy azt utóvégre kisajátíthatják.

A bérlő nyíltan gyarapodhatik, ő urának nem számol. A sáfár csak lappangva teheti és csak távolban élő, vagy nagyon ügyefogyott, vagy könnyelmű gazdával szemben bátrabban.

Kevesen vannak a sáfárok, kik ahhoz, a mi kezök ügyében van, a mi után csak nyulniok kell, a mi nagyrészt saját munkájuk gyümölcse és a mit az úr igen sokszor oktalan módon pazarol el, hozzá nem nyúlnának. A »hú sáfár« kitüntető cím, mert ritka dolog. Talán róla is áll, mit Shakespeare általában mond a becsületes emberről: »kitűnik tízezer közül«. Még a társadalmi morál is elnézőbb a sáfár iránt, kivált ha igen gazdag és igen léha urat segít a vagyonszerzésben.

Az emberek a nagy hatalom megnyirbálását mintegy ösztönszerűleg, ha nem is helyeslik, de legalább elnézik. Enyhébben bíráljuk meg az ilyes eseteket. De a sáfár maga is, urával szemben, kivételes morált alkot magának, melyet egyébképen nem követ. Visszaéléseit élesen elválasztja egyéb viselkedésétől. Azért gyakori az eset, hogy a maga szokott sáfárkodásával ezeket von el

urától, de a sikkasztásnak más formáiban egy fillért sem sajátítana el s ily eset hallatára őszintén felháborodik. Még az egyháznak nagy sáfárjai sem voltak mentek a sáfárok ezen hibáitól. »Valóságos intézmény fejlődött ki — mondja Ranke, — mely nem csekély mértékben okozta azt, hogy az adósságoknak ama tömege felhalmozódott; és az nem vált hasznára sem a kereszténységnek, sem az államnak, sem a városnak, hanem egyes-egyedül a pápák családjainak.« És midőn VIII. Orbánnak e tekintetben aggályai támadtak, a véleményezésre kiküldött bizottság azt találta, hogy a család meggazdagítása a közvagyonból bizonyos határon belül (majorátus, melynek járadéka 80,000 scudi, egy secundo-genitura és 180,000 scudira rugó hozomány a leányok számára!) nem kifogásolható. (Ranke.)

A társadalmi hatalom, mihelyt a munkadminisztrációt kiadja kezéből s átengedi a sáfárnak, a bérlőnek, vagyis mihelyt passivvá lesz és nyugdíjba vonul, előbb-utóbb megsemmisül önmagától; a cserefőlény adta hatalom merően a szaporodás és az osztályok okozta foszlányokra való felaprítása következtében. Ez ellen a leg-

ridegebb takarékoság sem védi meg. A passivvá, nyugdíjassá, járadékossá vált hatalmat csak mesterségesen lehet életben tartani oly intézmények segítségével, melyek az eldarabolásnak elejét veszik. Azonban generációkra illő időmértéket alkalmazva, csak úgy, mint az orvosok az életerő hiányában szenvedő beteget. Csak a rendszer tartható fenn hosszabb ideig, de a vér, melyet a rendszer megvédeni akar, nem marad a régi. Lesznek kiváltságos családok, de vérük új; régi címek, de viselőik nemrég szerezték; fideicommissumok. de talán paraszt vagy marhakereskedő unokája bírja.

A társadalmi hatalom megszűnésének egyéb módjaira nem kívánunk itt kiterjeszkedni. Szó lesz azokról helyenként tanulmányunk későbbi részeiben. Itt csak megemlítjük azt, hogy a most tárgyalt nyugdíjazáson kívül a hatalom megszűnésének legfontosabb módozatai: a meghódoltak emancipációja és a verseny.

IV.

A ki társadalmi hatalmat szerez és annak erejével befolyásolja embertársait oly képen, hogy ezek akarata szerint dolgoznak és munkájuk eredményeit rendelkezésére bocsátják, az abba a kedvező helyzetbe jut, hogy leszállíthatja munkaerő- és időfogyasztását és daczára ennek nagyobb munkaeredményre tesz szert, mint előbb, mikor többet és tovább dolgozott, de társadalmi hatalom nélkül volt.

Abban állapotunk meg, hogy mindazt, a mi a testi vagy szellemi munkaerőt, melyet az ember a természettől kapott, vagy gyakorlat útján kifejlesztett, olyképp támogatja, hogy annál fogva a munkaerő- és időfogyasztásból kevesebb kell, a munkaeredmények ellenben mennyiségileg és minőségileg ugyanazok maradnak vagy éppen-séggel fokozódnak is: mindezt munkaeszköznek fogjuk nevezni, legyen az egyébképen, természe-

ténél, alakjánál fogva akármi is: felismerő vagy alkotó gondolat, szerszám, gép, állat vagy ember.

Ezen szempontunkból a meghódolt a társadalmi hatalom birtokosának munkaeszköze, — csak úgy, mint a hogyan munkaeszközei: munkáállatai, gépei, szerszámái és szerzett ismeretei.

A meghódoltakat *társadalmi* munkaeszközöknek fogjuk nevezni, figyelemmel arra, hogy ilyenmű munkaeszközt csakis a társas együttlét szolgáltatathat.

A társadalmi munkaeszközök, azonképen mint munkáállataink, vegyes természetűek: anyagiak is és egyszersmind szellemiek, vagyis oly természetűek, hogy támogatják és helyettesítik úgy testünknek, mint szellemünknek munkaerőjét. De a munkáállatoknál felsőbb rendűek, mert jóval inkább mint ezek képesítik birtokosukat arra, hogy időt, munkát takarítva, több és jobb munkaeredményekhez jusson.

Azonban még más előnyöket is nyújtanak a társadalmi munkaeszközök és oly mértékben, hogy a munkaeszközök között, melyek az embernek rendelkezésére állanak, föltétlenül a legelső helyet foglalják el.

A ki szerszámmal, géppel, munkáállattal akar dolgozni, annak megfelelő munkaerővel kell bírnia és azt a munkaeszközével végrehajtandó

munkára fordítania. A betegnek, erőtlennek és a tunyának nem használnak sem gépei, sem munkaállatai, sem ismeretei. De a kinek társadalmi munkaeszközei vannak: emberei, kiket társadalmi hatalma megdolgoztat, az lehet beteg, erőtlen, öntudatlan csecsemő, vagy a legrenyhébb: meghódoltjai, élükön sáfárja, bérlője helyette dolgoznak.

A társadalmi munkaeszköz tehát felszabadítja gazdáját a munka alól: kárára, ha idejét tétlenségre, erejét élvekre, de nagyobb hasznára, ha azt fontosabb, magasabb rendű munkára vagy olynemű munkára fordítja, mely csak későn érleli gyümölcseit, de melyek, ha elvégre megértek, annál becsesebbek. Hogy a hatalmi intézmény ezen utóbbi eredménye közhasznú, azt elismerik még azok is, kik egyébképen a társadalmi hatalomnak nem barátjai: »A cultura felé való haladásnak előfeltétele mindig és mindenütt a tőkeösszehalmozás és oly osztálynak létele, mely a leggorombább szükségletekre terjedő gondoskodás alól fel van mentve«. (Hertzka.)

A ki szerszámokkal, gépekkel, munkaállatokkal akar dolgozni, nem lehet hijján azoknak az ismereteknek, melyeket az azokkal való munka megkövetel. Nem elég a faragópad, az ecset, a toll, a ló: a faragás, festés, írás, lovaglás mester-

ségeit is kell bírni. Nincs szüksége mindezekre annak, a kinek van megfelelő társadalmi hatalma, mert a legelső mesteremberek és művészek állanak rendelkezésére, és sietnek ékesíteni termeit akár a legtudatlanabb tőzsdejátékosnak is. Valóban, a társadalmi hatalom hasonló a mesebeli varázsvesszőhöz, mely készségesen kiszolgál mindenkit, a ki bírja.

A mit Mommsen a római házról mond, hogy az »gépezet volt, melylyel az úr rabszolgái és felszabadítottjai szellemi erejének is lett részese és hogy úgyszólván számtalan szellemmel dolgozott az, a ki azokat igazgatni tudta«, azt mai házainkról is mondhatjuk, ha azokban a társadalmi hatalom uralkodik; mert a társadalmi hatalom épp úgy igazgatja a szabadokat, mint a rabszolgákat.

Anyagi munkaeszközeink sokszorosítják izmaink erejét. Az emeltyű, a fűrő, a kalapács megtízszerezik, gőzgépeink meg éppen ezerszeresen fokozzák azokat. Mégis anyagi erőt is nagyobbat fejthetünk ki társadalmi munkaeszközeinkkel, mint legerősebb gépeinkkel. Még nem találtak ki oly hatalmas gépezetet, mely oly nagy mennyiségű izomerőt egyesítene, mint egy európai nagyhatalom hadserege, melyet vezére keze legyintésével hoz működésbe.

Minden munkának eredményére rá kell várnunk: rövidebb-hosszabb ideig. Sokszor pedig épp azon múlik minden, hogy valamely munkatermék nyomban álljon rendelkezésünkre. Ily esetben a legkitanultabb házi állat sem segíthet bajunkon, sem a legtökéletesebben szerkesztett gép. De ha meghódoltjaink vannak elegendő számban és magasabb fokú minőségben, legtöbbször nyomban megkaphatjuk azt, a mit legváratlanabb és legsürgősebb szükségleteink megkövetelnek: megtaláljuk náluk készletben. Ilyképen emberi munkaeszközeink felmentenek bennünket attól is, hogy minden eshetőleges szükségletünk fedezésére készletet tartsunk, e végből munkakerőnket elforgácsoljuk és a készletet, a mennyiben feleslegessé válnék, elvesztegessük.

Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy az emberek minden időben és minden módon azon vannak, hogy a társadalmi hatalom csodavesszőjének birtokába jussanak, mert azt semmiféle más dolog nem pótolhatja azok közül, melyek arra szolgálnak, hogy minket a munka jutalmában részesítsenek, a munka terhét pedig rólunk levegyék.

Ezen haszonra való kilátás sarkal mindenkit, hogy emberi munkaeszközöket idomítson magának: a tehetetlent és tunyát, kik

dolgozni nem tudnak vagy nem akarnak a végből, hogy a munkát elkerüljék; az erőt és iparkodót, kik mindenekelőtt az eredmény nagyságára tekintenek, pedig telhetetlenségből vagy azért, mert túlerejük érzetében embertársaikat igazgatni akarják.

Es a természet a haszonra felül még egy második díjat is ad a hatalom birtokosának, mihelyt hatalma környezetének szokott méretei fölé emelkedik: a hasznot hajtó hatalmat még hiúsági élvezetté is teszi. Hatalmasnak lenni, úrnak lenni, élvezetes dolog. És erre a jelszóra dologra indul a hiúk nagy serege is.

De nemcsak a haszonra vagy élvezetre való rideg számítás hajtja az embereket a társadalmi hatalom fele. Azt lehet mondani, hogy az arra való törekvés ösztönszerű, mint a növényé, midőn a világosság felé fordul; tehát alapjában öntudatlan. Visszaszorítása küzdelembe, erőfeszítésbe kerül: munkába, erkölcsi munkába. Még a legjobb társaságban is, abban, melyet a szívnek legfinomabb rugói igazgatnak, a szeretet füzte családi vagy baráti körben, vagy az önzetlenek és jóakarók aristocraticus republicájában is, akadhatunk ezen ösztön megnyilvánulásának nyomaira és megleljük saját szívünk fenekén még akkor is, mikor azon voltunk, hogy abból

minden önérdeteket és uralmi viszketeget kiküszöböljünk — ha ugyanis jól ügyelünk.

Nyilvánvaló, hogy a természet a társadalmi hatalom intézményére nagy súlyt fektet, és hogy ezen szempontból nem mondhatunk ellen azoknak, a kiknek hitvallása az, hogy minden hatalom Istentől való.

Azért minden időben és helyen, nagy és apró dolgokban egyaránt látjuk, mint törik magukat az emberek a társadalmi hatalomért; viszont hogyan kénytelenek ellene védekezni. Innen van, hogy a társadalmi hatalom rendszere minden időben és minden helyen uralkodott az emberi társadalom felett. A kép lényegében mindig egy és ugyanaz. A mi változik, az csak a színek vegyüléke: hol inkább az egyik, hol inkább másik neme a társadalmi hatalomnak a praedomináló szín, mely ismét majd intensivebben, majd halványabban lép fel.

A kezdetleges népekről kapott jelentéseink kivétel nélkül arról tesznek bizonyosságot, hogy az erőszak és csalárdság e népeknek legközönségesebb, úgyszólván mindennapi foglalkozásaik. De találjuk az erőszakra és csalárdságra való hajlamokat a cultura legmagasabb fokán álló

népeknél is. A paedagogusoktól halljuk, hogy e hajlamok erősen fészkelnek minden gyermek kedélyében, és hogy azoknak kiirtása munkájukba kerül. A felnőtteknél pedig tömegesen észlelhetjük az erőszakot vagy csalárdságot, mihelyt ezeknek egyik korlátja, az u. n. társadalmi rend, felbomlott vagy akár csak meg is lazult. Ott pedig, hol a rendet biztosító erők hiányzanak vagy fejletlenek, mint pl. a nemzetközi viszonyokban vagy a politikai pártéletben, az erőszak és a csalárdság a hatalomszerzésnek általánosan alkalmazott módszerei: olykor szépitve, holmi jogászi vagy bölcseleti köpenybe jól-rosszul beburkolva — tehát fokozatosan csalárdul — ott azonban, hol ily köntös felesleges, pl. messze fekvő kezdetleges népekkel vagy itthon, nem emancipált rétegekkel szemben, egészen meztelenül. Egy előkelő és igen higgadt lap vezércikkében ezeket olvastam: Nem szabad egy kaptafára húzni a politikai és a közönséges vétségeket. Hiába bélyegzi meg amazokat a törvényhozás akár százszorosán is, a társadalom öntudata, daczára annak, mindenkor erélyesen fog az ily törvényhozás ellen tiltakozni«. Igaza van, és hogy ez még inkább áll a nemzetközi vétségekre, ezt megerősítette nekem e lap ugyanazon számának egykedvűséggel jelzett következő

két híre: »Mac Kinley dicsekszik, hogy a békeszerződés első vázát megfontolással olyképp szerkesztette, hogy Spanyolországot megtéveszsze« — és a másik, miszerint Anglia anektálta a chinai birodalomhoz tartozó Chuso szigetét.

Vannak népek, melyek oly mértékben vannak megtelítve az erőszak és csalárdság elemeivel, hogy ezekkel jelezzük őket. Bengália lakosairól írja Macaulay: nekik a csalárdság az, mi a bikának a szarva, a tigrisnek a körme, az asszony-nak a szépsége — vagyis a megélésnek rendes eszközei. Vámbérynek azt feleli a tetten kapott turkoman: »csodálatos; hát a te hazádban nem szabad lopni és rabolni? De akkor miből élnek ott az emberek?« A Levantében elsőrangú ajánlata a kereskedősegédnek, ha azt mondhatja magáról, hogy ügyesen tud hazudni és csalni. A ki pedig erre azt felelné, hogy ez a tény nem sokat jelentő, mert a Levante üzerei a legkorhadtabb emberfaj, az megtudhatja Spencerből (»Kereskedelmi erkölcsök«), hogy az egészséges, tisztességes és minden jóban elől járó angol nép-nél ugyanazt követelik a kereskedősegédektől. Carlyle szerint pedig egy angol sem mer már igazat beszélni, az angol 200 esztendő óta be van burkolva a hazugságok minden nemébe, az igazságot veszedelmesnek tartja és azt minden

téren avval igyekszik enyhíteni, hogy melléje hazugságot köt és mindkettőt együtt járhatja: ezt biztos középútnak mondva.

Ha pedig visszatekintünk a múltakba, a kép rendszerint még sötétebb. Itt korszakokra akadunk, melyekben az erőszak a legelső érv, a csalárdsággal párosult erőszak nagy tökélye pedig a virtus fogalmát alkotta a culturában legelőbbrehaladott nemzeteknél. »A Borghesek korszakában virtù-nak mondták, a mit mai nap álnokságnak nevezünk«. A monacói fejedelmek még a XV. században is tengeri rablásból éltek üzletszerűleg, avval mentegetve magukat, hogy szükségképen vannak reá utalva, minthogy Monaco mit sem hajt nekik. (Gino Capponi.)

Utódaik pedig mai nap a kalózságnak modern nemét folytatják közvetve: a játékbank útján.

A történet hemzseg az erőszaktól és a csalárdságtól »és csak hely hiányzik, hogy hosszú árjegyzékben előadjam, mennyibe került minden népnek és korszaknak, hogy szabad vagy szolga legyen«. (Báró Eötvös.)

Az erőszaktól és csalárdságtól, annyira a mennyire, ment állapot mindig nagy erőlködéseknak — erős munkának — nehezen érő gyümölcse. Majdnem azt kell mondanunk, hogy tel-

jes hiánya oly ideális állapot, mint a portól ment légkör, mely ott található leginkább, hol emberek nem járnak. Nem tudom, hogy van-e kör, és tartozzék a legjobbak közé, hol, legalább górcső alatt, az erőszak és csalárdság atomjait fellelteni ne lehessen. Kevesen, valóban igen kevesen vannak, kik az erőszaknak és csalárdságnak finomabb, kevésbbe ellenőrizhető s így veszély nélkül hasznot vagy élvezet ígérő árnyalatait alkalmom adtával mellőznék, mert úgy éreznék, hogy azok rút, önmagukért elvetendő eszközök.

Az erőszak és csalárdság elementáris volta félre nem ismerhető.

Épp ily elemi hatalom viszi az embert a cserére és a cserefölény társadalmi hatalmának megszerzésére.

A hol népek népekkel találkoznak, vagy viaskodással, vagy cserefölénynyel iparkodnak egymást legyűrni.

De még verekedve is cserélnek. A fegyverek zaja elüzi ugyan a múzsákat, de nem a csere nagymesterét is, a kereskedőt. Félénknek mondják, mégis ott terem áverés csatamezőn és a maga fegyverével, cserehatalmával, szembeszáll mind a két táborral. Üzleti heve elragadja, be a veszély

közepébe és el vakítja sokszor oly mértékben, hogy már nem látja, ki a barát, ki az ellenség: szállít mindkettőnek. Mintegy kétféle könyveket vezet: egyet érzelmeiről és egyet üzleti érdekeiről.

Nem egyszer maga is fegyverez fel hajót és köt kardot a kereskedő, indul hódítani országokat és népeket: de nem azért, mert szűk lett volna otthona, nem új hazát keres; a hiúság sem viszi, és becsületére válik, hogy a »dicsőség« szemfényvesztő szavával nem ámítja magát és nem ámít vele másokat.

A legvakmerőbb utasok a földteke legtávolabbi zugában szégyenkedve látják, hogy már megelőzte őket a kereskedő, a kivel e tekintetben csakis a missionárius versenyez sikeresen azért, mert ez oly munkát vesz célba, melynek reá nézve legkívánatosabb jutalma a martyrium.

Mindezeket látva, kicsinyes Ítéletet mond, ki e nagy dolgokban egyedül a számító haszonban látná a rugót, a mozgató erőt. Itt magasabb erő működik, egy az embereken felül álló természeti erő, mely az emberben ösztön- és lendületképen megnyilatkozva, azt énjének apró érdekein messze túl viszi és nagyobbára bábképen igazítja.

Még szomjasabb az ember a tekintélyre, mert ez adja a legteljesebb hatalmi élvezetet. Hisz nagyrészt azért keresi az ember az erőszak és csereförlény adta hatalmakat, mert ezek kísé-
rője a tekintély bizonyos foka. Az ember úgy van megalkotva, hogy magáról való véleménye nagyobbára az, a mit róla környezete nyilvánít. A környezet a tükör, a melyben az ember, ha tekintélylyel bír, szépnek, nagynek látja magát. És ki ne vágyódnék magát ilyennek látni, ilyen mutató tükörrel rendelkezni?

Azért a vágy, tekintélylyel bírni, már a fiúban szólal meg és mert nincs egyebe, abban nyilvánul nála, a mije mindenkinek van: dicsekvő szavakban.

Épp úgy tesznek a kezdetleges felnőt-
tek is: az ó-kori herosok, a vadak kazikjai és közöttünk a műveletlenek — a salonok, mezők, vásárok és tanácstermek műveletlenéi. Majd segítségül hívja a tekintélyre sóvár a hanglejtést, a testtartást, homlokának ránczait. egyszóval mind-
azt, a mit imponáló viselkedésnek nevezünk; majd ismét a ruhát, melyre csillogó dolgokat aggat; a czímet, melynek nincs fogható tartalma és melyet viselőjének lénye és körülményei hangosan meg-
hazudtolnak: a hangzatos jelszót, gyakran a nél-
kül, hogy megértené.

És még ezen apró és felületes befolyásoknak is akadnak áldozatai, meghódoltjai: annyira fogékony az emberi természet a tekintély hatalma iránt. A bizalom — mondja Spencer — melylyel a polgárok egy ember iránt viseltetnek, ki az állami tekintély képzeletét felköltő érczgombos kék kabátban jár, meghaladja a bizalmat, melylyel oly ember iránt vannak, ki nem visel egyenruhát: és e bizalom minden ellenbizonyíték daczára fennmarad. A parókáról pedig azt állítja, hogy az angol bíró ítéletének bizonyos nagyobb nyomatékot ad, melylyel az nem bírna, ha födetlen fővel lenne.

A ki a dolgok mélyére hatol, az ugyan neveti mindezen külső dolgokat, de nagyobbára azért, mert kicsinyesek. Már nem nevet — pedig ugyancsak külsőség — ha egy imperator egy hadsereg élén, egy másik hadsereg képezte sorfalak között, harsonaszó és ágyúdörgés között díszmenetet tart, — még a színpadon is hat e látvány — vagy ha egy hatalmas templomcsarnokban a főpap aranyos ruhában és aranyruhás kísérete közepében, tömjénfüst, harangzúgás és fegyverdörgés között felmutat oly jelvényeket, melyek előtt az emberek milliói, mint szent dolgok előtt, leborulnak. A külső dolgok, ha nagy dimenziókat öltenek, megrendítik, meg-

hajlítják — addig, míg az érzéki behatás tart — a legridegebben bonczoló észt is.

Mélyebben és tartósabban, mint a merő külbenyomás, hat a lényeg: az erő, melyet felettünk állónak felismerünk. Már a nagy testi erőnek is támadnak bámulói, követői, vagy a kik előtte szóltanul visszavonulnak. Még inkább a szellemnek és annak, mely gazdag tapasztalatokban, vagy tanulmányok adta ismeretekben nyilvánul, hacsak tőlünk nem oly távolfekvők, hogy fel nem ismerhetjük azokat. A tekintély nagy tényezője a szónak ereje, a mely ellen Carlyle elfogultsága oly erélyesen nyilatkozik, azt mondván róla, hogy az egyedüli tulajdonság, mely a kapaszkodót a véletlen zavaros játékából felemelni képes, — melynél fogva nem az, a ki cselekedni, hanem az, a ki beszélni tud, hatol fel a társadalom magaslataira — melynél a nagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a kormányzásra alkalmatlan.

Tekintélylyel, bár ennek alsórendű nemével ruház fel, és annál inkább, minél durvább a tömeg, a közönségest meghaladó vagyonerő és legtöbbször tekintet nélkül arra, hogy az miféle módon keletkezett. Azért ott, hol a társadalomban a vagyonerő nagy mérvben a vezető hatalom, megtörténik, hogy azt, ki egy vagyont tudott összelopni »ismerősei úgy üdvözlik, mint a hogyan haj-

dan üdvözöltek egy Vikinget, mikor az szerencsés rablókalandból visszatért«. (H. George.) És hogy a tömeg a vagyonerő alatt nem sejt szellemi erőt, vagyis hogy kizárólag az aranyborjút imádja, mutatja az, hogy az öröklött vagyonnak még némi elsőbbséget is ad.

Tekintélyt szerez végre a helyes viselkedés is, az erkölcs; és pedig meghódoltjainak műveltségi foka szerint, hol inkább a viselkedésnek külsőbb eleme, mint a bátorság, a szorgalom, a vallásosság, hol a helyes viselkedésnek magva: embertársaink személyiségének és méltányos igényeinek figyelembe vétele, akár hatalmunk és érdekeink rovására is.

A tekintélyt sokszor meghódoltjainak merő képzelete alkotja: nem tényleges dolog, hanem az, mit róla hisznek. És oly gazdag a néplélek hite, hogy olykor bámulat fog el minket. Hogy prófétáit csoda erővel felruházza, mintegy természetes, hisz ez a prófétaminőségnek legitimitiója. De ugyanily erőt tulajdonítottak királyaiknak is, és nem a mesekorbéli népek, hanem újkori culturnépek is, élükön a hideg angol nép. Még csak egy-két század előtt erősen hitte az angol nép, hogy a király beteget gyógyíthat avval, hogy megérinti őket. I. Károly egy esztendőben 8500 beteget érintett meg, és »komolyan vethető

fel az a kérdés, hogy az egész történelem kere-
tén belül van-e egyén, a kinek több csodát tulaj-
donítottak, mint az angol királyok legméltatla-
nabbikának és legerkölcstelenebbjének«. (W. E.
H. Lecky. Anglia története a XVIII. században.)
Mindazon esetekben, midőn a tekintélynek nem-
zője a meghódoltak képzelete, hite, a tekintély
nagysága és a meghódoltak Ítéloképessége meg-
fordított arányban állanak egymáshoz. Azt a
hajlamot, maguknak képzelt tekintélyeket alkotni
és ezeket követni, kisebb-nagyobb fokban mindig
megtaláljuk a tömegekben, még a műveltebb
tömegekben is; egyik-másik esetben pedig oly
feltűnő mértékben, hogy eszünkbe juttatja a Dar-
win említette délafrikai félvad baromcsordákat,
melyeknek tagjai beérik azzal, hogy őket oly
ökör vezeti, a mely csak abban különbözik a
többtől, hogy önérzete elég nagy a vezető sze-
repének elfogadására. Azonban minél sötétebb
valamely láthatár, annál inkább kedvez az a merő
képzelet alkotta tekintélyeknek. Az a tekintély,
melynek szülője a képzelet, a hit, tulajdonképen
bálvány, minthogy önerejéből tehetetlen és hívői
erejéből került fel az oltárra. Bálványok a külön-
böző jelszavak is, akármely téren. Még a tudomá-
nyokban is találunk ilyenekre, csak nézzünk
végig fejlődésük történetén. És mert a bálvány

maga tehetetlen, hatalma átszáll azokra, kik mozgatják, megszólaltatják: papjaira, kik oltárát kiszolgálják, képe mögé bújnak, hol nevetve, mint az augurok, hol hívők maguk is, hivatásuk fontosságától legmélyebben áthatva.

Valóban nem mondhatnók meg, hogy az erőszak, a cserefölény, vagy a tekintély-e az az aranymező, hova a legtöbb ember tolakszik, hogy verejtékes arczczal, ezer nélkülözés között, bányászsza azt, mit az élet legnagyobb kincsei közé sorol: a társadalmi hatalmat.

V.

A társadalmi hatalom intézménye ellenállhatatlan erővel befolyásolja a munkát, ennek rendjét, az abban való haladást és mindezek folytán az egyesek és az összesség sorsát.

A társadalmi hatalom ösztöndíj és egyúttal ostor is. Ösztöndíja annak, a ki bírja, minthogy munkaeszközöket és élvezetet szerez neki: élvezet, melyre sokan inkább néznek, mint a haszonra, melyet a hatalom hajt. Ostora ellenben a meghódoltaknak, mert munkára hajtja és az alárendeltségnek többé-kevésbé fanyar érzésével sújtja őket.

Az ez utóbbiakra gyakorolt hatását tekintsük meg közelebbről.

Midőn a szaporodás következtében a rendelkezésre álló talaj szűkké vált, a szorgalom törvénye hatályát veszítette, a munkában való haladás elodázhatatlan következménnyé válik:

a természet ugyan a nyomornak legkegyetlenebb büntetéseit mérí mindazokra, kik szavára nem hallgatnak, vagy azt megérteni nem iparkodnak, mégis gyakran nem ér czélt. A tömeg a nyomor daczára nem indul meg. Ismételjük: »ha az éhség képes lett volna Észak-Amerikának bennszülött törzseit szokásaiknak ilyenmü (a haladás irányában való) megváltoztatására bírni, csakugyan nem értem, miképen maradt volna közülük akár egyetlenegy is vadász- vagy halásznépnek«. (Malthus.) *Az ily emberanyaggal csak a társadalmi hatalom képes elbánni.*

És a magunk mindennapi tapasztalásainkból tudjuk, hogy a mi a kezdetleges tömegeknek természete, ugyanaz sajátja, akár a cultura közepében is, egyeseknek, rétegeknek, vidékeknek: mindazoknak, kik oly tehetetlenek, renyhék vagy gondatlanok, hogy ezen fogyatékoságaikkal hiába küzd a legerősebb nyomor is.

Mindezeket a hatalom korbácsa felzavarja; annyira, a mennyire gondolkozni, dolgozni és gondoskodni megtanítja.

Azonban a nem kezdetleges, vagyis a munka és az előrelátás iránt fogékony ember is szeret, a mint láttuk, alkudozni és mérlegelni, midőn arról van szó, hogy dolgozzék. Nem egyszer felbecsüli a munka terhét és lebecsüli a munka

gyümölcsseit és ha bele is kapott a dologba, folyton alkudozik szükségleteivel. »Elég jó az nekem«, sokszor hallott felelete azoknak, kik közvetlenül saját használatukra dolgoznak és közmondásos, hogy rongyos csizmában jár a csizmadia és foltozott ruhában a szabó.

Ezen önmagunkkal való folytonos alkudozás annál élénkebb, minél inkább elfog bennünket a fáradtság érzése, vagy éppen mikor élvezetek csalnak el bennünket. És mert túlbaráti viszonyban állunk önmagunkkal, túlhamar engedünk hajlamainknak. Azon szükségleteink képe, melyek kedvéért belefogtunk a munkába és mely akkoron élénk volt, fokozatosan elhalaványodik, végre elmosódik teljesen, mintha csak képzelet lett volna, és megszűnünk dolgozni: beszüntetjük a munkát, pedig munkaerőnk készlete még el nem fogyott, messze állunk még a kimerüléstől.

Ezeknek a belviszályoknak véget vet egy külső erő: más társadalmi hatalmának beavatkozása. A kitől a társadalmi hatalom megkövetelheti, hogy bizonyos idő alatt bizonyos mennyiségű és minőségű munkaeredményt szolgáltatasson, az nem alkudozhatik többé saját szükségleteivel, mert ezek szóba nem jönnek; az hiába ügyel fáradtságára, mert ura vele nem törődik: az dolgozni kénytelen, a meddig ura akarja, a med-

dig bírja, és figyelni arra, hogy a meghatározott időben meglegyen a munkának az a mennyisége és minősége, melyet ura tőle követelhet. És mert bizonyos tekintetben a nagyobb erő is kénytelen meghódolni, mikor a kisebb erők tömegesen nehezdednek reá és így vele szemben nagyobb hatalmat képeznek, azért látjuk akárhányszor a legelső ügyvédek, orvosok, kereskedőket dolgozni, mikor már nem akarnának, mikor kifáradtak, mikor nekik már elég volna a haszonból és a pihenést becsülnék legtöbbszörre. Még ezek is az ostor alá kerülnek; — nyilván azért, mert gyarló emberi természetünk nem lehet teljesen a nélkül, midőn saját munkánkról van szó.

Es most nagyban indul meg a munka. Az emberek dolgoznak, ha kevesebbel, vagy rosszabb minőséggel is beérnék; dolgoznak, ha szükségleteiket el is nyomhatnák, vagy elnapolhatnák; dolgoznak, ha nincs is kedvük dolgozni és dolgoznak a fáradtság beköszöntése után is: mert az, ki munkaerejük felett hatalmat gyakorol, nem gondol az ő szükségleteikkel, hanem csak a maga szükségleteivel és nem törődik az ő kedvtelenségükkel és fáradtságukkal, mert ő ezeket nem érzi.

Ügyes és ravasz rendszer az a megosztás, melyet a hatalmi intézmény szül és mely szerint

a munkát igazító szükségletek es a munka fanyarságának érzése más és más emberi szívbe vannak letéve.

Ez a berendezés: a szükségleteknek és a munka terhének megosztása, csodát művel már az egyesnél is. Számítsuk át hatását az emberiség millióira és évezredekre és bámulva ismerjük fel majd, hogy a társadalmi hatalom intézménye az emberi munkásságnak mily magas számú multiplicatora.

A kezdetleges ember renyhe és gondatlan, akár tartozzék a vadak közé, akár lakozzék közöttünk mint proletár, vagy akár mint birtokos is. Gyermekkoromban még magam is ismertem oláh falvakat, bő és gazdag talajjal; de — és ezt a más vidékbeliek mindig érthetetlen dolognak nyilvánították — gazdáik nem mivel ték összes földjeiket, hanem csak épp annyit vetettek el, a mennyi apró szükségleteiknek elégségesnek látszott; asszonyaik pedig nem fejték ki teheneiket rendszeren, napjában akár csak egyszer is, hanem mindig csak annyit fejték tőlük, mint a mennyire pillanatnyilag szükségük volt. Ez a gazdálkodás általános volt a faluban és nem egyes hanyagoknak képezte sajátlagosságát. Épp így

járnak el, a jelentések szerint, a vad törzsek is. Dolgoznak, de csak éppen legközvetlenebb szükségleteik és ezek minimuma szempontjából. Alig képzelhető az országra nézve nagyobb baj, mint ha a munka ősanyagát szolgáltató talajról ily fajta nép rendelkezik.

Oly emberekkel szemben, kiket csak a mai nap igényei és ezeknek is a legkisebbre szabott mértéke hoz mozgásba, a cserehatalom rendszerint erőtlén. Csak kivételesen érvényesülhet az: a véginség periódusaiban. Rendesen megvan az a kevés, a mi kell, elégszer több is, nevezetesen a földolog: az, a mi a gyomrot elhallgattatja; a többi vagy ismeretlen, vagy felesleges, a mi nem izgat, a minek kedvéért dolgozni, »kínlódni« kár.

Ezen életnézetnek kísérői az ismert bajok, melyek a tehetetlenséggel, a tétlenséggel és az előrelátás hiányával együtt járnak: a gyengék periodikus pusztulásai, az erősek periodikus nyomorgásai és a mesterséges intézkedések, hogy sokan ne legyenek. Csak merően alkalmi változatosságok a rablójáratok, melyeket szomszédjaik ellen irányoznak vagy ezek részéről elszenvedni kénytelenek. A kép csak akkor változik lényegesebben, mikor megjelennek — kívülről mint hódítók, vagy saját társadalmuk keretéből ki lépve — a társadalmi hatalom első képviselői:

a fegyveres úr és a pap, és legkivált akkor, ha ezek kirántják a tömeg alól a talajt, a földbirtokot, a végből, hogy az erőszak és tekintély adta hatalmukat a biztosabb, mert gyengébb ellenhatást felidéző cserefőlényükkel támogassák. A talaj mindenkié, illetve senkié voltának megszüntetése, legkivált az elején, nem annyira fontos abból az okból, mert a magán földbirtok, a földtulajdon, egyik feltétele a talaj ápolásának és nemesítésének, hanem annál fogva az, mert a tömegeket az állandóan és csendesen működő cserefőlény hatalma alá hajtja. A tömeg most kirekesztve lévén a talajból, nap-nap után csak akkor éhetik, ha úgy és annyit dolgozik, mint a hogy azt megköveteli a talaj tulajdonosa. Ez hat. Most mindinkább láthatjuk, hogy azok, a kik restek voltak a közeli erdőbe menni és ott a földön készen heverő száraz ágakat felszedni, — inkább fagyoskodtak — felkeresik a legmesszebbre elfekvő erdőket is és hónapokon át verejtékes arczczal megbirkóznak a legvastagabb törzsekkel is: és nem saját használatukra, hanem másnak használatára, oly tárgyak elkészítése végett, melyekre legkisebb v szükségük sincsen, melyeket talán sohasem láttak és neveiket sem ismerik. Ez nagy satyr áj a a természetnek, melylyel érzékenyen sújt, de jót is tesz. A rendszeres munka

mindinkább meghonosul, elüzi a tétlenségnek testet és lelket rontó sokféle veszedelmeit, biztosít a véletlenek ellen, és sokra tanít, a minek majd a meghódolt is hasznát veszi. A kezdetleges népeknek oeconomicus epidémiái: az időszaki véginségek és ezeknek physiologicus kísérői mindinkább megszűnnek; a tömeg munkaerő alapja nagyban megjavul, mert hullámverései kevésbé élesek és az emberi életnek és munkaképességnek határai megtágulnak.

De még egy másik nyereség is jár a munkára fegyelmezendő tömegnek a talajból való kirekesztésével. Az erőszak és a tekintély légnyeresebb formái háttérbe vonulhatnak és előtérbe léphet a cserefőlény szelídebb, és így a munkát és a haladást kevésbé zavaró hatalma. A kard, a korbács, a vad babona mindinkább nélkülözhetőbbekké válnak. Minél több a talaj, mely a tömegek rendelkezésére áll, annál erőtlenebb a cserehatalom. A talaj az a bástya, mely megfelelő igénytelenség mellett, a cserehatalom támadásai ellen teljes védelmet ad. Ebbe a bástyába csak az erőszak és a babonás tekintély tudnak rést ütni. És ez egyik oka annak, hogy az erőszaknak és a tekintélynek hatalmával ott találkozunk legsűrűbben, hol a talaj aránylag bő, míg a cserefőlény ott üti fel táborát leg-

szívesebben, hol a talaj a legszűkebb: a városokban.

Mindezeket nem veszi figyelembe H. George, midőn a magánföldbirtok ellen irt könyvében ezeket mondja: »Ha a rabszolgaság igazságtalan, akkor a magánföldbirtok is igazságtalan«. A vélt baj ellen ajánlott orvosszere azonban: a földbirtoknak köztulajdonná való nyilvánítása és az állam javára való bérbeadása, vagy ennek surrogatuma: a talaj járadékának adók útján való appropriálása, a dolog lényegén mit sem változtatna. Csak a tulajdonos neve változnék, helyesebben a bérlők lennének, habár csak időleges és a végletekig megadóztatott földbirtokosokká, de a tömeg kirekesztve maradna a talajból és annak ingyenes adományaiból csak úgy, mint a hogy mai nap kirekesztvék azok, kik földbirtokosokká vagy haszonbérlőkké lenni nem tudnak.

Nem az a dolog magva, hogy kicsoda a talajnak birtokosa, hanem az, hogy a talaj a közhasználattól el van vonva, vagyis hogy el van vonva a gyékény azok lába alól, kik, mert a talajhoz szabadon hozzáférhettek, e miatt kevesebbet dolgoztak, a munkában nem úgy haladtak, mint azt társadalmunk munkaérdekei megkövetelik, és kiket ennél fogva csak a fegyveres erőszak vagy az értelmiség fejlődésével ellenséges

babonák által lehetett tétlenségükből felzavarni. Az ingó javak útján gyakorolt cserehatalom, a talaj elzárása nélkül, igen erőtlen kezdetleges népek között. Ezeknél legföljebb végínségek idejében lehet az ingó javakkal, a gyomrot közvetlenül érdeklő élelmiszerek alakjában, nagyobb befolyást gyakorolni. És ha ma azt látjuk, hogy az ingó vagyon mily erélyesen tereli a tömegeket a munkára, ne feledjük, hogy ezen hatásának végső alapja az, hogy a talajhoz mindnyájan hozzá nem férhetnek. Adjunk valamely mai culturnépnek szabad talajt és annyit, a mennyi valamennyinek elég és az ingó vagyon cserehatalma kevés idő múlva — miután a tömegek mai szokásaikat az új viszonyok között mindinkább elfelejtették — ugyanazon minimumra fog leszállani, melyen volt a cultura elején a szabad talaj idejében, és ismét erőszak és babona lesznek az eszközök, melyekkel az erősebbek a gyengébbeket társadalmi hatalmuk alá hajtják.

Ugyanazért indokolatlanok a felszólalások, az ingó vagyon társadalmi hatalma ellen is; sőt indokolatlanabbak, mert az ingókban nyilvánuló cserehatalom még enyhébb formája a társadalmi hatalomnak, mint az ingatlanon alapuló; és pedig annál fogva az, mert kevesebb megkötöttséget követel meg s így a viszonyt az úr és meghódoltjai

között kevésbé állandóvá, kevésbé merevvé teszi. Az ingó vagyон székhelye a város, és már ezer év előtt felismerték az emberek, és nem mások, hanem azok, kik a hatalmi nyomások között való különbséget magukon próbálták meg, a talajbirtokosoktól megszökött mezei meghódoltak, hogy »a városi levegő szabaddá tesz«.

Sem az ingatlan, sem az ingó vagyон hatalmi kérdései nem tárgyálhatók jogi vagy méltányossági nézponokból; annál kevésbé, mert e nézponokra az alapot csakis az emberiség mindenkor i munka-érdekei szolgálthatják. A főkor dós mindig az, hogy a munka érdekében szükséges, hasznos-e az ingó és ingatlan birtokkal kapcsolatos társadalmi hatalom és milyen mértékben az, és az igenlő vagy tagadó válasz minden további indokolást feleslegessé tesz. Azért, a milyen meddők a tárgyalások a felett, hogy kinek adta az Isten a talajt, mindnyájunknak-e vagy egyeseknek, hogy lehet-e a talajt, úgy mint az ingó javakat, emberi munkával megteremteni stb.: épp oly hiába való annak feszegetése, hogy mi a prius: a munka-e vagy a tőke — ad normam: a tyúk-e, vagy a tojás — vagyis, hogy a munkás-e az ingó vagyonértékeknek megteremtője, vagy pedig az, a ki a hozzá való eszközöket és anyagokat, — a tőkét — rendelkezésre bocsátotta.

Bizonyos az, hogy a talajnak magántulajdonba való bocsátása erős tényezője annak, hogy a talajból kirekesztettek könnyebben indíthatók munkára és több munkára bírhatók, mint különben; és bizonyos az is, hogy hasonló hatást lehet a tömegekre az ingó vagyon adta cserefőlény útján gyakorolni. Másodrendű kérdés, hogy a talaj vagy az ingó vagyon birtokosa a maga személyében dolgozik-e: egyedül lényeges az emberi fejlődés szempontjából az, hogy az ingó és ingatlan vagy ön adta cserefőlény hatalmával meg van adva lehetősége annak, hogy e hatalmak meghódoltjai — és annál nagyobb mértékben, minél kezdetlegesebbek, a munka iránt idegenkedőbbek — nagyobb mennyiségű, jobb minőségű, merően eshetőségekre szóló munkát és oly munkát hoznak létre, melynek gyümölcsei későn érők, tehát olyanok, melyekre sokan rávárni nem tudnak vagy nem akarnak, akármilyen becsesek is egyébképen.

E mellett ne feledjük azt, hogy a társadalmi hatalom nem merően a hajdú megfenyegető botja, hanem sok esetben a tanítónak útba igazító pálczája is, melylyel ez a táblán, vagy a térképen megmutatja a tanítványainak azokat a helyeket, melyek a tanulás munkájánál figyelembe veendőek. Még ha az úr nem is akarna oktatni, az a körülmény, hogy meghódoltjait új szükségletekkel

megismerteti és új munkákat követel tőlük, útmutatás számba megy. Félénken és lassan utánozni kezdik, előbb egyesek, majd többen, és minden újabb szükségletnél, melyet megszoknak, egy lépcsőfokkal kiemelkednek az őskori közönyből, mely a munkásságnak és a munkában való haladásnak legnagyobb ellensége. Ne vezessen bennünket félre az a tapasztalat, hogy együttesen az új szükségletek legrosszabb nemeit is elsajátítják; ezek egyúttal újabb, nagyobb erőlködésekre kényszerítik őket. Legtöbbször azonban a hatalom közvetlenül és öntudatosan is oktat, és annál sikeresebben, mert a hatalmat épp a legképeesebbek szerzik meg legkönnyebben. Most nagyobbak lesznek a munkaeredmények is; és habár azokról az úr rendelkezik, mégis meg van adva alapja annak, hogy meghódoltjai is többhöz jutnak, mint előbb, mert most több van, mint volt azelőtt. Minden esetre azonban azt eredményezi a hatalom, hogy rákényszeríti és rászoktatja a tömegeket a rendes, állandó munkásságra, melyre az embernek épp oly szüksége van, mint mindennapi kenyerére. Végre egy új munkacélt tűz a társadalom hatalmi intézménye az ember elé, legalább a fogékonyak elé: a társadalmi hatalom megszerzését. A hatalomra való kilátás igen erős rugója az emberi munkásságnak, és

annál inkább az, mert e kilátás biztos, minthogy azok, a kik ezt a czélt állandóan szem előtt tartják, azt kisebb-nagyobb mértékben előbb-utóbb el is érik.

***

Nagyobbára a társadalmi hatalom megteremtője a munka azon rendének, melyet munkafelosztásnak nevezünk.

A társadalmi hatalom az iránytű, mely a merészet töretlen utakra tereli: új. ki nem próbált, bizonytalan eredményű vállalkozásokra bírja; az óvatost pedig a jártak közül arra az útra vezeti, melyen a hatalmat leggyorsabban elérhetőnek gondolja, így jár el, ösztönszerűleg, öntudatlanul, még az is, ki merően, u. n. hajlamból választ pályát, mert a hajlam, a hivatás, a legbiztosabb vezető a siker, vagyis a társadalmi hatalom felé.

A munkafelosztásnak nagy hatása a munkának eredményes voltára és kifejlődésére ismeretes. Lényege, hogy annak során a munkaerő egyrészt megtömörül kevés szervben, másrészt egy szűk körre adja ki teljes hatását, így az igénybe vett szervek magukba szívják a test életerejének jóval nagyobb részét, mint a mennyi egyenlő osztálynál reájuk esnék, és megduzzad-

nak, hatalmasakká lesznek; míg folytonos foglalkoztatásuk megszerzi nekik azt, mit gyakoroltságának nevezünk. Ezeken felül szerencsés járuléka a munkafelosztásnak az a nem csekély képesség is, melynél fogva az a munkás, ki szellemének egész erejét folyton szűk területen érvényesíti, mintegy ösztönszerűleg, tapintatból, vagy mintha felső lény súgna neki, megtalálja azokat a módszereket és munkaeszközöket, melyek őt munkájában legjobban elősegítik. Ekkor nem a gondolatok, hanem az érzés szüli a találmányokat és innen van, hogy nem egy hasznos javításnak gyermekek voltak a szerzői. »Mintegy éreztem, hogyan oszlik meg a nyomás és a húzás a mechanikus készülékben; a mit egyébiránt tapasztalt mechanikusoknál és gépészeknél is meg lehet találni«. (Helmholtz).

Egy amerikai gyáros az amerikai ipar nagyobb fejlettségét az ott dívó szigorú munkafelosztásnak tulajdonítja; de nemcsak a munkafelosztás úgyszólván mechanikus, hanem pszichológikus hatásának is. Érdekes ítélete így szól: »Ha ön ma egy kazánt, holnap egy gőzgépet, aztán ismét más tárgyat szerkeszt, egyik irányban sem tehet kielégítő tapasztalatokat. Ennek következménye az, hogy ön nem halad. De ha az ember azt látja, hogy folyton egy ponton

marad, érdeke lelohad, indifferensen dolgozik, mert csakis a siker, a sikereknek meg nem szakadó láncolata köti le az ember figyelmét. Európában sokfélét végző s így nem haladó és ennél fogva indifferens munkásokkal dolgoztatnak <^x.

Figyelembe veendő a munkafelosztásnak egyéb hatásai is. A munkafelosztás nemcsak út a hatalomhoz, hanem egyszersmind védelem a hatalom ellen. A külön szakma, szemben más szakmákkal, bizonyos határig monopólium, a monopólium pedig nagyobb erő, mely a védelem során is érvényesül. Másrészt a szakismeret szellemi válaszfalat húz, mely eltakarja a munkást a szakmán kívül álló hatalom ellenőrző szeme elől.

A munkafelosztás következtében az emberek egymástól függőbbekké lesznek. Mindenkinek van valamije, a mi a másinak hiányzik, de a mi nélkül el nem lehet és a mi végből az elsőre szorul és viszont. Ilyképen igen erős társadalmi kötelek keletkeznek.

Azonban ismét mi sem választja el jobban az embereket egymástól, mint a munkafelosztás: az ez okozta különbségek érdekeikben és ennél fogva érzelmeikben is. Az emberek, még ugyanegy anyának gyermekei is, mintha mindegyike más-más nyelvet beszélne, kezdik egymást meg nem érteni, csak úgy mint Bábel tornyának épí-

tői hajdanában; sőt még kevésbbé, mert idegen nyelvet beszélő érdek- és kartársaikat könnyebben értik meg.

Ebből nagy complicatiók támadnak a társadalomban, félreértések és küzdelmek. Ez az állapot, a disharmonia, mindaddig tart, míg egy további haladás a munkában nem képesíti az embereket az egymástól elütő hangokat és színeket a zene- és festőművészet erejével harmóniába, az egyes hang- és színelemek magasabb formájába önteni.

És mi viszi a kereskedőt ismeretlen országokba, a megbízhatatlan tengerre, életet veszélyeztető utakra? Mi bírja a pompás és kényelmes nagyváros elkényeztetett lakóját: az orvost, az ügyvédet, a mérnököt, a tisztviselőt stb. arra, hogy vidékre költözzenek, a mint mondják »el-ásni« életüket. Mi készíti Európa culturnépeit arra, hogy gyarmatokat alapítsanak ezer mértföld távolságban, öldöklő éghajlatokban, ellenséges népek között?

Mindezeket a társadalmi hatalom csalogatja vagy hajtja: a hatalom, melyre törnek, vagy melynek, mert meghódoltjai, engedelmeskedni kénytelenek.

Így — a társadalmi hatalom eszközével — hinti el a természet a munkának, a magasabb rendű munkának magvait és megtermékenyíti velük a culturától távol eső nyers talajokat.

Azonban talán legfontosabb hivatása a társadalmi hatalomnak az, hogy az embereket, — a legkülönbözőbbeket, az egymástól legtávolabb állókat is — összeműködésre bírja és pedig meg *mielőtt az összeműködés nagy mesterségét megtanultak volna*. A társadalmi hatalom ezen eredményeiről a munkaszervezetekről lesz szó.

Ezekből megismerhettük azt a nagy szerepet, melyet a hatalmi intézmény a társadalom háztartásában betölteni hivatva van és egyszersmind annak közhasznú voltát a munka szempontjából is: a mennyiben eléggé tárgyilagosak vagyunk a különbséget a társadalmi hatalom és a hatalommal való visszaélés, a hatalom tulhajtásai között felismerni.

Azt mondtuk föntebb, hogy az emberiség munkája sikeresebb lenne olynemű berendezés mellett, mely mindenkinek módot nyújtana arra, hogy a termelés tényezőihöz: a talajhoz és az anyagi és szellemi munkaeszközökhöz akadály

nélkül hozzáférhessen. Ebben az esetben ugyanis nem történhetné meg az, hogy a legszorgalmasabbak és a legtehetségesebbek vagy éppen nem, vagy csak akadályok leküzdése után kapnak rendelkezést a termelés tényezőiről, míg azok, kik e tényezőket bírják, nem mindig a szorgalmasak és a képesítettek.

Ebből a szempontból a társadalom hatalmi intézménye, melynél fogva a munka tényezőit sok esetben az bírja, a ki azokkal bánni nem tud, míg a ki kezelhetné, azokat nélkülözi, a munka érdekeinek nem szolgál, hanem inkább árt. De ha viszont figyelembe vesszük azt, hogy a társadalmi hatalom útján szorgalomra és iparkodásra kényszerítetnek azok, kiknél a szorgalom és iparkodás hiányzik, a tehetetlenek pedig a képesítettebbek vezetése alá helyeztetnek, és hogy amazok képezik a nagy számot: akkor be kell ismernünk azt, hogy a társadalmi hatalom intézménye a munka érdekeit más szempontból szolgálja és annál nagyobb mértékben, minél általánosabb valamely társadalomban a szorgalom és az iparkodás hiánya és minél ritkábbak benne a tehetségek.

Ebből következik, hogy a társadalmi hatalom abban a mértékben okszerű és hasznos, a mely mértékben a társadalomban az iparkodás

és a tehetség hiányzanak, és viszont következik az, hogy a hatalmi intézményre nincs többé szüksége oly társadalomnak, melynek mindegyik tagja egyformán iparkodó és képesített.

A mikor tehát az emberiség a haladás útján eléri majd azt a legfelsőbb állomást, hol a társadalom minden tagja positiv értelemben egyforma az iparkodásban és a tudásban: akkor bizonyos, hogy a társadalmi hatalmi intézmény is el fog sorvadni és pedig nemcsak azért, mert nem lesz reá szükség, hanem azért is, mert ily körülmények között nem állhat meg.

Ez a kilátás megnyugtathatja azokat, kik a társadalmi hatalomnak elvi ellenesei, de egyszerűen béketűrésre kényszeríti őket.

Azonban még másnemű, talán még fontosabb hivatásai is vannak a társadalom hatalmi intézményének, melyekkel nyomban, a versenynél és későbbben a munkaszervezeteknél, meg fogunk ismerkedni.

VI.

Ott, hol emberek együtt élnek, megtaláljuk a versenyt is. Vannak népek, kik ruha nélkül járnak, de a versenyt, úgy látszik, nem nélkülözhetik. Sőt azt lehet mondani, hogy a társas együttlétnék ezen szülöttje még életerősebb, mint testvére, a társadalmi hatalom, mert olyan kört — ha az szűk és minősített — kivételesen meg lehet találni, melyben a hatalom ismeretlen elem, de ha csak két ember is van egymással, és lennének bár testvérek, mintegy harmadiknak ott látjuk közöttük a versenyt.

Lényegében a verseny ugyanarra a célra irányul, mint a társadalmi hatalom intézménye. Rendeltetése szintén az, hogy a munkát élénkítse, az abban való haladást siettesse; azért ez is, miként a társadalmi hatalom, húz is, hajt is: csakhogy jóval erélyesebben.

Hívásainak sokfélesége és részben ellentétes

voltuk miatt a verseny igazán csodaintézmény. Hivatása a társadalmi hatalmat ébren tartani, az elernyedés ellen biztosítani, azt megszilárdítani és lehetőleg kiterjeszteni. De rendeltetése az is, a társadalmi hatalmakat korlátozni és kiküszöbölni. Egyik leghasznosabb szövetségese a jó erkölcsöknek, majd ismét egyik legveszedelmesebb ellenségük. Kovácsa a társadalmi hatalomnak s egyúttal kovácsa a meghódoltságoknak is: erő, mely előre visz és korlátoz, felemel és leszállít, erkölcsjavító és rontó, mely urakat nevel és meghódoltakat is — a természetnek ezer-mestere.

Ha azt látjuk, hogy többen ugyanarra a célra törnek, avval a szándékkal, hogy azt egymás kizárásával, vagy legalább is egymástól el nem maradva, elérjék: akkor azt mondjuk, hogy versenyeznek.

Az emberek mindenért versenyeznek, a mi csak törekvéseik tárgyát képezheti; de versenyeznek pusztán azért is, hogy versenyezhesse- nek — merően versenyviszketegből: oly erősen dolgozik bennök a verseny ösztöne. Azért az emberek versenycéljai gyakran mosolyra gerjesztők, ha nem vagyunk tekintettel arra, hogy

épp a verseny: a verseny munkája adja meg azoknak a komolyság jellegét.

Mégis az a cél, mely felé a verseny ösztöne legszívesebben és leggyakrabban viszi az embereket: a társadalmi hatalom, ennek birtoka vagy kegye.

Így két főcsoportra szakadnak a versenyzők. Az első csoport, az, mely a hatalmat keresi, az *erősek versenyére* kél. A második csoport versenye a *gyengék versenye*; versenyeznek a hatalom támogatásáért, pártfogásáért, kegyéért. Az utóbbiak ismét két alcsoportba sorakoznak; mindkettő versenyez a hatalom kegyéért, de az elsők azért versenyeznek érte, hogy annak támogatása segítségével hatalomhoz jussanak kisebbek felett, az utóbbiak pedig azért, hogy megélhetésüket, rideg létüket biztosítsák. Nevezzük amazok versenyét az *udvaroncok*, ezekét az *ínségesek* versenyének. Minthogy pedig úgy az erő, mint a gyengeség az emberben ösztönszerűleg nyilatkozik meg, a verseny minden fajtája elemileg mozgatója az emberiséget.

A verseny intézménye az erőseknek egy új munkacélt szolgáltat, melylyel eddig nem bír-

tak, a mivel a munkára szólító ingerek egygyel, és nein a leggyengébbel, szaporodnak.

Eddig az ember munkára szánta magát, mert éhezett, fázott, vagy mert munkája terhén — szellemi, anyagi és társadalmi munkaeszközöket teremtve magának — könnyíteni akart, vagy mert a hatalom nyomása ellen védekezni, alóla felszabadulni törekedett. Most munkára szánja magát, mert a verseny szólítja.

Az egyiket megszállja a verseny viszketegje, vagy véletlenül halad előre. A másikat ez izgatja; nem tűrheti, irigylis: és kész a verseny. Majd hozzájuk csatlakozik a harmadik is, kit nem az irigység bánt, hanem a majdani győztes meggyarapodott hatalmától való féleleme.

És most verejtékes arczczal ügetnek mind a hárman és dolgoznak, kik egyébképen pihenhettek volna. A verseny felzavarja, megkergeti őket.

Most vége az úr nyugodt megelégedettségének, szunnyadozásának; a verseny szele megfűjja és fölébreszti őt. Be nem érheti a hatalom úri elemeinek csendes élvezetével; hozzá kell látnia az activ hatalom másik eleméhez, a munkaadministrációhoz: a tervezéshez, vezetéshez, ellenőrzéshez, ahhoz, a mi a hatalom gyakorlásában a munkát képviseli.

Az erősek versenyébe belekevertetnek — akaratok, hajlamaik és érdekeik ellenére — a gyengék is, a mennyiben ezek azoknak meghódoltjai, munkaeszközei. Most erősebben kell dolgozniok, hogy győzelemre segítsék uraikat, kik őket e végből hajtják is és szigorúbban ellenőrzik. Vége a patriarchális kedélyességnek, melylyel a munkakezeléssel nem sokat törődött úr henyelő meghódoltjaira tekintett, kivált ha elég mélyen süvegelték neki. Most az úr erősen kihasználja meghódoltjai munkaerejét; kell is, hogy kihasználja, különben elbukik.

Így a verseny véget vet az üres uraskodásnak egyfelől és másfelől a vezetés és ellenőrzés nélkül maradt meghódoltaknál annak az ismert pizsmogásnak és időfecsérlésnek, melyre még a műveltek is hajlanak, a mennyiben úri hatalom alatt állanak és tőle várják az impulsusokat.

A verseny szele ily módon kiszárítja a renyhesség mocsarait és termékeny talajjá változtatja azokat.

Mihelyt valamely társadalmi hatalom felüti fejét, körülötte rögtön megindul a versenynek másik fajtája: a gyengébbeknek a hatalom keyyéért való versenye. És mert azt tapasztal-

juk, hogy a legcsekélyebb hatalmi növekedés, de még az arra való bizonytalan kilátás is rögtön szerez versenyző meghódolókat, szinte bámulnunk kell a fölött, hogy az emberi természet a szolgaságért való verseny iránt mily nagy mértékben fogékony.

Es ez nem ok nélkül van így. Ha a meghódolásért való verseny nem léteznék, csak nagy bajjal, sok esetben éppen nem lehetne társadalmi hatalmat alapítani. Mert a társadalmi hatalom ellen erélylyel és szívóssággal küzd az emberben lakozó függetlenségi ösztön. Minden esetre sokszorosítva lenne a hatalom hódító, idomító munkája, az a munka, mely nem szolgál az ember végső munkacéljainak, hanem melyet a hatalom kénytelen arra fordítani, hogy meghódoltjai, emberi munkaeszközei legyenek: tehát az a munka, mely közvetlenül gyümölcstelen.

A gyengék versenyét megindítja már látása annak, hogy az, a ki meghódolt, jobb sorba került. Mert az ember olyan, hogy elviseli a nyomort is, ha balsorsában társai is osztoznak, de elviselhetetlen neki kisebb baja is, mihelyt látja, hogy társai attól megszabadultak: sőt baj nélkül is, társainak jobb sorát bajképen érzi. Siet követni őket; meghódol, ha független is maradhatott volna.

Meghódolni kénytelen a gyenge, ha nincs választása; ha helyzete olyan, hogy a hatalom árnya nélkül meg nem lehet; ha igazi ínség, a rideg lét föltételei készítetik versenyre hasonlóan nyomorultakkal.

Most a hatalom fel van mentve attól, hogy emberi munkaeszközei gyártására nagyobb munkát vesztessen. A társadalmi munkaeszközök anyaga könnyen válik idomíthatóvá, úgyszólván önmagától idomul munkaeszközzé. Ez igen nagy munkamegtakarítás.

Azonban most kisebb munkába kerül a társadalmi munkaeszközöknek karbantartása is: az a küzdelem, melyet a hatalom az idomítás után is folytatni kénytelen a meghódítottak közonyével, tompaságával és függetlenségi ösztönével, öntudatos és öntudatlan törekvésekkel a hatalom elé akadályokat gördíteni, azt kijátszani, annak korlátokat szabni. Mert miként »a földkéreg anyagai, melyek munkával a kívánt alakot kapva, a javakat képezik, folyton ősállapotuk felé törekednek«, azonképen a meghódított, a meghajlított emberi természet is mindig azon van, hogy eredeti függetlenséget visszaszerezze, hogy ismét kiegyenesedhessen. A meghódolásért való verseny kézzelfoghatólag mutatja meg a gyengének azt, hogy ha nem iparkodik, ha helyét nem

állja, tízen is lesik, hogy megürült helyét elfoglalhassák. A ki jól megfigyelte az embereket, az nem kételkedhetik azon, hogy a gyengéknek a meghódolásért való versenye nélkül a társadalmi hatalom állandóan, nyugodtan és szélesebb kört felölelve, fenn nem állhatna.

A cserefölény hatalmának előtérbe lépését, az erőszak és a kezdetleges tekintélyek hatalmának háttérbe vonulását és ezek következtében azt, mit az erkölcsök megszelídülésének neveznek, mi sem okozta jobban, mint a versenynek, kivált a meghódolásért való versenynek megélénkülése a csere terén. Sem a vallások, sem a humanizmus nem voltak képesek a rabszolgaságot megszüntetni. A rabszolgákat felszabadította az erősebb verseny, mely a csere terén, úgy az urak körében, mint a meghódoltak között, megindult. Amazok nem használhatták a tompa emberi állatot, ezek most önként jelentkeztek munkaeszközöknek.

Az erőseknek és a gyengéknek külön-külön verseny céljaik lévén, — ott a hatalom, itt a támogatás — versenyeik egymástól függetlenek, vagyis párhuzamosan külön-külön körben végbe menő folyamatok.

Mégis kölcsönös visszahatással van egymásra a két versenykör. Ezt a visszahatást nyomban észleljük, mihelyt az egyik körben a verseny intenzitása változik, a másikban pedig a régi marad; legerősebben pedig akkor, ha a verseny intenzitása mindkét körben és pedig ellentétes irányban változik: ha az urak versenyküzdelve enyhül, a meghódoltaké ellenben élesedik, vagy megfordítva.

Az első esetben a hatalom úri elemei — a parancsoló és adóztató erők — fokozódnak. Midőn ez az irány végletesen kifejlődik, a testi és lelki rabság, a kiaknázásnak minden neme, a meghódoltak teljes lealacsonyítása és kizsarolása ily állapotnak szörnyszülöttei: addig, míg a természet közbe nem lép és a meghódoltak segítségére nem jön avval, hogy az urakat azon mértékben, melyben körükben a verseny leszáll, tunyákká és az ellenőrzésre képtelenné teszi és ily módon meghódoltjaikat felszabadítja: a *negatív szabadsággal* megajándékozza.

Ha ellenben az urak körében fokozódik a verseny, a meghódoltakéban pedig apad, akkor ez utóbbiak *positív* módon lesznek szabadabbakká. Az úr most csínyján bánik meghódolt jaival. Egyrészt nem igen bír velük, kik megszorultságát észrevették, másrészt annál fogva is, mert az

erősen versenyző hatalmak rendszerint a meghódoltak ért, mint a versenyharczban kiválólag nélkülözhetetlen munkaeszközökért is szállnak versenyre egymás ellen. A meghódoltaknak most könnyű jobb gazdát, jobb vevőt, olcsóbb eladót, kisebb kamattal beérő hitelezőt, a tömjén kisebb adagjával beérő bálványt találni; a versenytárs szívesen fogadja, sokszor hívja, kedvezőbb feltételekkel csalogatja őket: egyeseket, osztályokat, népeket, alattvalókat, hívőket, vásárlókat, kölcsönre szorultakat, munkásokat. A verseny által megkergetett fejedelemnek most eszébe jut, hogy alattvalói gyermekei és ilyeneknek szólítja őket; — a szigorú tiszt a hadjárat alatt bajtársainak szólítja katonáit és elnéz dolgokat, melyek miatt otthon, a kaszárnyában, kiköttette volna őket; — ott, a hol több felekezetbeli missionárius kénytelen egymással versenyezni csekély fogékonyságú népek között, az erőszak és a cserehatalom assistentiája nélkül, a legmeszszebbre menő concessiókat teszik; — a kereskedő az árat, a tőkepenzes kamatkövetelését mélyen leszállítja; — az erősen versenyző gyárosoknál a munkás a legkeresettebb cikk; és a meg versenyezett képviselőjelölt, még a legrátartóbb is, siet kezét szorítani választói legutolsójával, avval, kire inasa csak félvállról néz.

Azonban ez az irány is végletes alakot ölthet. Ekkor az a munkára nézve épp olyan károsító, mint a minő a meghódoltak túlversenye szülte túltengése az úri hatalomnak. A meghódoltak tömege *szabadossá* válik. Az állami szervezet demagógiává, vagy lengyel országgyűléssé fajul; a vallási életben elharapózik a minden hitet kisajátító kritika, a munkások között alapot nélkülöző strike-ok keletkeznek, míg a csere terén abban nyilvánul a szabadosság, hogy a hitel forrásairól még a szédelgők is rendelkeznek.

Ha az urak körében fokozódó verseny kényszeríti a hatalom birtokosait, hogy meghódoltjaiknak többet juttassanak, viszont a verseny erre módot is nyújt nekik, mert a verseny fokozza a munkaeredményeket.

A megversenyezett úr kénytelen a munkaadministrációval, melyet eddig elhanyagolt vagy kevésbé tüzetesen kezelt: a tervezéssel, a vezetéssel és az ellenőrzéssel törődni. Most gond száll az úr homlokára, de meghódoltjainak renyhe mozdulatait a jól haladó munkának víg üteme váltja fel. A munka többet eredményez; az úr többet adhat meghódoltjainak, és a mi neki

haszonképen marad, még sem kisebb, mint volt előbb, rendszerint szintén nagyobb. A nagyobb haszon elfelejti az úrral, hogy úri hányada, úri hatalma belterjességének foka, talán leszállott, hogy az most meghódoltjai munkaeredményeinek kisebb százaléka, vagyis hogy hatalmának úri eleme megfogyott. Viszont a meghódoltakra eső nagyobb haszon teszi csak igazán becsessé a nagyobb szabadságot, melyet az urak versenye a meghódoltaknak szerzett. És ezen anyagi haszonnal nem csekélyebb az erkölcsi haszon, melyben az úr is és meghódoltjai is részesülnek. Az úr nem henyél, hanem dolgozik; a meghódoltak rendszeres és okszerű munkára szoktattatnak, a jobb mód pedig, melybe jutnak, emeli testi és szellemi munkaerő-alapjukat, életkedvüket, fejlődési képességüket és fogékonyakká teszi őket az előrelátás iránt, mert most van miből félretenniük, van mit veszteniök.

És minek köszönhetjük azokat a meseszerű gépeket, a melyeket ma bírunk és a minőkhöz hasonlók még soha sem voltak az emberiség birtokában? Talán az emberiség fejlettebb elméjének? Ámde a régi görögök szelleme fényesebben ragyogott, mint a mai culturnépeké. Avagy gazdagabb ismereteinknek? De hisz a leghasznosabb gépeket azok találták ki, kik nem is állot-

tak a technikai ismeretek színvonalán. »A találmányok nem függnék össze a tudományos fejlődéssel, mert az új technikának találmányai nem a physikusoktól származnak«. (L. Brentano.) E találmányokat, melyek az izomerőt pótolják és oly magasra emeltek az azelőtt izomerőt szolgáltató embert az ugyancsak izomerőt szolgáltató munkaállat fölé, a társadalmi hatalom birtokosai erős versenyének köszönhetjük. Minél olcsóbban termelni, lett a főfeladat, a jelszó, a boldogulás ígéje; és miután az emberi munkaeszközök jutalékait, létfeltételeiket, mélyebbre lefokozni már nem volt lehetséges, nem maradt más mód, mint holt munkaeszközök útján még olcsóbb munkaerőre tenni szert. »Szükségből vagyunk feltalálók«. Mert a meddig a meghódítottak határtalan mennyiségű munkaerőt határtalan kis hányadért szolgáltatni képesek, senkinek sem fog eszébe jutni, a bőségesen rendelkezésre álló és, mint láttuk, sok tekintetben előnyt nyújtó emberi munkaerőt a gépek és szerszámok vagy munkaállatok munkaerejével helyettesíteni. Chinában a gépek ki nem fizetik magukat, mert a munkabér végtelenül csekély. (Hertzka.) Ott nagyrészt azt a munkát is emberekkel végeztetik, mit mindenütt máshol állatokkal végeztetnek. Vannak mezőgazdasági gépek, melyek még ná-

lunk »sem fizetik ki« magukat. »A meddig a munka olcsó« a műszaki haladás nem indokolt«, és »a magas bérek és a rövid munkaidő okai az amerikaiak feltaláló szellemének«. (L. Brentano.) Egyszóval »a technika haladása nem oka, hanem okozata a fokozott versenynek« (Schulze-Gaevernitz), — értve az urak körében fokozódott versenynek.

Dicsőítjük a harcz babérjaival megkoszorúzott népeket; de nem kisebb a lelkesedés, melylyel a művelt emberiség azon nemzetek felé fordul, kik a művészeteket felvirágoztatták. És méltán, inért a művészet az a tér, melyen az ember termelő ereje — emberi szempontból a legnagyobb dolog — a leggyönyörködtetőbb módon megnyilatkozik.

A művészet azonban csak ott virágzik, hol kertésze van. Kertésze a művész. A művész ugyan gazdag az ég adományaiban, de rendszerint szegény a földiekben. Vagy éppen nincs talaja, vagy ez oly sovány, hogy abba virágokat nem ültethet. Pedig a művészet virágai épp oly követelők, mint kertjeinknek virágai: a legkövérebb, a legporhanyóbb talaját kívánják. Kell tehát a művészen kívül még egy másik collaborans: az, a ki

a televény földet szolgáltatja: a gazdag, a ki rendel, vásárol és jól fizet. Azt kérdeztem egyszer egy művésztől, hogy mi lenne akkor, ha csakis azok vásárolnának a gazdagok közül, kik a művészethez értenek, kiknek az élvezetet nyújt? Gondolkozás nélkül azt felelte, hogy a művészek kilencz tizedrésze éhen halna, még az évnek leforgása előtt. Szerinte tehát a közönség nagy része más okból »pártolja« a művészetet: azért vásárol, hogy magára öltse a műveltség látszatját, vagyis azért, hogy a hiúság küzdterén való versenytársain túltegyen, vagy legalább is azoktól nagyon el ne maradjon. Úgy cselekesznek, mint az a felcseperedett amerikai millionárius, ki csak is azért rendelt pezsgőt és drágábbat, mint millionárius szomszédja, mert a pezsgő több pénzbe kerül, mint megszokott kedvence, a rozspálinka.

És minthogy az irodalom és a zene nemes termékei oly természetűek, hogy a papír és ténia olcsó incarnatiójában mehetnek át mások birtokába: ez a demokratikus természetük nagy baját képezte az Íróknak és a zeneszerzőknek mindaddig, míg a művészet iránt való fogékonyság melege át nem járta a nagy tömegeket is. Addig, szegények, kénytelenek voltak talentumukat egy másik, sikeresebb talentummal: a hízélgés művé-

szetével párosítani. Akárhányan a legelsők közül valók is, csak az utókor által kapták meg az őket megillető díszjelzőket, százezrekbe került szobrokat is; íinig éltek, csak a »szegény író«. a »szegény muzsikus« név alatt ismerték őket.

Minthogy a társadalmi hatalom úri elemei: a parancsolás és a munkaeredmények felett való rendelkezés élvezet és haszon, minden hatalom ösztönszerűleg tör arra, hogy hatalma úri elemeit gyarapítsa. Ebben fekszik a hatalmaknak sokszor észlelt tendenciája a terjeszkedésre. A terjeszkedés vagy belterjes irányban történik, midőn ugyanis a hatalom fokozódik szemben eddigi meghódoltjaival, vagy olyképen, hogy kiterjeszkedik új meghódoltakra, tehát szélesebb kört ölel fel.

A verseny a hatalom ezen terjeszkedéseit nagy mértékben előmozdítja és pedig: a meghódoltak versenye a hatalom belterjes növelését, az urak versenye pedig a hatalomnak szélesebb körre való kiterjedését. A hatalom belterjes irányban való gyarapodásának részleteivel már fentebb foglalkoztunk; a hatalom kiszélesítésének oka, a legvégsőbb sorban, pedig az, hogy a kibuktatott

versenytárs meghódoltjai a győztes hatalomhoz csatlakozni, a győzőnek meghódolni kénytelenek.

Ilyképen a hatalom köre öntudatlanul, sőt akaratlanul is szélesedik. Ez az irány azonban legtöbbször nem késik öntudatosná is válni: egyrészt hiúságból, másrészt mert a nagykörű hatalom jobban képesít a versenyre és jobban véd meg-ellene. A kinek több a katonája, az nemcsak a nagyobb király, hanem a félelmetesebb ellenség is, kivel versenyezni veszedelmes. A kinek sok a híve, az a nagyobb próféta, a kinek tekintélyével szembeszállani bajosabb. Es a kinek több a munkása, az nemcsak a tekintélyesebb gyáros, hanem az olcsóbban termelő versenytárs is.

Így keletkeznek a nagy birodalmak, a nagy vallások, a nagy üzemek stb., részint elemileg, részint célzatosan is.

A széleskörű hatalom kisebb munkaerő-fogyasztással nagyobb eredményeket ér el, mint a szűkkörű, ha ugyanis viszonyaik egyébként ugyanazonosak. Ennek egyik oka az, hogy tökéletesebb munkafelosztásra és, ha kell, nagyobb erőssommázatra képesít. Másik oka pedig az, hogy a nagy hatalom a sok apró hatalom között fölmerülő súrlódásoktól ment.

A mai honvédelmi rendszer hatályosabb és olcsóbb, mint a középkori honvédelem, mely csupa

apró seregből állott, külön szervezettel, felszereléssel, vezetéssel, élelmezéssel. (E. v. Hartmann.) — Országos tekintélyek simábban, tökéletesebben vezetik az ország ügyeit, mint ha azok kezelése helyi nagyságok közt van fölaprítva. — Az előnyök, melyeket a gyári ipar szemben a kézművesekkel nyújt, szembeszökők. »Merően gazdasági szempontból a nagy üzem tiszta nyereség«. Olcsóbban termel, a közönség olcsóbban vesz és jobb sorsa van a gyári alkalmazottaknak is, mint a kézműtakácsoknak, kik heti 3-7 márkás nyomorbérekkel beérik«. (L. Brentano.) Hogy Németország a múlt századokban Angliától, Franciaországtól és Hollandiától visszamaradt, azt annak tulajdonítják, hogy ott a megcsontosodott czéhrendszer a nagyüzemek fejlődését lehetlenné tette. (L. Brentano és Gr. Below.) Az uzso-rát mi sem szüntette meg jobban, mint a nagymérvű hitelconcentráció a bankokban. Ranke azt mondja: »Merem állítani, hogy az egész történelem semmit sem érne, ha a rómaiak nem léteztek volna«, és kiemeli, hogy a rómaiak világbirodalmat alapítottak, melynek köszönhető: universalis világirodalom, — universalis jog, — universalis közigazgatás és — a keresztény vallásnak uralomra emelése folytán — universalis vallás.

De még más előnyöket is nyújtott a római hatalomnak nagyüzemű volta: neki volt köszönhető a szabad kereskedésnek egy óriási területe és az, hogy a belbéke 200 esztendőig állott fenn. (L. Friedländer.)

A ki, a nélkül hogy versenyezni volna kénytelen, törekszik társadalmi hatalomra, az hallgathat egyéni hajlamaira és ha ezek mérsékeltek, a hatalom kisebb fokával éri be. Hajlamai tehát munkásságának határt szabnak: a versenyen kívüli állapotban az emberek hatalmi ösztöne a *minimumon* áll.

A verseny terén a hajlamok korlátozó befolyása megszűnik. A versenyző nem kérdezheti, hogy mit kíván az ő gyomra, hanem versenytársai étvágyához kénytelen alkalmazkodni. A versenyző urak mintegy végtelen pályán futnak, hol a célt nem láthatják, minthogy azt a feleknek nem előzetes megegyezése állapítja meg, hanem a legtelhetlenebbeknek szabad tetszése tűzi ki. Es a versenyző urak között mindig akad, ki így gondolkozik: »a praeturát adta, de én a consulatusra számítottam; megadta a tizenkét fascest, de nem tett rendes consullá; az évet nevem után számíttatja, de még papi hivatal

hiányzik nekem; papi collegiumba választottak, de miért csak egybe?»

A verseny a hatalmi vágyat *maximumára* emeli.

És miként a versenyző urak nem tudhatják, hogy versenyük mennyi munkára szorítja és mily magas célra viszi őket, azonképen a meghódoltak sem határozhatják meg azt, hogy a meghódolásért való versenyük mennyi lemondásra kényszeríti és milyen mély fokra szállítja le őket. Ha versenytárs nincsen, az ember csak a reá gyakorolt hatalmi nyomás erejéig hódol meg. A meghódolásnak ezt a *minimumát* a verseny a *maximumig*, a rideg lét határáig képes fokozni:

A verseny megosztja az embereket két részre: győztesekre és legyőzöitekre. Amazok erősödnek, ezek gyöngülnek vagy elpusztulnak. A verseny rostológép; munkaeredménye a *kiválogatódás*, a *selectio*.

A mit Darwin a természet eszközölte kiválogatásról mond, az ráillik arra a selectióra is, melyet a verseny az emberek között hajt végre.

Darwin szerint a szaporodás és a hely korlátolt volta okozzák azt, hogy minden lény küzd

a létért. Ebben a versenyben azok boldogulnak — kiválogatódnak — kiknek tulajdonságaik olyanok, melyek nekik, tekintve a fennforgó viszonyokat, előnyöket nyújtanak szemben másokkal.

Ugyanílyen harcz folyik a társadalomban is: mindazonáltal fokozott mértékben, mert az emberek nem csupán a létért, a megélhetésért, hanem egyrészt a hatalomért, másrészt a meghódolásért is küzdenek egymással.

Darwin ugyan e harcz okozta kiválogatódásnak tulajdonítja azt, hogy a lények tökéletesedtek, de egyúttal megengedi azt is, hogy e küzdelem során olykor tökéletlenebbekké válnak. Színvonaluk leszállítása akkor következik be, ha a külső viszonyok olyanok, hogy magasabb organisatiójuk inkább ártalmukra van. így elveszti tüdejét az a lény, mely a küzdelem során meghúzza magát a vízben és lesz belőle alsóbbrendű kopoltyús állat, és vakká válik az az állat, mely a versenyharczban sötét helyre menekül.

Éppen ilyen módon hat a verseny szülte természetes kiválogatódás a társadalomban is.

Egyrészt tökéletesíti az embereket, mint-hogy fejleszti bennök a munkaerőt, az ismereteket, az iparkodást, a kitartást, az előrelátást stb.

Ezért nem nélkülözheti a társadalom a verseny

intézményét az emberi munka egyik terén sem. Másrészt azonban oly viszonyokat hoz létre a verseny, melyek, a mennyiben az emberek azokkal szembe nem szállanak, hanem azokhoz, úgy miként az állatok, alkalmazkodnak, leszállítják az ő minőségüket és vele a társadalom színvonalát.

Ha ily társadalmi viszonyok kapnak lábra előnyben vannak: az úri versenykörben a vakmerők, az önzők, a kíméletlenek, a zsarolók és kiaknázók — a meghódoltak körében pedig a tolakodók, a szolgálalkúek, a csalárd hízelgők stb.; mindkét verseny körben: a tisztességtelenek, az erkölcsileg tökéletlenebbek, az alsóbbrendűek. És valamint meg nem felelő viszonyok között magasabb organisatiójuk hátrányukra van a lényeknek annál fogva, mert a magasabb rendű szervezet finomabb, érzékenyebb, könnyebben megzavarható és megrongálható: azonképen alacsony színvonalú társadalmi viszonyok között a nemesebb, a felsőbbrendű emberi tulajdonságok ugyancsak ártalmukra vannak birtokosaiknak — az úri küzdőterén az önzetlenség, a humánus gondolkozás, a mértéktartás. — a meghódoltakéban az önérzet, a nyíltság, a szerénység, a hűség stb. És mikor azt látjuk, hogy a leghitványabb is érvényesül szemben a legderekkal azért, mert amannak

szövetségese a vagyon, viszont, hogy a meghódolásért versenyzők közül az boldogul, ki igénytelenségét az elkorcsosodással fenyegető végletekig hajtja: szintén azt tapasztaljuk, hogy a »természetes kiválogatódás« azonképen dolgozik a társadalomban, mint az állat- és növényvilágban, t. i. nem mindig a tökéletesedés irányában.*

A növények és az állatok nem bírnak a külső viszonyokkal; de az embereknek ez a hatalom meg van adva, minden esetre fejlődésük magasabb fokain.

Az erre szolgáló eszköz a „*mesterséges kiválasztás*”, a tenyésztés.

Ennek a fontos munkának köszönhetjük culturnő vényeinket és nemes faj állatainkat. A »természetes kiválogatás« során ugyan hány millió esztendő után kaptuk volna meg 80 kilós búzáinkat, nemes gyümölcsfáinkat és telivér állatainkat — ha egyáltalán megkaptuk volna őket,

* Idézem egy üzérnek maga használta szavait: »Nincs könnyebb — úgymond — mint meggazdagodni. Csak kettő kell hozzá: folyton utána kell lenni és bizonyos apró eszközök tekintetében nem szabad kényesnek lenni«. Az »apró« eszközök alatt értette a tisztességtelenségnek azon eszközeit, melyek miatt a törvénszékek nyomban be nem csukják az embereket.

És nem látjuk-e, hogy emberünk viselkedési szabálya beválik más pályákon is, a mennyiben az illető kör közvéleménye nem élesebben látó és szigorúbban ítélkező bíróság, mint a köztörvénszék?

mert hisz a »természetes kiválogatódás« visszafejlődést is okozhat.

Ugyanerre a »mesterséges kiválasztásra« képesített az ember a társadalomban is. Ezt a történetnek ezer adatja bizonyítja és meggyőződhetünk róla abból is, mert láthatjuk azokat az eszközöket, melyek e végből rendelkezésére állanak a társadalomnak. Ezek egyrészt azok a büntetések, melyeket módjában van a társadalomnak azokra mérni, kik a visszafejlődést elősegítő módon szállanak szembe embertársaikkal, másrészt a jutalmak, melyekkel kitüntetheti viszont azokat, kik viselkedésükkel az emberi faj nemesedését előmozdítják. Ezekkel a fő fontoságú munkaeszközökkel tanulmányunk utolsó részében tüzetesen foglalkozunk. Ezekre való tekintettel azt lehetne mondani, hogy a »természetes kiválogatódás« nyers öntvényt ad az ember kezébe a végből, hogy ez a »mesterséges kiválasztás« útján azt kicsiszolja, műremekké tökéletesítse.

Az embernek ez a feladata nyilván a legegyszerűbb megbízatása, melyet a természettől kapott, és ezen munkában részt vehet a társadalom valamennyi tagja; sőt kell is, hogy részt vegyenek benne mindnyájan, mert ezt a munkát — mint majd látni fogjuk — csak teljes collaboratio mellett sikerül tökéletes módon végrehajtani.

Legkönnyebben sikerül a »mesterséges selectio« szemben a meghódoltakkal. Sőt azt lebet mondani, hogy itt a selectio mindig nagy mértékben mesterséges, vagyis az úr akaratától befolyásolt. Az úri hatalomnak ezen nagy befolyása a selectiora mintegy közhivatallá avatja a társadalmi hatalmat és ezen szempontból külön létjogot biztosít neki; viszont azonban nagy felelősséggel is terheli.

Sajnos, hogy ezt a nemes munkát a társadalom urai sokszor igen rosszul végzik; legkivált az erőszaknak és a pénznek hatalmi birtokosai. Ez utóbbiak körében csak újabban kezd derengeni, hogy nekik e tekintetben bizonyos missiójuk, társadalmi kötelességük van. Itt is az angolok jártak elől, de mindinkább követik őket mások is. Franciaországot illetőleg lásd Leon Poincard, »Az osztályok harcza elkerülhető-e?«) De a vallási tekintély hatalmai is nagyrészt egyoldalúlag és nem czéltudatosan végzik ezen, legsajátlagosabb ügykörükbe eső missiót, a mennyiben a meghódoltakat merően megadásra, türelemre, egyszóval meghunyászkodásra oktatják. És minthogy a társadalom urai fel nem ismerik ezen hivatásukat, vagy avval nem törődnek, vagy betöltésére erőtlennel: azért történik annyiszor, hogy a szolgáltság, az önlealacsonyítás, sőt tisztán ocsmány szol-

gálatok is a meghódítottak azon versenyeszközei, melyek az úr kegyéhez, nem egyszer annak segítségével magához a hatalomhoz is vezetnek, míg a férfias viselkedés, bár teljes szolgálatkészség és hűség mellett, a boldogulásnak legnagyobb akadálya. A császári Rómáról beszélve, mondja Friedländer: »A tisztességes, megbízható ember Martial szerint ott biztos existenciára egyáltalán nem számíthatott; még kevésbé számíthatott boldogulásra, ki nem tudott lenni sem kerítő, sem ivópajtás, sem vádló, sem áruló; ki nem volt képes sem barátja feleségét elcsábítani, sem vén asszonyok szerelmi bérét elfogadni, sem a császári palotánál »füstöt« árulni, sem zeneművészek tapsbérenczéve lenni«.

A mai keleti despotiákban akárhány főúrnak, társadalmi intézőnek carriereje a fiuháremben vagy cseledszobában kezdődik. A politikai pártok káros selectiojának egyik jele, ha a ministeri székeket — eufemistice a párthűség czimén — a pártkaziknak mindenre kapható mamelukjai foglalják el. És rossz úri munkát végeznek azok a nagy férfiak, kik, mint azt gyakran látjuk, beteges hiúságból, vagy féltékenységből, apró, jelentéktelen emberekből alkotják udvarukat és utódaikat.

A verseny túlversenynyé fajulhat. Ekkor a munkának és a haladásnak ellenségévé válik.

A túlversenynek kétféle az alakja.

Túlversenyt folytatnak azok, kik a hatalom kedvéért versenyezve, vagy merő versenyviszke-tegből is, többet markolnak, mint a mennyit szorítani képesek, kik magasabbra törnek, mint a hova erejükkel eljutni tudnak. Ez a hatalmi versenykörnek túlversenye és szerepvivői a történetnek nagy és a mindennapi életnek apró Napóleonjai.

A másik kör — a meghódolásért versenyzők köre — túlversenyének szerencsétlen vagy leha hadát azok képezik, kik az igénytelenségben leárverelik magukat túl azon a határon is, melyet mindenkori társadalmi állásuk, a férfiaság követelte önérzetük, vagy éppenséggel rideg megélhetésük veszélyeztetése nélkül átlépniök nem szabad.

Egyeseknél vagy keveseknél a túlverseny és következményei társadalmilag nem számottevők; habár egyesek is, a mennyiben igen hatalmasak, nagy bajt okozhatnak vele. A királyok versenyeznek, a népek sírnak!

Ha ellenben a túlverseny nyavalyája a mindenkori versenykörhöz tartozók átlagára, a munka szempontjából is első sorba helyezendő nagy

számra terjed át, és ha ez a betegség ott megfészkei magát: akkor a baj társadalmi jelentőséget nyer.

A sokféle károk közül, melyeknek okozója a túl verseny, felemlítjük a következőket.

Már a mérsékelt verseny is késztet a munkaerő megfeszítésére, az izmoknak és idegeknek erős igénybevételére; a túlverseny, túlmunkát követelve, az izmok- és idegeknek túlmegfeszítést eredményezi. Az izmok és idegek túlmegerősítésének következménye a kimerülés; a kimerülés a munkaerő alapjának megtámadása, a tartós kimerülés pedig a munkaerő tőkájének felémésztése.

Ha ez bekövetkezett és tömegesen következett be, a baj igen komoly; mert ne feledjük, hogy »a társadalom erejét megalkotó elemek között a legelsőek azok, melyek magában az emberben székelnek«. Ekkor is beáll a degeneratio, a physikai degeneratio, az izmok és idegek elsorvadása és, mint ezek szomorú kísérője[^] a munkabírás elégtelen volta. Azonban az izmok és az idegek nem sorvadnak el egyedül; velük sorvad a kedély is: beborul fényes nappal oly sötétre, mintha csak éjszaka volna.

És vajjon kik szenvednek jobban: az erősek-e, kik túlsókra törnek, vagy pedig azok, kik igényeik leszállításában versenyeznek? Ki tudná ennek mértékét megtalálni! Igaz, az elsők mindig jóllaknak étellel, ellenben az utóbbiak közül a legszerencsétlenebbek, a végínségesek, nem mindig. Ámde bizonyos tekintetben a jóllakottak túlhajtott versenyküzdelve még emésztőbb, mint a tusa, melybe az éhezők a jóllakás kedvéért keverednek. Mert mi az éhezők versenycélja közelebb fekvő és határoltabb: a kenyér, melynek csak bizonyos mennyiségét bírja elkölteni a legéhesebb is, azután pedig, legalább egy darab időre, jóllakottan megpihenhet, addig annak a versenytérnek, melyen a társadalmi hatalomért, a nagyobb hatalomért, a legnagyobb hatalomért folyik a harcz, ily szűk határa nincsen. Határa csak a szükségesnek van, a feleslegesnek nincsen: a túlhajtott úri versenynek tárgya pedig mindig a felesleges, sőt még ennél is több, mert a versenyzők nem érik be avval, hogy többjük legyen, mint a mennyi nekik kell, hanem, akár-mennyi ők is van, céljuk az, hogy többjük legyen, mint versenytársaiknak. Azért a telhetetlenség és a vele párban járó elégületlenség az ezen pályán futóknak rendes kísérői. Ilyképen azok, kik mértékletlen versenyt folytatnak a háta-

lomért, mindig éhesek és soha sem pihenhetnek meg — hasonlólag a megkergetett fenevadakhoz, Mert folyton résen kell állaniok és ügyelniök arra, hogy valamelyik versenytársuk eléjük ne kerüljön; és minthogy a hatalom és hiúság versenypályái oly mértékben határtalanok, hogy szabadon át nem tekinthetők, a versenyzők soha sem tudhatják, hogy mikor szüntethetik be erőlködéseiket, hogy melyik siker után, melyik méltóságnál, a hányadik százezernél vagy milliónál lehet megállaniok, szabad megpihenniök.

Ha az éhezők túl ver senye sorvasztja az izmokat, a hatalomért vergődők túlversenye megbénítja az idegeket.

Egyik is, másik is a munkaerő tőkéjének, a munkabírásnak és vele az életnek és örömeinek lefokozása.

De leszállítja a túlverseny a munka eredményét is, vagyis megfosztja az embert fáradozása jogos jutalmától, sőt a szorgalomnak, az iparkodásnak fokozását még büntetéssel is sújtja.

Hogy az a csoport, mely az igénytelenségben folytat túlversenyt, nem juthat, és annál kevésbé, minél iparkodóbb, elégséges, vagyis olyan munka-

eredményekhez, melyek a reájuk fordított munkával arányban állanak, azt, mint közelfekvőt, természetesnek találjuk, és abban, mint a léhaságnak, az önérzet hiányának vagy a szolgáltság büntetésében, talán meg is nyugszunk. Azonban ugyanabban a sorsban osztoznak azok is, kiknek magas céljaik vannak és ezekért folytatnak túlversenyt. Ezeket is büntetés éri. I. Napóleon Európát akarta hatalmába keríteni és büntetésből Franciaország is kiesett kezeiből. A római *respublica aristocratia* és utána több más szabad *aristocratia* is, túlversenybe keveredett és verseny munkájának nem keresett eredménye lett a *caesarismus* és saját meghódoltsága — épp ellenkezője annak, a minnek kedvéért versenyre kelt. A merész gondolkozása kis tőkés belekap nagy üzletekbe és koldusbotra jut, ki *millionarius* akart lenni.

A társadalmi fejlődés magasabb fokain előtérbe lép az u. n. termelés. Ekkor a termelés terén is nagyban megindul a verseny: egyesek és országok között, és ekkor a termelés terén való verseny is átcsap időnként túlversenybe.

Ennek a túlversenynek következménye az az ügyes-bajos állapot, melyet túltermelésnek nevezünk. A túltermelés a mai *culturnépek* egyik réme. Halljuk is minduntalan felhangzani a panaszkodást a túltermelés miatt, és ezen a címen a

legszertelenebb igényeket támasztani az állammal szemben.

Panaszkodni a miatt, hogy túlsók a termék, a munka áldása, hogy túlnagy a nemzet termelő ereje: nem-e ellenmondás és oktalanság? »Nem-e képtelenségnek tetszett volna azelőtt az a főinség, az az irtóháború, azért, hogy túlsók az ipar, túlsók a kereskedés, túlsók az élelmi szerek?« Annak ugyan volna értelme, hogy túlsók a fogyasztó és kevés a fogyasztani való, hogy sok az eszkimó, de kevés a főka; de hogyan lehessen baj, hogy sok a termék, de kevesen vannak, kik igénybe veszik. Csak a jóságos háziasszonyok szoktak e czímen panaszkodni, mikor sok vendégre készültek és kevesen érkeztek.

Pedig a termelők panasza alapos: a túltermelés baj, nagy baj.

Baj, mert termékeik árai leszállanak, le a termelés költségei alá is. A termelők veszítenek, majd tönkre mennek. Pedig nem henyéltek, hanem dolgoztak, sokat dolgoztak, túlsókat dolgoztak. És a baj átterjed a termelők meghódolt munkatársaira is. A munkabérek hanyatlanak, még akkor is, ha már is elégtelenek voltak, és mindinkább megszorodnak azok a szerencsétlenek, kik a végletekig hajtott igénytelenség és kimerülés árán sem találnak kenyeret.

A túlverseny akármilyen alakjában áldatlan.*

* A túltermelés disharmonious társadalmi állapot, társadalmi betegség, melynek legfőbb kórtünete az, hogy vész a munkának megfelelő jutalma, hogy a szorgalom fokozása a bajt még növeli: egyszóval, hogy a szorgalom törvényének funkciója meg van bénítva.

A túltermelés ilyképen ugyanolyan kórfolyamatot idéz elő, mint a minőt a túlszorodás nyavalyája, melylyel I. alatt foglalkoztunk. Ott is azt találtuk, hogy a munka nem kapja meg a régi jutalmát és hogy minél szorgalmasabb a túlszorodott vadász vagy nomád nép, annál hamarabb pusztul el talajának vad- és fűállománya.

És abban a tekintetben is egymás mellé állíthatók a túltermelés és a túlszorodás betegségei, hogy mindkettőnek gyógyászata szintén rokon természetűek. Láttuk, hogy a túlszorodás bajait megszünteti: a külhódítás és a régi talajnak a mezőgazdasági munka útján való belterjesebb kezelése. Hasonló két módszer segít a túltermelés bajain is: a külhódítás, idegen piacok és fogyasztók meghódítása alakjában, és a belföldnek belterjesebb kiaknázása oly módon, hogy itt a fogyasztókat szaporítjuk és vételerejüket emeljük.

Az első módszer — nevezzük külterjesnek — mindkét esetben közelebb fekszik az emberhez. Hamarább szánja magát a vadász és nomád nép arra, hogy idegen talajt hódítson, mintsem arra, hogy régi talaját belterjesebben kiaknázza, és hasonlólag inkább sietnek a termelők idegen piacokat megszerezni, mintsem hogy saját országuk vételerejének fokozásával bajoskodnának. Azért fekszik pedig közelebb az első út az emberhez, mert egyrészt idegen országok és idegen piacok meghódítása gyorsabb, vagyis hamarabb sikerre vezető eljárás, mint a talaj türelmes művelése vagy éppen a belföldi fogyasztó közönség vételerejének még több rávárással járó fokozása, míg másrészt az átmenet a talajművelésre és még inkább a belföldi közönség vételerejének gyarapítása, mélyebb belátást és a megszokott hajlamokkal, ellenszenvekkel és legközvetlenebb érdekekkel való küzdelmet, tehát önmegtágadást és

A túlverseny megrontója a helyes viselkedésnek.

Spencer vizsgálata tárgyává tette az angol kereskedelmi erkölcsöket és a következő eredményekre jutott: »A rideg verseny rendszere, mely, miként az, melyet tapasztalunk, elégséges

önuralmat követelnek meg. A rávadás, a türelem és az előrelátás, még inkább a közvetlen érdekek és hajlamok elfojtása azonban az emberek legnehezebb, legfelsőbbrendű, problémái közé tartoznak. A belföldi vétel erő fokozása a földolokban azt jelenti, hogy emeljük a nagy számnak, vagyis országunk széles rétegeinek vételerejét. Ámde a nagy alsó tömegek nagyobbára a termelők meghódoltjai: munkásaik, cselédek, zsellérek, bérlőik, adósaik. Hogy ezek vételereje emelkedjék, kell, hogy uraik többet juttassanak nekik és kevesebbet szedjenek tőlük. Evvel a feltétellel azonban az úri érdek és hajlam a legerősebb ellentétben állanak. Evvel a társadalmilag főfontosságú ellentéttel később tüzetesen foglalkozunk. Azért is a belföld meghódolt nagy tömegei vétel- és fogyasztási képességének emelkedése túlnyomólag saját szívósságuknak és szervezkedési képességüknek kínos és lassan bekövetkező eredménye. És innen van, hogy a népek századokon, egyesek évezredekken át inkább idegen országok leigázásában, mint saját talajuk felsőbbrendű kiaknázásában keresték üdvüket, és hogy a termelés magasabb fokait elért nemzetek ugyancsak századokon keresztül mégig szimatolták a világ minden zugát új piacok-, friss fogyasztókért, nem egyszer nyílt és titkos háborúba keveredve azok végett, míg saját országuk éhező és fagyoskodó millióival mitsem törődtek, sőt inkább azon voltak, hogy azokat minél olcsóbban kihasználják, vagyis vétel- és fogyasztási erejüket még inkább le szállítsák.

Azonban, ha a külterjes eljárás mindkét esetben könnyebb is, csalogatóbb is, a jobb és tartósabb eredményeket mégis a második, a belterjes eljárás szolgáltatja. A fegyveres hódítók vagy lemerülnek a megszállott ország tömegeiben, vagy, ha külön cso-

erkölcsi ellenőrzés nélkül fejlődik, sem több, sem kevesebb, mint a cannibalismus, mely a kereskedők között intézménynyé vált. Nincs más alternatíva mint az, hogy ugyanazokhoz a fegyverekhez nyúlunk, melyeket ellenfelünk használ, vagy az, hogy ellenfelünk legyőz és felfal bennünket«.

portképen fenntartották individualitásukat, előbb-utóbb ismét kiszorítottak. A kereskedelmileg leigázott országok pedig ismét elvesznek abban a mértékben, melyben saját termelési képességük fejlődik. Ez pedig idők során bekövetkezik szükségképen és erre a célra az idegen termelés rabországai valamikor tudatosan is törekednek. Mert a népeknél is éppúgy megszólal a függetlenségi ösztön, mint az egyes embereknél, és ennek az ösztönnek, tapasztalat szerint, még a saját vérbeli coloniák sem képesek ellentállani.

Most mindinkább megszűkül a külföldi fogyasztók köre; bástyák veszik körül az idegen piacokat, melyekbe vagy éppen nem, vagy csak áldozatok árán lehet bejutni.

És abban a mértékben, melyben az bekövetkezik, lesz boldogabb az az ország, mely időközben saját széles néprétegeinek vételerejét annyira emelte, hogy termelői a külföld vevőire szorulva nincsenek. De még egy másik nyeresége is lesz ennek az országnak: erős lesz szomszédai között; mert azok az országok az igazán erősek, melyekben nem a kevesek, hanem a számottevő nagy tömegek vannak módban és jólétben, vagyis bírnak fogyasztási és vételerővel.

És ha arra gondolunk, hogy az újkor culturállamainak szigorú és cél tudatosan kezelt védvamos rendszerei mennyire megnehezítik a külföldi piacok megszerzését és megtartását, következetesen mily erősen szorítják a nemzeteket arra, hogy a belföldi vételerőt kifejlesszék: megbarátkozunk a szabad kereskedelem ezen mesterséges akadályjaival és eltűnjük a vele kapcsolatos hátrányokat. Mert a külföldi piacok hozzáférhetetlensége egyrésztől, másrésztől a nagytömegeknek a végből való okszerű szervezkedése, hogy

És hogy a túlverseny nemcsak a kereskedőkre gyakorolja viselkedést rontó hatását, azt észlelhetjük akár mindennap is azokban a munkakörökben, melyekbe a túlverseny mételye belevette magát — de felemlíti Spencer is. A túlverseny hajtotta ügyvéd mesterségesen szítja a

jobb módba kerüljenek, szükségképen arra tereli a népeket, hogy belterjes irányban haladjanak előre — csak úgy, mint a hogy egyrészt a szomszédos országok erős állami szervezkedése, másrészt a polgári szabadság kifejlődése megnehezítette a fegyveres hódítás kezdetleges expediensét és arra kényszerítette az államhatalom birtokosait, hogy az ország erejét a belterjes fejlődés érdekében fölhasználják.

A túl szaporodásnak és a túltermelésnek bajai nyilván büntetések: büntetései annak a mulasztásnak, hogy a felszaporodott embertömegben és a túltermelésben nyilvánuló erők nincsenek megfelelőleg, vagyis oly módon fölhasználva, a mint azt az emberiség haladásának törvényei megkövetelik. Ugyanazért ezekben a büntetésekben egyúttal kényszer is rejlik a haladásra.

De vajjon a haladás érdekeinek szolgál-e a fegyveres hódítás és a külföldi fogyasztó közönség felkeresése?

Ha rágondolunk arra a nagy és későbbben, a munkaszervezetek tárgyálásánál, teljesen kidomborodó szerepre, mely a munka háztartásában a társadalmi hatalomnak jut, továbbá, ha figyelembe vesszük azt, hogy a fegyveres hódítás — a társadalmi élet kezdetén talán minden esetben — a társadalmi hatalmi rendszer alapvetője, a degenerált népeknek pedig legfőbb regenerátora: akkor el kell ismernünk azt, hogy a fegyveres hódítás a munkának egy olyan neme, mely elégszer és nem kis mértékben szolgált az emberiség haladásának. És ugyancsak a haladás, az emberiség haladásának érdekében dolgozik az a nép is, mely termékeivel fölkeresve idegen népeket és közöttük szükségleteket fejlesztve, ez úton azokat, a mennyiben kezdetlegesek, munkára, ha pedig fejlettek, nagyobb és felsőbbrendű munkára sarkalja.

perlekedést, a pap a vallása alapelveivel ellenkező gyűlölködést, az orvos ijesztő diagnosisokat mond, az ó-kori római császárság korhadtt epochájában mesterségesen megnyújtotta a betegségeket, a hírlapíró oly laphoz szegődik, melynek iránya saját elveinek ellentmond, a képviselő pedig oly párthoz, mely benső meggyőződése ellen küzd. Még a legelőkelőbb helyek illemszabályait is lerontja a túl verseny. »Grérault-Bichard ráveti magát Bernis grófra és pofon üti. Bernis visszaüti. A pártok szidják, gyalázzák egymást és a pofonok csattanása sűrűn hallatszik«, így szól a jelentés a művelt francia nemzet egyik parlamenti üléséről. (Budapesti Hírlap 23/898. szám.)

Kiválólag veszedelmes alakot ölt a túl verseny, ha az a nemzet szellemi munkásainak körében harapódzott el; ha a nép több szellemi munkást nevel, mint a mennyinek illő kenyeret adhat: nyomorgó közhivatalnokokat, ügyvédeket, papokat, írókat, képviselőket. Ekkor ezek az erkölcsrontó túlverseny első áldozataival esvén, társadalmi fontosságuknál fogva átviszik az infectiót a nemzet egész testére. Ily esetben is túlnépesedésről lehet beszélni, még pedig ennek veszedelmesebb neméről. Mert a nagy tömegek túlnépesedése csak periferikus baj, ellenben a nem-

zetek központi szerveiben bekövetkező túltengés centralis betegség.

A legijesztőbb képét akkor mutatja a túlverseny, ha az egyidejűleg mind a két versenykörben lép fel: az urakéban és a meghódoltakéban is. Amazok ekkor oly kökeményszívűekké lesznek, mint a minők a ragadozó állatok, míg ezek mélyebbre sülyednek, mint a leghitványabb rabszolgák. Ilyen állapotok léteztek a XIX-dik század kezdetén Angliában a gyárosok és a gyári munkások versenyköreiben. Az azokról szóló összhangzó jelentések ezeket mondják: Az úr merően egyoldalúlag szabta meg a munkabért és minden conjuncturát fölhasznált, hogy azt leszállíthassa. E mellett húsz órai és éjjeli munkát követelt. A munkások, hogy egyáltalán megélhessenek, kényszerítve voltak nejeiket és apró gyermekeiket a gyárba küldeni és az utóbbiakat, minthogy a virrasztást nem bírták, ütlegekkel ébren tartani. Az úr a truck-rendszerrel ismét elvette munkásától, a mit neki fizetett, a cottage-rendszerrel pedig föltétlen hatalmat gyakorolt fölötte. A hitvány gyári helyiségek a munkások egészségét, a tökéletlen és rozoga gépek pedig életüket és testi épségüket veszélyeztették. A csinosabb munkásnőkből az urak és fiaik háremeket rendeztek be maguknak. A lelenczházak fuvar-

számra szállították a gyárosoknak az árvagyermekeket, kiket, minthogy senkijök sem volt, a gyár élő inventariumába tartozóknak tekintettek. Ezeknek az iszonyú állapotoknak az volt a következményük, hogy a kétségbeesés nem-bánomsága és könnyelműsége fogta el és a maga módja szerint enyhítette gyötrelmeit azoknak a szerencsétleneknek, kiket mostoha sorsuk a véginségesek túlversenyebe kergetett oly urakkal szemben, kiket ugyancsak a túlverseny vetkőztetett ki emberi minőségükből. »Ha mindezekre tekintünk, úgy kell ítélnünk, hogy oly fokú nyomort, mint a minő századunk első felében az angol munkásosztályra nehezedett, a népek alsó osztályai, beleértve a rabszolgákat is, még nem szenvedtek el semmikor sem«, és hogy »a vagyon és a műveltség sehol és semmikor sem ejtette el oly nagy mérvben kötelességét szemben az alsó osztályokkal, még pedig jóhiszeműleg, mint az angol népnek középosztályai századunk első évtizedeiben «. (Schulze-Graevnitz.)

A túlverseny, mely az emberi munkaerő-alapot leszállítja, a szorgalmas munkást jutalmától megfosztja, az erkölcsöket megrontja, végre

megfertőzője az ember legüdítőbb légkörének: az emberek jóságos, rokonszenves együttlétének. A ki képes a földi javakat helyesen megválasztani, az jól tudja, hogy a legfinomabbak azok, melyeket embertársainknak jó érzelmei nyújtanak. Keressük is azokat mindnyájan: ösmérőseinknél, a casinókban, a salonokban, a szegény ember a korcsmában, neje a szomszédasszony küszöbén. A túlversenybe merültek ezen javakhoz nem jutnak, mert azokat csak teljes viszonosság mellett kaphatja az ember; a túl verseny hajtotta emberek — akár gazdagok, akár szegények — pedig rokonszenves érzelmeket nem adományozhatnak. Félre kell tenniök minden tekintetet; magukat sem kímélik, annál kevésbbé kímélhetnek másokat. A verseny izgalma — szenvedélye vagy kényszere — el vakítja őket és az eszközökkel és embertársaikkal nem törődve, csak egyet tartanak szem előtt: céljukat, melynek mindenkit és mindent feláldoznak — hisz feláldozzák önmagukat is. Hasonlók a Mississippi egykoron hírhedt gőzhajókapitányaihoz, kik, hogy versenytársukat megelőzzék, a felrobbanásig hevítették gépeiket, nem törődve sem utasaik, sem önmaguk életével. A túlverseny így megfertőzi a társas élet légkörét. Nem élhet meg benne a kedélyességnek finom virága. A társas élet

— a pihenő- és üdülőhely, mely a sajátlagos küzdtereken kívül fekszik — vadászterületté válik szintén: szimatolássá, nyomkereséssé emberzsákmány után, és a kik összeülnek, hogy együtt élvezenek és egymásnak örüljenek, zsoldost, kordtest, ügynököt, szövetségest vagy pártfogót keresnek egymásban. A túlverseny az, mely az emberiségnek két legutálatosabb válfaját tenyészti: az erők között a róka farkasokat, a gyengék között az ebtermészeteket.

Akármilyen csekély legyen is a verseny, mindig akadnak, kik azt elviselhetetlen terhüknek érzik és megront ójuknak tekintik. Élénkebb versenyenél többen, erősnél sokan szenvednek alatta. Természetes, hogy mindezek azon vannak, hogy a nekik ártalmas versenynek korlátokat szabjanak. De meg a legerősebbek is szívesen látják, ha minél kevesebb versenytárrsal kell bajlódniok.

A verseny korlátozásának tendenciája azért minden időben hangosan szólal fel.

A verseny korlátozásának kétféle a módja.

Korlátozzuk a versenyt, ha a versenyeszközöket korlátozzuk, vagyis ha ezek közül egyeseket — mint tiltott fegyvereket — kizárunk a küzd-

térről, s illetve ha kimondjuk azt, hogy aránytalan fegyverekkel versenyezni nem szabad.

Hogy melyek legyenek a versenypályából kitiltott fegyverek és hogy melyik ponton kezdődik a versenyesszüközökben való aránytalanság: mindezek felett, a népek és korszakok, szellemi és erkölcsi fejlettségükhöz képest, különbözőképpen ítélik. Mégis azt tapasztaljuk, hogy minden szervezet legelsőbbben és legfőképpen azon van, hogy tagjainak maguk között folytatott versenyharczaiból az erőszaknak és a csalárdságnak eszközeit kiküszöbölje és ezekre az eszközökre a tisztességtelenségnek bélyegét süsse, így cselekszik minden szervezet: a család, a törzs, az állam, a vallás stb. És a mennyiben így jár el minden család, törzs, állam, egyház, idők során az erőszak és a csalárdság eszközei oly versenyesszüközöknek tekintetnek, melyek az egész emberi társaságból ki vannak tiltva. Hogy a tétel, miszerint az erőszak és a csalárdság tisztességtelen eszközök, még nem emelkedett feltétlen társadalmi szabály erejére, ennek oka az, hogy az állami szervezetek sem alattvalóikkal szemben, sem a maguk között való versenyharczokban nem mondtak le ezen őskori hatalmi és versenyesszüközökről, habár a haladás mindkét tekintetben kétségbe nem vonható.

A cserefőlény, a vagyon fegyverét az emberiség túlnyomó része megengedett versenyeszköznek tekinti. Ellenben a kommunisták a vagyoni erőt is tisztességtelen, illoyalis eszköznek nyilvánítják és annak a társadalmi versenytérből való kitiltását követelik.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a társadalom a munkát élénkítő és szabályozó verseny elemét nem nélkülözheti, nyilvánvaló az, hogy a vagyonerő versenyeszközét a versenyintézmény elfojtása nélkül tiltott fegyvernek nyilvánítani nem lehet mindaddig, míg a társadalomnak valamennyi tagja nem emelkedett a tökéletesedésnek oly magas fokára, hogy a munkára buzdító versenyösztöneiket a szellem és az erkölcs fegyveivel vívott küzdelemben kielégíteni képesek.

A versenyt korlátozó másik módszer a versenykörbe csak korlátolt számú küzdőket enged be. Ennek következtében a verseny enyhébb és ellenőrizhetőbb. Ez a korlátozás előnye azoknak, kik a körben vannak, de baja azoknak, kiket kiszorítanak, minthogy ezek nem versenyezhetvén, pályadíjat sem kaphatnak. A versenykorlátozásnak ez a módszere a középkornak verseny-szabályzata. Lehetővé tette azt a középkornak erősen kifejlett hatalmi rendszere és ez a módszer az akkori nyers emberanyagra való tekin-

tettel liasznára is volt a munkának, mert a »természetes kiválogatódást«, habár tökéletlen módon, »tenyésztéssel« corrigálta. Természetes, hogy minél hatalmasabbak voltak a pályafutók, annál szűkebbre szabhatták és szabták versenytársaik körét. Azonban a kiváltságos rendszer szelleme áthatotta az egész társadalmat önerejénél fogva. Nemcsak a papságnak, nemességnek, az ipar és kereskedelem urainak volt részük a versenyeiket mérséklő kiváltságokban, a privilégium foszlányaiból jutott a társadalom szerényebb elemeinek is. Így kiváltságos védelmet kaptak például a mesterlegények is; tiltva volt a czéhmestereknek több tanonczt alkalmazniok, mint a mennyi a mesterlegények számához bizonyos arányban állott.

A védett pályákból kiszorult embertömeg versenyeinek — ínséges versenyének — korlátozásával természetesen senki sem törődött. A védelmi rendszer egyoldalú hatalmi védelem volt. A meghódoltságért való verseny meghatárolása nemcsak hogy ismeretlen eszme volt, hanem épp az ellenkező tendencia nyilvánult és érvényesült: a mennyiben a kiváltságosok azon voltak, hogy a versenyeikből kizárt tömeget a maguk hasznárára még meg is kössék. A glebae adscriptio nemcsak az úri földnek képezte járulékát, hanem

a közjogi erőszak és az egyházi tekintély hatalmi területein, sőt a csere küzdterein is, sajátossága és kiváltságos rendszerének corrollariuma volt a középkori társadalomnak.

A megkötöttség ugyan közvetve adott védelmet a verseny — már az Ínséges verseny — ellen. A megkötöttet nehezebb volt helyéből kiszorítani. De most annál nehezebb volt helyet vagyis munkát találniok azoknak, kiknek a megkötöttség helyeiből sem jutott. Ezek nem dolgozhattak, a megkötöttek pedig kelletlenül és elégtelenül dolgoztak. Ezek az állapotok jobban néptelenítettek, illetve nagyobb akadályai voltak a szaporodásnak, mint a középkorok epidémiái és örökös háborúskodásai. Másrészt a megkötöttek közül épp a legjobbak, a munka szempontjából legderekabbak, szenvedtek a megkötöttség alatt. A megkötöttségnek ugyan újabban is akadtak még szószólói és jóhiszeműek is: azok, a kik a patriarchális viszonyoknak csak szép oldalait látják. De a középkori városokba való tömeges szökések, melyek a legkegyetlenebb büntetések daczára sem akartak megszűnni, eléggé bizonyítják azt, hogy a legilletékesebbek: azok, kik a megkötött és a szabad munka között fennforgó különbséget magukon próbálták meg, másképen ítélnék, mint a hogyan gondolkoznak azok a kevésbbé illeté-

kesek, kik maguk soha sem voltak megkötve és a megkötöttségről csak beszélnek és írnak.

Azért a verseny elleni védelem a vagyont hatalom meghódoltjai körében csak akkor ölthetett rendszeres alakot — alkalmi védelmi kísérleteket, strike-ok, lázadások alakjában, a régi idők is ismertek — miután a középkori megkötöttség megszűnt, vagyis miután századunk szabadságszelleme megbénította az erőszaknak és a tekinélynak középkori hatalmait.

Azonban a megkötöttség megszűntével megszűnt az a menhely is, melyet a megkötöttség biztosított. A versenyharcz, — az ínséges verseny — melyet azelőtt csak azok vívtak, kik még megkötve sem voltak, most kiterjedt azokra is, kiknek a megkötöttség azelőtt szerény menhelyet nyújtott. Az Ínségeseknek ezen ilyképen fokozott versenye, párosulva az ipar és kereskedelem terén hasonlólag fokozódó úri versenynyel, a munkástömegek nyomorát a végletekig fejlesztette. Csak az imént közöltük a reá vonatkozó jelentéseket. És most meglett az a nagy társadalmi munkaeredmény, melyre a végínség szorította a rabszolgáknál is mostohább sorsra kerülteket: megtanultak önerejükből, szervezkedés útján, a verseny ellen védekezni.

Valóban nem kis dolog az, hogy a munkás-

tömegek ennek a nagy tudásnak birtokába jutottak. Mondhatni, hogy ez a szerzemény képezi a jövő társadalom egészséges állapotának és további haladásának egyik főfeltételét. Ezen nem kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük: egyfelől azokat a változásokat, melyeken a mai culturek gazdasági szervezése átment, másfelől pedig azt az irányt, melyben a gazdasági termelés halad.

Azok a kötelékek, melyek miatt előbb a munkásosztály egyik része: a jobbagyfélék, az úrnak úgyszólván magántulajdonához tartozóknak tekintettek, — miknél fogva az úrnak érdekét képezte, hogy meghódoltjairól, vagyis házi állattjairól, legalább a végszükség eseteiben gondoskodják, — ezek a kötelékek megszakadtak. Egyidejűleg a lábra kapott gyári ipar kisajátította a kisipart is és vele kidöntötte azt a támaszt, melyet ennek természete és szervezete a munkások másik fájának, az iparmunkásoknak adott. Most a kötelék és támasz nélkül való tömeg senkihez sem tartozóvá, piaci áruvá, kereskedelmi anyaggá lett és létfeltételeit nem az emberi természet törvényei, hanem az emberpiacz törvényei szabályozták. Ennek a viszonynak következményeit élesen megmutatták azok az ijesztő állapotok, melyekbe e század első tizedeiben az

angol munkásosztályok kerültek: állapotok, melyeket »az alsó osztályok, még a rabszolgák sem szenvedtek el semmiféle időben«.

Így változott a gazdasági szervezet.

És micsoda irányban indul a culturnépek termelése? Látjuk, hogy mily óriási meretekben fejlődik az iparbeli termelés és pedig mindinkább a nagy üzem alakjában. Nyilvánvaló, hogy ennek következtében az u. n. munkásosztálynak mindinkább meg kell szaporodnia, vagyis a nemzetek testének folyton nagyobbodó részét képeznie.

Ha már most a munkásosztályok időközben el nem sajátították volna az emberi létfeltételeket és fejlődésüket biztosító szervezkedés mesteriségét; ha folyton ugyanabban, még a rabszolga sorsánál is alantabb álló állapotban kellene maradniok, melyben voltak, mielőtt a cserefőlény urai hatalmának, okszerű szervezkedéseikkel, háttároltak szabhattak: akkor ugyan mivé lenne a nemzetek teste, melynek ezen folyton gyarapodó, és mindinkább nagyobb functiókra hivatott szerve alapjában kóros.

Ha pedig Gr. Hansennek (Die drei Bevölkerungs-Stufen) azon figyelemreméltó álláspontjára helyezkedünk, mely szerint a nemzet feje, a középosztály, a körében dülő öldöklő versenyharcz miatt folyton kiegészítésre, friss erőkre szo-

rul, és elfogadjuk azt az állítását is, hogy a culturális fejlődés a mezőséget néptelenné és így a friss erők szolgáltatására képtelenné teszi: akkor a munkáskérdés még nagyobb jelentőséget nyer. Mert ily viszonyok között a vezénylő középosztályok kiegészítésére szükséges emberi anyagot csakis a munkásoknak a cultura rendén folyton szaporodó osztálya képes megteremteni. És ha a múltakra vonatkozólag meg is engednők azt, a mit Hansen ezen osztályt illetőleg állít, t. i. hogy alacsony minőségénél fogva nem alkalmas anyag a középosztály kipótlására, — állítás, melyet a jelenre nézve semmiképen sem tudnánk elfogadni, — úgy annak elég világos okát abban találnók, hogy a múltaknak munkástömegei még nem tudták, okszerű szervezkedés útján, osztályukat a kívánatos színvonalra felemelni és azon fentartani.* Es a mennyiben igaz, hogy az egykor legelső culturállamok: Florenz.

* Hansen állításának ellentmond minden tapasztalat. Az a nagyszabású munkásmozgalom, mely a 19-dik században megindult Angliában és a »trade-unionismus«-ban talál kifejezést, egy »*homo novus*«-t teremtett. Léte adott a munkás oly felsőrendű speciesének, minőt a társadalmi fejlődés eddig nem látott. »A mi bányamunkásaink úgy testileg, mint szellemileg az emberiségnek felettén előrehaladt typusát képezik és körükből egynehány legtehetségesebb feltalálónk és törvényhozónk került ki«. (Az angol munkaadók kijelentése egy 1875-ben működött választott bíróság előtt). A nagyipar munkásának keletkezése óta »a gondolkozás

Hollandia, stb. abból az okból estek vissza, vénültek el, mert mezei lakosságukat felemésztették, úgy második okát annak, hogy elernyedtek, az képezte, hogy munkásosztályuk épségéről nem gondoskodtak, és illetve hogy munkásaik nem tudtak úgy szervezkedni, a hogyan saját erejük-ből szervezkedni megtanultak első sorban Angliának, Ausztráliának és Északamerikának munkásai. Hansen, Niebuhr nyomán, ilyképen jelzi Olaszország mai lakosságát: »a városokban kontárok és szatócsok, a vidéken bérlő és napszámokodó csöcselék«. Ismét megfélekedett a tulajdonképeni munkásosztályról, illetve annak a fenti okból elkorcsosodott ivadékáról, az olasz városok nagyszámú proletárjairól. Mert az a munkásosztály, mely szervezkedés útján nem képes magasabb minőségét fentartani, szükségképen proletárrá válik.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a munkástömegeknek, nevezetesen az iparmunkások folyton

szükséglete elterjedt azokban a rétegekben is, melyek azelőtt a megszokott függőség gondolathányában tengődtek«. Az angol munkás a műhelytől elnyert szabad idejét »népkönyvtárakban és estéli iskolákban töltve, önkiképzésére vagy pedig egyleti életének előmozdítására, azaz szellemi és gazdasági önállóságának fejlesztésére fordítja« (Schulze-Graevnitz). Hasonló értelemben nyilatkoznak a többi culturnépek munkásairól szóló jelentések is. Hansen maga is idézi Engels azon adatát, mely szerint a vállalkozók 80%-át egykori munkások képezik.

szaporodó tömegének, méltányos érdekeik fentartása, színvonaluk emelése, minőségük javítása és proletarizálásuk megakadályozása végett történt okszerű szervezkedése oly nagy jelentőségű mozzanat, hogy nem tartjuk túlzottnak azt az állítást, mely szerint az a tény, hogy a mai munkások ily értelemben szervezkedni megtanultak, »a kereszténység fellépése óta az emberi történet legfontosabb eseményét képezi«. (Schulze-Graevnitz.)

Az eszközök és módszerek, melyekkel a régi kiváltságosok versenyt korlátozó céljukra törekedtek: a szervezkedés és a közhatalomnak befolyásolása. Ugyanezekhez az eszközökhöz folyamodnak a mai munkások is. »Az angol munkásnak eszközei ... a szervezkedés és a törvényhozás«. (Schulze-Graevnitz.) Ugyanezt a két eszközt: a politikai és a gazdasági szövetkezési akciót ajánlják Marx és Engels is és alkalmazzák a socialisták okszerűbb vezetői. Hogy forradalmakat »csinálni« nem lehet, mindinkább az ő meggyőződésük is. (Werner-Sombard.)

A ki azt kívánja a társadalomnak, hogy az haladjon előre a munkában, az csakis a túlver-

seny okszerű korlátozását fogja megengedettnek nyilvánítani és egyúttal kimondani azt: hogy, »minden egyes esetben azt terheli a bizonyítás, ki a szabad verseny szabálya alól kivételt állít fel«. (Röscher).

Ámde miképen történjék ez a bizonyítás?

Láttuk, hogy a túlversenynek kórtünetei a munka erőalapjának lefokozása — a szorgalom törvényének szünetelése — az erkölcsök meglazulása és a társas együttlét sivársága.

Ha ezek a kórtünetek valamely versenykörben a nagy számnál, az átlagnál mutatkoznak: akkor a korlátozásra szoruló túlverseny megállapítottak mondható.

Ennek a számtételnek a gyakorlatba való átvitele azonban elég bizonytalan műtét.

Azért a gyakorlatban, még nagy kérdésekben is, ellentétes eredményeket mutatnak ki nemcsak az ellenérdekű felek, hanem az egyaránt illetékesek is.

A század elején talán egyetlen egy ember sem akadt Angliában, ki a munkásnyomorban a túlverseny következményeit látta volna. Ellenben számosan szólaltak fel, és nemcsak az elfogult gyárosok köréből valók, azt mondván, hogy erre a versenyre nagy szükség van, minthogy ettől függ Angliának ipara és nemzetközi fölénye és

hogy egyébiránt lehetetlen is a munkásokon segíteni, mert Malthus kimutatta azt, hogy sorsuk egy természettörvénynek elháríthatatlan következménye. Nem hiszem, hogy ma is találkozni valaki, a ki így merne beszélni és ki be nem ismerné azt, hogy ama calculusban nagy volt a számítási hiba. Mert az angol munkások szervezkedése megszüntette nyomorukat és Anglia ipara mégsem ment tönkre, hanem inkább még hatalmasabban lendült fel. A munkások versenye tehát igazi túlverseny volt, és korlátozása nemcsak hogy nem ártott az angol társadalomnak, hanem hasznára vált.

A gyárosok arra a meggyőződésre jutottak, hogy túlversenyt folytatnak egymás ellen, és szövöztek, hogy versenyüket korlátozzák: cartelleket kötöttek. Nagy volt a felháborodás a cartellek ellen. Két nagy vád hangzott fel ellenök: abban a korszakban, mely a kiváltságokat megszüntette, íme monopóliumokra, kiváltságokra törekednek, és abban a korszakban, melynek ideálja az állam és legelső kötelékei az állampolgárság kötelékei, nagyobb árakat követelnek ezen új monopolisták saját honosaiktól, mint az idegenektől: olcsóbban árulnak a külföldön és drágábban a belföldön. Mindinkább megváltoztak a nézetek. A tapasztalat és a mé-

lyebb gondolkozás kiderítette a cartelleket feltétlenül, elvileg, a limine elvető ítéletben rejlő számítási hibákat.

L. Brentano csak a speculációra irányzott cartelleket ítéli el, ellenben a termelők cartelljeiben egyenesen hasznos intézményt lát, mely a túltermelés és a csísek, tehát a túlverseny és következményei ellen biztosít. Jótékonyak — ítélete szerint — további következményeikben is, mert állandó munkásviszonyokat eredményeznek, a nyomorultak tartalékos hadát megapasztják és a munkásbiztosítást lehetővé teszik. Nétaláni monopolistikus tendenciákkal el lehet banni a vámok leszállításával, míg a munkások elnyomását a munkást védő törvényhozás hiúsítja meg. (Ursachen der heutigen socialen Noth.)

Egy irányadó közgazdasági lap pedig ezeket mondja: »Bármilyen erősen irányuljon is az áramlat az ár- és termelési cartellek ellen, tagadásba venni nem lehet, hogy csakis azok az iparágak képesek prosperálni, melyek okszerű alapon közös eljárásra egyesülnek. Németországban, Angliában és Amerikában a vasnak, kőszénnek, cukornak, papírnak stb. termelése vagy máris cartellálva van, vagy pedig ily célra irányul, miután a tapasztalat arra oktatott, hogy a versenyharczban mindig csak a gazdagok és

hatalmasok győznek és a gyengék legyűrése után a fogyasztókat igazán kiaknázzák«. (Pester Lloyd, 1898. évi üzletjelentés).

Ebből látni, hogy a túlversenynek cartellek útján való okszerű megakadályozása egyszersmind legjobb garantiája a hasznos versenynek annál fogva, mert megakadályozza azt, hogy a legerősebb — esetleg külföldi — összes versenytársainak kiirtása után, természetes monopóliumot szerezve, korlátlan hatalomképen intézkedhesek.

Némelyek a gyárosok és a munkások szövetkezéseit éppenséggel egymást kiegészítő hasznos versenykorlátozásnak nyilvánítják. »A cartellek és munkásszövetkezetek kifejlesztése a jövőbeli gazdasági rendszernek alapját képezi, mely arra képesít, hogy a nemzetközi munkafelosztás segítségével fokozatosan legyőzzük a válságokat és előkészítjük azt az állandóságot és biztonságot, a melyek nélkül, csakúgy mint a munkának más terein, a közgazdaságban sem lehet áldás«. (F. W. Foerster.)

Vannak társadalmi ügkörök, melyek, mint-hogy felette fontosak, nagyon is kívánatossá tennék a versenyt, de melyek viszont oly kényes természetűek, hogy a versenyt el nem bírják, a menyiben minden verseny nyomban túlversenybe csap át.

Ilyen kényes ügykörnek mondják a monarchisták az állami hatalom ügykörét, melyet a monarchikus rendszer a verseny ellen megvéd. Beismerik ugyan, hogy az állam a legfontosabb társadalmi szervezet és vele azt, hogy ha valahol, úgy itt szükséges, hogy e szervezet vezetése a legjobb kézbe legyen letéve. Nem tagadják, hogy a legalkalmasabbat, a verseny kirekesztése mellett, felismerni nem lehet és hogy egyes ember, a legkülömb is, egymagában nem is képes oly nagy és complicált mechanismust kezelni, mint a minő az állami, vagyis, hogy a monarchia igen nagy mértékben szorul sáfárokra — másodrendű munkavezetőkre — és hogy még ezeket is nem a szabadok egészséges versenye, hanem az udvaroncok káros versenye szemeli ki. Mégis úgy vélekednek, hogy a főhatalomért való verseny nyomban túlversenynyé fajul és ebbéli minőségében nagyobb bajokat okoz, mint a legtehetlenebb fejedelem uralma.

Viszont beismerik a republikánusok, hogy a concentrált hatalomért, az egyeduralomért való verseny szükségképen túlversenyt szül, de ebből azt következtetik, hogy a főhatalmat fel kell darabolni, vagyis időleges, kevésbé értékes versenytárgyakká felaprítani.

Ezen két vélemény compromissumából fej-

lődött ki az a sajátságos compositum: a modern alkotmányos monarchia, mely ott, a hol az. mint pl. Angliában, teljesen kiképződött, a tényleges állami hatalmat, a republikánus rendszer módjára, szabad verseny tárgyává teszi, de e mellett megtart a királyságból még annyit, hogy ez a túl verseny ellen biztonsági apparatusképen működhessek.

Az állami főhatalomnál talán még érzékenyebb a verseny iránt a vallás. Az a vallás, mely más vallásoknak, vagy a világi kritikának versenytámadásait egykedvűen veszi, okvetetlenül veszít abból a hatásából, melyet híveire gyakorolt azelőtt. A vallás oly kényes intézmény, hogy a versenyt el nem bírja; neki mindig teljes uralom kell. Innen az intolerantia, mely minden vallásnak, addig, míg életerős, ellenállhatatlan ösztöne. Nem a kövér beneficiumok elvesztésének félelme szüli az intolerantiát; ellenkezőleg, a zsíros falatok elvesztésének aggodalma concessiókra tesz hajlandóvá. Azért a legfanatikusabb elemek az egyházak legszegényebb elemei, azok, kiknek legkisebb veszíteni valójuk sincsen. A concessiók vagy az idegen hitgondolatoknak bekebelezése nem szüntetik meg a verseny káros következményeit, sőt, a vallás szempontjából, még ártalmasabbak mint a verseny. Friedländer (Sitten-

geschickte Roms) ugyan szembe száll az általánoson vallott nézettel, mely szerint az ókori római-görög vallás bomlásának úgy oka, mint symptomája volt a sok idegen vallási elemnek vagyis a saját vallási gondolatokkal versenyre szállott idegen vallási gondolatoknak recipiálása: mégis, Voltaire nyomán, elfogadja azt, hogy mindazok között, melyek a kereszténységnek a legtöbb hívőt szerezték és a mivel a zsidó vallás is nagy vonzerőt gyakorolt, legtöbbet lendített a dogma, még pedig az olyan dogma, mely az Isten kinyilatkoztatásán sarkallik, mely tehát minden vitát, minden skepsist, minden versenyző gondolatot kizárt.

VII.

A kit a munka és feltételei érdekelnek, az észrevette és tudja, hogy az emberek, a mennyiben összeműködnek, vagyis munkaerejüket egy közös célra egyesítik, kisebb erőfogyasztás mellett nagyobb eredményeket érnek el, mintha külön-külön dolgoznának.

De vannak olyan munkacélok is, melyek az egyes ember erejét meghaladják. Ezeket az ember, ha mindig egymagában dolgoznék, sohasem érhetné el, munkájának akármilyen nagy mennyiségével, akármilyen magas minőségével sem. Itt tehát az összeműködés a munkának olynemű segédeszköze, melyet semmiféle más-nemű munkaeszközökkel: ismeretekkel, szerszámokkal, gépekkel pótolni, helyettesíteni nem lehet.

Ha vadászó uraink sok vadat akarnak elejteni, körvadászatot rendeznek; vagyis körülfog-

jak a vadat és azt egymás kezére játszzák: összeműködnek.

A vadásztörzseknél ez az összeműködés létkérdés, együttmaradásuk egyik köteléke, mely aligha gyengébb, mint az együttlét megszokása, a rokonság, a társas sympathia.

A faluban kigyullad egy ház. Ha a tűz oltásával csakis a ház tulajdonosa törödnék, az porrá égne és vele valószínűleg a falu jó része is.

Már a falu szerény templomát sem építhetné meg egyes ember, legyen bár ezermester: kőműves, ács, asztalos, lakatos is egy személyben. A torony építéséhez szükséges hosszú állványfákat egymaga fel nem állíthatná; a födélzetet lerakni egymagában nem volna képes.

Az összeműködés nagy intézménye nélkül Budapest területét pompás házak helyett hitvány kunyhók borítanák és lélekvesztő ladikok kötnek össze széles Dunájának partjait, a hatalmas hidak helyett, melyeken át vasúti vonatok robognak.

A mezőgazdaság nagy áldását, a cséplőgépet talán egyes ember is megszerkeszthetné, ha éveken át dolgoznék ugyanegy darabon. De vajjon akkor is, ha a bányász nem szövetkezik vele, ha neki magának kellene a vasat a föld gyomrában felkeresnie? Mondjuk, hogy a gépész a föld

színén találja a vasat. Most megcsinálja a gépet; de hiába dolgozott, mert a cséplőgép kezelésére az összeműködő munkások többsége nélkülözhetetlen.

Utak, a közlekedésnek, a csereforgalomnak elsőrendű munkaeszközei, az emberek összeműködése nélkül nem léteznének. Egyes ember nem építhet számottevő utat; de meg nem csinálná már azért sem, mert használná más is, ki vele nem dolgozott. Magasabb rendű közlekedési eszközeink: vasútaink, gőzhajóink, távírdáink, hírlapjaink, nemcsak keletkezésükben, hanem használatukban is összeműködést, és pedig felsőbbrendű összeműködést tételeznek fel.

Láttuk, hogy mily nagy előnyöket nyújt a munkafelosztás; de ha az emberek az összeműködést nem ismernék, a munkafelosztás lehetetlenné válnék.

Aristoteles a szellemeknek a merő együttlét okozta öntudatlan összeműködésében is értelmi erőszommázatot lát. Ha az átlagos emberek egyenként keveset lendítenek is, rendszeres összekötésükben mintegy külön személyiséget alkotnak, mely azt, a mi az egyesekben jó, összefoglalni és ilyenképen úgy erkölcsileg, mint szellemileg a legnagyobb egyéniségeken is túltenni képes.

És ki szabhatna határt az erőszaknak és a

csalárdságnak, e hatalmi módszereknek, melyek haszon és élvvel elemileg csalogatják az embereket és épp a legtökéletlenebbeknek legkedvesebb fegyverei. Még ma is láthatjuk, mint erőszakoskodik és furfangoskodik itt-ott egy kis clique országok és népek felett; de ha az összeműködés elenae a társadalom háztartásában teljesen hiányoznék, akkor egyetlenegy ember is, ha csak valamivel erősebb, ügyesebb, merészebb vagy ravaszabb mint a többi, egyenként kifoszthatná akár az egész világot is, minthogy mindig csak egyesekkel állana szemben.

összeműködés nélkül torzképet öltene az emberi társaság, tulajdonképen nem is keletkezhetnék; az emberek az egymagukban élő ragadozó állatok színvonalára süllyednének.

Ellenben az összeműködés összefűzi az embereket *társadalommá*, azaz nemcsak egymás mellett, hanem egymással és egymásnak élő és dolgozó emberek foglalatjává; létrehozza azt a szövetet, melynek az egyesek a szálai, az egyesek ezerféle munkaegyesülései — munkaszervezetei —: a család, a gazdaság, a műhely, a gyár, az iroda, a társas vállalat, a község, a megye, az állam, az egyház stb. pedig a szövet egyes konfiguratiói. Vagy hasonlítható a társadalom a nagy világegyetemhez is, melynek elemei, az égi

testek, kölcsönös egymásra hatásuk — munkájuk — útján kisebb-nagyobb csoportokba, ezek ismét csoportszövetségekbe sorakozva, egymást mozgásban tartják s így egymásnak fokozott életet kölcsönöznek.

Az összeműködés tehát hatalmas és nélkülözhetetlen eszköz. Vele időt és munkaerőt megtakarítva, munkánk eredményeit növeljük. Neki köszöni az ember, hogy oly munkát is képes célba venni és sikeresen végrehajtani, mely az egyes embernek, még a legerősebbnek, a legképesebbnek is, messze meghaladja munkabírását. És végre az összeműködés az, mely lehetővé teszi azt az állapotot, melyet társas együttlétnek — társadalomnak — nevezünk és mely a munkában való haladásnak, de az életörömöknek is, legmélyebb alapját képezi.

Ezen három nagy tulajdonságánál fogva kitűnik az összeműködés minden más emberi intézmény között.

Midőn a munkaeszköz fogalmát megállapítottuk, arra az eredményre jöttünk, hogy munkaeszköz természetével bír s következetesen annak nevezendő minden, a mi a testi vagy szellemi munkaerőt, melyet az ember a természettől kapott

vagy gyakorlat során nevelt, olyképen támogatja, hogy ennek következtében a munkaerő- és időfogyasztásból kevesebb kell, mint előbb, a munka eredményei pedig mennyi- és minőségileg a régiéi maradnak vagy éppenséggel emelkednek is. Mint-hogy az összeműködés teljességgel ilyképen hat, az emberi *munkaszervezeteket* ugyancsak munka-eszközöknek kell elismernünk.

A munkájukat valamely célra összesítő munkások egysége, a munkaszervezet, a társadalmi munkaeszközök sorába tartozik, mert a társadalom teremti azt és emberek, mint szintén társadalmi munkaeszközök képezik alkatrészeit. Az egyes emberekhez, mint munkaeszközökhöz, a munkaszervezet úgy viszonylik, mint a szerszámokhoz a gép. A gép egységes és rendszeres összeműködése az alkatrészeit képező egyes szerszámoknak. A munkaszervezet egységes és rendszeres összeműködése a tagjait képező egyes munkásoknak. És miként a holt anyagokból készült gép alkatrészeinek hol megosztott, hol összefogó működésének, vagyis a munkafelosztással párosított erőssommázatnak köszöni nagyobb hatályosságát, azonképen az a gépezet is, melynek emberek az alkatrészei: a munkaszervezet.

Ama fentebben kiemelt hármas tulajdonságánál, vagyis annál fogva, hogy erőt, időt meg-

takarító és eredményt növelő, — hogy oly munkára képesít, melyet egyes ember, akármilyen gépek és ismeretek segélyével sem képes végrehajtani, — és annál fogva, hogy az emberi társadalom megalkotója: az összeműködés, *a munkaszervezet az emberi munkaeszközök sorában a legelső helyet foglalja el.*

Ezeknél fogva a természetnek vaskézzelel kellett arról gondoskodnia, hogy az összeműködés fontos munkaeszköze sohase hiányozzék az embernek. Azért nem is találni emberi tömeget, sem nagyot, sem parányit, melynek részei összeműködés nélkül élnének egymás mellett. A társadalom az embernek második atmoszféraja.

Ha végigtekintünk az eseteken, melyekben az emberek összeműködnek, vagyis munkaszervezeteket alkotnak, az összeműködésnek kétféle mechanizmusára találunk.

Összeműködnek abból az indokból, mert az összeműködés nagyobb, vagy más úton el sem érhető eredményt ígér nekik és ez eredményben valamennyien részesek. Vagy összeműködnek azért, mert valamely társadalmi hatalom, melynek ők a meghódoltjai, rákényszeríti őket.

Ha egy falu népe háborús időben közös akarattal fegyvert fog, hogy a portyázókat elűzze; — ha több választó egyetértőleg szervekedik azon czélból, hogy a képviselőjelöltek közül azt, kit legkülönbnek tartanak, megválasztassák; — ha több földbirtokos egy csatornát ás, hogy az a belvizeket földjeikről levezesse: akkor ezek az első módon működnek össze.

Ellenben azok, kik háborúba vonulnak, mert tudják, hogy ha vonakodnak, az őrség erőszakkal elhurczolja őket; akik azért szavaznak valamely képviselőre, mert a szolgabíró vagy a pap tekintélye, vagy a jelölt pénze hat rájuk; és azok, a kik ama csatornánál, mint napszámosok, bérért dolgoznak; mindezek a társadalmi hatalom kényszerénél fogva működnek össze.

Akárhogyan állapítsuk is meg a szabad és nem szabad akarat fogalmát, bizonyos, hogy az első csoport inkább működik össze szabad akaratból, mint a második. Azért az első módon összeműködők szervezetét *szabad munkaszervezetnek*, a második módon összeműködők szervezetét pedig *hatalmi munkaszervezetnek* fogjuk elnevezni.

A hatalmi munkaszervezetnek alkotó részei: az úr és meghódoltjai. A szabad szervezet alkotó részei oly munkások, kik között hatalmi és meghódoltsági viszony fenn nem forog.

A hatalmi szervezet természetéből következik, hogy a közös munkát és a közös munka célját egyedül az úr akarja, meghódoltjai pedig nem akarják; nem akarják közvetlenül, hanem legfőlebb közvetve, más, idegen indokból; akarják, vagy azért, mert félnek az úr erőszakától, vagy mert tekintélye hatott rájuk, vagy mert cserébe mást kapnak tőle, olyat, a mit közvetlenül akarnak.

Azért a közös munka nem is érdekli a meghódoltakat. Nem érdekli őket nemcsak abban az esetben, mikor a kár és a haszon kizárólag az úré, hanem abban az esetben sem, mikor a hatalom nem egyéni céljaira, hanem közcélra dolgoztatja meg őket. Nem érdekelteti őket azért, mert a munka célja — ízlésük, felfogásuk szerint — nem az ő céljuk. A történetnek nagy alakjai, kik a tömegeket nem önérdékből, hanem a közhaszonra való tekintetből, erőszakkal, vagy tekintélyük, vagy cserehatalmuk súlyával, sokszor csalárdsággal is, munkára hajtani kénytelenek voltak, meghódoltjaik ezen viselkedéséről sokat beszélhetnének.

Mihelyt az emberek az összeműködést és ennek célját közvetlenül akarják és pedig a haszon miatt, melyet a közös munka nekik közvetlenül hajt, szabad munkaszervezettel állunk

szemben. Es abban a mértékben, melyben a meghódoltak az úr célját saját munkacéljuknak, vagyis olyannak felismerni képesek, melynek eredményei, legalább részben vagy közvetve reájuk is háramolnak, a hatalmi szervezet is mindinkább szabad szervezetté alakul át.

A szabad munkaszervezet complicált és kényes természetű gépezet. Nehezen alakítható meg és igen könnyen romlik.

Legelső feltétele, hogy valamennyi tagja felismerje azt, hogy a közös munka és annak kitűzött célja mindegyiküknek szolgál és pedig nagyobb mértékben van előnyükre, mintha a munkát külön-külön végeznék, vagyis a munka céljára külön-külön törekednének. Vannak esetek, melyekben ez a felismerés könnyű. Ilyen p. o. az oltás munkája, ha a tűz a községben ütött ki, vagy a mentés munkái valamennyit fenyegető árvíz esetén. Ilyenek nagyobbára a legkezdetlegesebb emberi társaságoknak, a vad törzseknek munkái: közös vadászat, halászat, rablótámadások és védekezések ilyenek ellen. Minél különbözőbbek és összetettebbek a munkafeladatok, a munka célja minél távolabbra eső, annál

nehezebbé válik ez a felismerés. És ilyenek nagyjából a fejlettebb társadalmak munkái. Itt a munkacélok egyidejűleg is többfélék és többnyire többé-kevésbé távolabb fekvők s így csak az élesebben látók által felismerhetők. De megnehezíti itt a látást a munkafelosztás is.

A munkafelosztás az emberek természetes láterejét a legkülönbözőbben fejleszti, úgy, hogy kinek-kinek saját szakmájabeli látóereje úgy viszonylik a szakmáján kívül állók láterejéhez, mint a táv- vagy górcsővel felfegyverzett szem látóképessége a szem természetes látóképességéhez.

Ezen akadályt meghaladva, újabb nehézségek merülnek fel. Ezek között a legelső a bizalmatlanság, mely annál nagyobb, minél nehezebb a tisztánlátás.

Felmerül a kétely, ha vajjon valamennyi úgy dolgozik-e, ahogy azt az igazság követeli: a hogyan ígérték, ahogyan kellene, és vajjon nem esik-e egyikére, másikára nagyobb haszon, mint a többire, vagy mint a mennyit munkájukkal kiérdemeltek. És mindezen, sokszor kielégítő pontossággal meg sem fejthető kérdésekre a szabadon összeműködők mindegyike ítélkezik és teljes souverainitással: mint inappellabilis bíró, ki egyszersmind vádló, de sohasem vádlott.

Majd felüti fejét a hiúság is, az irigység is.

A hiúság minden kérdésben szót, lehetőleg döntőt követel és fontosabb szerepet, mint a milyen neki jutott. Mert a kinek szava döntő, — még ha a legbalgább is volna — és a ki fontosabb, szembetűnőbb szerepet játszik, — habár kontár módra is — az emelve érzi magát és kitűnik a többi fölött; rendszerint kitüntetésben is részesül, a legrosszabb esetben ránéznek, megbámulják.

A fokozott önérzet, a kitüntetés, gyarlóknál a pusztá feltűnés is, élvezetek: következetesen külön emberi munkacélok és munkaeredmények, melyekre mindegyik a közös munka gyümölcseiből reá eső osztalékon felül, mint külön és kizárólagos, sőt a többi rovására szerzett jutalomra törekszik.

Ezt látja az irigység és rögtön közbelép. Helytelenít, elvet mindent: elveti a legjobbat is, még ha annak is tudná, csak azért, hogy az, a ki javasolta, ne érvényesüljön.

Következnek a nehézségek a részletekben.

A munka célján kívül vannak eljárási módszerek: utak, melyek a célra vezetnek. Legtöbbször vannak közbeeső célok is: amaz utak egyes állomásai. Nagy szerencse, ha a végső cél olyan, hogy róla vitázni nem lehet. De már a módsze-

rek és közbeeső célokat illetőleg rendszerint tere van a vélemények eltérésének: meggyőződésből, de hiúságból, irigységből, fejességből is. Ha pedig annál fogva, mert időközben a körülmények megváltoztak, — ami elég gyakori eset — változtatni kell az utakon, módokon, közbeeső célokon: új és új alkalom nyílik az akaratok összeütközésére, a meg hasonlításra.

Bizonytalanná válik az eredmény vagy kevésbbé bizonyossá, mint az elején hitték. Majd tovább kell érette dolgozni, mint a hogyan látszott, mikor munkába fogtak. Újabb okok az összeműködés megzavarására. Most félreállanak azok, a kik, mert a mai kenyérért kell dolgozniok, nem dolgozhatnak olyan kenyérért, melyet csak a holnapi nap munkája adhat, vagy éppen bizonytalan kenyérért, akármilyen nagynak és jónak ígérkezzék is az. Ebben a helyzetben van rendszerint a nagy többség, — minden esetre akkor, ha nagy tömegek összeműködéséről van szó. Hozzájuk csatlakoznak, mihelyt az eredmény bizonytalanabbá válik, és félreállanak a tehetősebbek közül is mindazok, kik kishitűek és a kockázatot nem szeretők.

Vége igen erős bontó elem a nem jóhiszemű cooperationnak második, aljasabb neme: a munkatársak rovására való tudatos nyereszkesedés. Míg

a rosszhiszemű cooperátor első fajtáját, az irigyet, a hiút indulat hajtja, az utóbbit a hideg számítás viszi. Törekvése a közös haszonból nagyobb quotára tenni szert, mint a mennyi neki saját meggyőződése szerint is járna, vagy pedig kevesebbet szolgáltatni a munkából, mint a mennyivel saját Ítélete szerint is tartozik. Sokszor törekvése az egyikre is, a másokra is irányul.

A rosszhiszemű cooperatióknak ezen aljas neme felette elkedvetlenítő, mert az a szabad szervezettel ellentétes hatalmi elemek legutálatosabbjának, a csalárdságnak uralmi kísérlete. Legjobban elkedvetleníti azonban az álnok cooperatio a társaság legtisztességesebb, tehát leghasznosabb tagjait, kiknek finomabb erkölcsi érzését bántja és kik első sorban szenvednek alatta: míg a rosszhiszeműeknek rosszhiszemű társai hason visszaélésekkel kárpótolják magukat, de rendszerint amazokkal a tisztességesekek nagyobb kiaknázását célzó külön alszervezetté — clique-ké — is egyesülnek. A tisztességesekek most mindinkább félreállanak; amazoknak eleinte nagy meglepődésére, mert most annál szabadabb a vásáruk, de majd ezeknek is kárára, mert a végén csakis azok maradnak meg, kik nem azon vannak, hogy a közös cél érdekében egymást támogassák, hanem azon, hogy egymást kölcsönösen kifoszszák.

Ez a bomladozó szabad szervezetek legutolsó típusa, ha csak előbb valamely belső vagy külső hatalom véget nem vetett nekik. Tagjaikat mindig több és több, utóvégre csupa gazember képezi.

Nézzük meg közelebbről azokat a szervezeteket, melyek kisebb-nagyobb mértékben a szabad szervezetek természetével bírnak: respublicákat, parlamenteket, részvényes társaságokat stb.; mihelyt ezek nem teljesen egészségesek, megtaláljuk a rosszhiszemű cooperatorok alszervezetét, mely abban a mérvben erősödik és terjeszkedik, a melyben a szabad szervezet erejében megfogy.

Ha a szabad szervezet ezen sokféle nehézségeire gondolunk, szinte megbarátkozunk avval a rettenetes mondással, mely szerint a tömegnek legfelsőbb joga az, »hogy uralkodjanak felette«.

Mindezeket a nehézségeket és bajokat nem ismeri a munkaszervezet másik neme: a hatalmi szervezet.

A mi köznépünk mitől sem húzódik jobban, mint az adófizetéstől és a katonáskodástól. De állíthatjuk ezt a művelt osztályok talán nagyobb részéről is. Nem ismerik fel, hogy adózva és

katonáskodva önmaguk hasznára dolgoznak. Azok pedig, kik ezt megengedik, többnyire nagy igazságtalanságok miatt panaszkodnak, melyeket ők személyesen szenvednek el, melyek okából kötelezettségeik alól magukat mintegy feloldva érzik. Azonban megjelennek az adófizetésre és a bevonulásra felhívó hirdetések és mindezek — bár kelletlenül, zúgolódva, — tömegesen felvonulnak az adópénztárak és a katonai hatóságok előtt és pontosan leróvják, megteszik azt, a mit azok tőlük követelnek. Ha ezeket a dolgokat nem látnók minden nap, szinte csodáknak hinnők. Ezeknek a csodáknak szerzője az erőszak hatalma az állami executió képében. E hatalom impul-susa nélkül katonáink tizedrésze sem szolgálná a hazát és közpénztáraink bizonyosan üresen maradnának. Még a közszabadság apostolai is kénytelenek az erőszak hatalmához, legalább kölcsönképen, folyamodni. Még nem volt forradalom vagy munkásstrike, mely az erőszak szövetségét nélkülözhetette volna. Ezen nélkülözhetetlenségénél fogva a szabad nemzettel legellentétebb elem, az erőszak, elveszíti bélyegét még a szabadság idealistái szemében is, és az angol munkásoknak társaik ellen gyakorolt erőszakoskodásairól azt mondja Webb, hogy csak olyanoknak tekintették, mint a vétségeket, melyeket

idegen uralomnak alávetett faj szokott elkövetni, tehát megengedett erőszaknak.

A tőkepénzes egyet gondol; elhatározza, hogy házat épít: és pár nap múlva körülveszi öt száz ember, kik vele cooperálni készek: emberek, kiket soha sem látott, kik őt nem ismerik, kik egymás között sem ismerősek, kiket a közös munka célja, a ház, egy cseppet sem érdekel. És mindezen ismeretlen, és tekintve a munka végcélját, teljesen közönyös emberek nyugodtan, ellenkezés nélkül dolgoznak a hangya szorgalmával, kora reggeltől késő estig és, mint élegszer látjuk, még éjjel is, villamos világítás mellett.

Ez is csodaszámba menne, ha nem volnánk eltempulva.

E csoda szerzője a cserefőlénynek, a pénznek mindenható társadalmi hatalma.*

Egyik szerezestörzs sokat szenvedett szomszédjai folyton megújuló betörései által. Nem mertek velők szembeszállani, mert gyengébbeknek hitték magukat. Sem káraik, sem királyuk kérései és fenyegetései meg nem indíthatták

* És most döntsük el azt a kérdést, hogy kinek köszönhető a javak általában, vagy első sorban: a munkásoknak-e avagy pedig a tokének? Bizonyos, hogy munkások nélkül az a ház fel nem épült volna, de bizonyos az is, hogy a toké szervező ereje nélkül sem épült volna fel.

őket. Elvégre egy italt nyújt nekik királyuk, elhivatván velük sámánja által, hogy ez megsebezhetetlenekké teszi őket. Most rátámadnak ellenségeikre és leverik őket.

Nem-e csodát művelt ama király? És mivel? Csalárdsága hatalmával.

Tainenek »megtérített germánja«, e nyers barbár, a haszonvágytól és a rablás őskori sportszenvédélyétől villogó szemekkel rátör a zsákmányra. Nem eresztené el prédáját, ha tízzel is kellene szembeszállania. De megszólal »az aszott, szurtos barát« és íme szavaira kiesik a zsákmány remegő kezéből, kiadja azt, még tetézi is a magáéból — A parlamenti mameluknak saját gondolata és akarata támadt. Most megjelenik a pártvezér és ennek jelére a szegény mameluk elfelejti azt, a mit gondolt és akart és ezekkel nyílt ellentétben szavaz, ha kívánják, beszél is: mert a kazik úgy akarja.

Ezek is csodák és ezen csodák szerzője a tekintély hatalma.

A társadalmi hatalom elsimítja mindazt a sok nehézséget, mely a szabad szervezkedésnek útját állja, és elejét veszi a bajoknak, melyek a

szabad összeműködést zavarják: és pedig annál tökéletesebben, minél belterjesebb a hatalom és a meghódolás.

A kiket az erőszak összeműködésre kényszeríthet, azoknak elő is írhatja a közös munka célját és módozatait; kiszabhatja az egyesek hatáskörét és megállapíthatja járandóságait: egyoldalúlag, saját tetszése szerint, a meghódoltak beleszólása nélkül. A hiú, az irigy csak szenvedhetnek, de a sorból ki nem léphetnek. A rosszhiszemű cooperatiót a büntetés féken tartja. Az a kérdés pedig, hogy az, a mit az úr az egyeseknek juttat, arányos-e munkáikkal, fel sem vethető, mert az egyesek jutalma nincs összefüggésben sem a közös munka eredményével, sem társaik jutalmával.

Az erőszak hatalmával, ha ez eléggé belterjes, igen tökéletes munkaszervezeteket lehet megalkotni. Ennek bizonyága a katonai szervezet és igazolja az a gyakori tapasztalat is, hogy a közügyek terén egyébként gyarló egyenek, a mennyiben robustus természetüknél fogva, vagy mert scrupulusok nem bántják őket, képesek voltak az erőszak hatalmát erélyesen gyakorolni, bizonyos ideig aránylag nagy sikereket mutatnak fel. Bizonyosan ezen tapasztalatból ered az a példaszó is, mely szerint az ostromállapot eszközeivel az ostoba is el tud kormányozni.

Ugyancsak jó munkaszervezeteket alkotó, vezető és fentartó hatalom a csere, — kivált a feltétlen cserefőlény hatalma.

Láttuk, hogy a feltétlen cserefőlény: az, melyet a szembenállónak nem korlátozható és el nem napolható szükségletei szülnek, épp oly erélyesen igaz le, mint az erőszak, minthogy a rossznak ugyanoly fokával sújthat. Ugyanazért e hatalomnak épp úgy lehetnek rabszolgái, mint az erőszaknak, ha nem a formára, hanem a lényegre nézünk. Erre való tekintettel helyesen nevezték el annak idejében a teljesen porba tiport angol gyári munkásokat fehér rabszolgáknak.

De a nem föltétlen cserefőlény is könnyen szerez összeműködőket, csak valamivel többet juttasson meghódoltjainak, mint a mennyit ezek nélküle szerezni képesek. Ezt pedig könnyen teheti: egyrészt anyagi és rendszerint szellemi munkaeszközei miatt, melyeken cserefőlénye nyugszik, másrészt épp az összeműködés erejénél fogva. Mert, a mint láttuk, az összeműködés külön is nagyhatályú munkaeszköz, mely nagyobb munkeredményeket szolgáltat, mint a mennyit az ezen társadalmi gép nélkül, vagyis külön-külön dolgozó munkások létrehozni képesek. E gép külön hasznából a szervezet ura könnyen juttathat meghódoltjainak is.

És minthogy a cserehatalom munkaszervezete a szabad szervezetek sokféle nyavalyájától szintén mentes, azért ez a hatalmi szervezet is nyugodtan és biztosan működik. Itt is a hatalom egyoldalúlag tűzi ki a közös munka célját, módozatait, az egyesek hatásköret, és intézkedéseibe belenyugodnak a meghódoltak azért, mint hogy a közös munka eredménye nem érinti s így nem érdekli őket. A meghódoltak mindegyikének külön-külön munkacélja van, mely külön cél a közös munka célját szemük előtt eltakarja. Ez a külön cél a munkabér, mely sem az intéző hatalomnak, sem a bérmunkás meghódolt társainak egyéni munkacéljaival nem kapcsolatos és melyet azért függetlenül a közös munka eredményétől és társai jutalmától kap a munkás. Úgy tudom, hogy egy négyemeletes házat megépítenek 80 nap alatt. Ha azt mondanók annak a száz embernek, a ki megépíti: íme itt vannak a hozzávaló anyagok, nektek adjuk azokat, csináljatok velük, a mit akartok: vajjon hány nap alatt épülne fel a ház s egyáltalában felépülne-e?

Végre a tekintély hatalmában is erős szervező erő rejlik és a tekintély egyúttal az a hatalom is, melynek révén merően személyes tulajdonságainál fogva is befolyásolhatja az ember a tár-

sadalmat. A kincseiktől megfosztott Croesusok, a leggeniálisabb hadvezér, ha sereg nem támogatja, tehetetlen egyének, míg annál a férfiúnál, kit a tekintély dicsfénye vesz körül, a társadalmi hatalom tisztán az individualitásban székel. Azért a »nagy ember« megtisztelő praedicatuma csak azt illeti meg, ki nem attribútumainál fogva, hanem mint ember hatalmas a társadalomban.*

Vannak, mint láttuk, áltekintélyek is, bálványok, kiket nem személyes tulajdonságaik, hanem híveik képzelete, hamis hite ruház fel a tekintély hatalmával, és vannak kölcsön tekintélyek, kik a tehetetlen bálvány révén szerzik hatalmukat. Ezek is bírnak szervező erővel és ennél fogva, hacsak hamis utakon nem vezetik híveiket, szinten használnak a társadalmi munkának.**

* Sokat vitatott az a kérdés, hogy a népek kinek köszönik haladásukat: önmaguknak-e avagy nagy férfiainak? A haladás, az igazi haladás, a társadalom emberanyagának felsőbb rendű anyaggá való átváltozása lévén, nyilvánvaló, hogy ez az átalakulás az egyesek önmunkája nélkül nem mehet végbe. Azonban láttuk azt is, hogy az egyesnek mily hatalmas segédeszköze a szervezet. A mennyiben tehát a társadalom »nagy férfiai« tekintélyük hatalmánál fogva szervezetekbe egyesítik társaikat és e szervezetek munkacéljai közé fölveszik a társadalom emberanyagának nemesítését: akkor és annyiban haladásukat a népek jórészt nagy férfiainak is köszönik.

** Míg a kezdetekben a vallások kezelői részesülnek nagy mértékben a tekintély hatalmában, a fejlettebb társadalomban

A tekintély alkotta munkaszervezet a legsimábban működő társadalmi munkagépezet, mert szolgáló alkatrészei mintegy önként rendelik magukat alá és mert mindegyikük beéri avval az osztalékkal, melyet a hitnek és reménynek tárházai olykor kifogyhatatlanul szolgáltatnak.

Annak helyén kimutattuk azt, hogy a társadalmi hatalom valamelyik neme csak akkor képes a legnagyobb hódító erőt kifejteni, ha társaival egyesülni tud. Ugyanazért az erőszak, a vagyon és a tekintély is akkor bírnak a legnagyobb szervező erővel, ha egymással szövetségre léptek.

Természetes, hogy azok a körülmények, melyek a szabad összeműködésnek fent elősorolt nehézségeitől és bajaitól leginkább mentek, egyzersmind legalkalmasabbak arra, hogy szabad munkaszervezeteknek létet adjanak és sikeres

mindinkább nagyobb rész jut a tekintély szervező erejéből a tudománynak és képviselőinek, a tudományos osztálynak. Ezen két osztály szervezőereje nevezetesen két irányban talál kifejezést: az uralkodó eszmékben, melyeknek ők a sugalmazol, és abban, hogy milyen osztályrész jut nekik az államhatalomból. A múltakban a vallási eszmék voltak az uralkodók, napjainkban a tudományosak azok és ennek megfelelőleg a helyeket, melyeket a kormánypadjában egykor a clerus foglalt el, ma a tanári kar tölti be.

fennállásukat biztosítsák. Ha tehát az összeműködők nagy száma, azoknak latkor vagy mód szempontjából való különböző volta, a közös munka céljának távolfekvése, a munka gyümölcseinek lassú vagy éppen bizonytalan megérése, a követhető módszerek és utak sokfélesége, a hatásköröknek a hiúságot és irigységet ingerlő fokozatos volta, a nehézségek a kölcsönös ellenőrzésben, vagy az osztályban stb., a szabad munkaszervezet alakulásának és működésének nem kedveznek, úgy kell, hogy az ellenkező körülmények ezeket megkönnyítsék.

Ezt a tapasztalat igazolja is.

Az u. n. közkereseti társaságok, sokszor majdnem teljesen tiszta szabad munkaszervezetek alakjában is, elég gyakoriak. Pedig ezek legtöbbszörénél, ha nem is a legvégső cél, de a közbeesők — a mindenkori munkafeladatok, az egyes üzleti problémák — igen változók; a munka sikere pedig elégszer bizonytalan és későn bekövetkező. A közkereseti társaságok e szerint többrendbeli, a szabad összeműködésnek éppen nem kedvező körülmény között sikerülnek és működnek. Ámde itt a munkaszervezet tagjainak száma csekély — csak néhány személy — kik rendszerint magasabb és, a mi több, közel egyforma szellemi képességekkel bírnak. Így a kölcsönös megértés

és ellenőrzés nem nehéz. Utóbbit a szakszerű könyvelés is megkönnyíti. Rendszerint vagyonerővel is rendelkeznek, úgy hogy a cél bizonytalan volta és az eredményre való rávárás nem feltétlen bajok. Az egyes hatáskörök nem oly természetűek, hogy a hiúságot és irigységet ingerelnék, mert sem nem feltűnők, sem nem fokozatosak, és a szoros érintkezés, melyet a szűk kör megkövetel, kiválólag alkalmas a társas sympathiának, idővel a barátság kötelékeinek is kifejlesztésére.

Midőn a mezei munkások hányadrészért vállalják el az aratást, maguk között szintén elég tiszta szabad munkaszervezetet szoktak alkotni. Azonban itt is kevés a nehézség. A munka célja olyan határozott, hogy arról vitázni nem lehetséges. Az eszközök és eljárási módok megszokottak. A kölcsönös ellenőrzés teljes, mert folytonosan együtt dolgoznak és egymásnak szemük láttára. Egyforma és olynemű munkákat végeznek, melyekhez mindegyik egyformán jól ért. A közös munka eredményének felosztása láthatólag egyforma részekben megy végbe.*

* Hogy a részek teljes egyformaságára mily nagy súlyt fektetnek, mutatja az, hogy a zsákokat, melyeket minden 100 urasági zsák után kiosztottak, a cséplés befejezése után kiüritik, a gabnát összekeverik és csak azután osztják fel maguk között: nehogy egyiknek valamivel jobb vagy rosszabb minőségű búza jusson.

Van ugyan vezetőjük, az u. n. arató gazda, de ez a hatalom attribútumait oly mérvben nélkülözi, hogy tisztsége inkább teher, mint kitüntetés. Nincs tehát semmi, a mi a hiúságot bánt-hatná, vagy az irigykedésre okot szolgáltatna. Végre szervezetük inkább csak alkalmi, néhány hétig fennálló és olynemű, melyet a földbirtokos-nak tekintélye közvetve erősen befolyásol. Daczára mindezeknek, előfordulnak súrlódások; minden-esetre sűrűbben, mintha ugyanazok az emberek mint urasági napszamosok, tehát mint hatalmi szervezet tagjai, végeznek közös munkát.

Falvakban, tűzvész esetében, szintén szabadon működnek össze az emberek, még pedig nagyobb tömegben, a legkülönbözőbbek és külön-féle, inkább vagy kevésbé terhes vagy vesze-delmes munkakörökben. Ámde itt a közveszély a legizgatóbb alakban és oly imminens módon nyilvánul, hogy még a legfejesebbnek sincs kedve vitázni. Az eljárási módszerek ismeretesek. Az összeműködés alig tart egy-két órán túl. A leg-lényegesebb pedig talán az, hogy a közös munká-nak nincsen anyagi és olyan jutalma, mely fel-osztás alá kerülne.

Lázadások hasonlólag elég könnyen egyesí-tenek nagyobb és tarka tömegeket. De a mit lázadásnak nevezünk, azt alig lehet rendszeres

összeműködésnek tekinteni. Hogy a lázadás forradalommá alakuljon, vagyis szerves és pár napon túl tartó tevékenységet kifejthessen, ahhoz, a történelem tanúsága szerint, hatalmi tényezőkre volt szükség: a mindenkori társadalom rendes hatalmi apparátusának egy részére, a vagyonosokra, az intelligentiára, a papságra, vagy éppen az állami apparátus kezelőire.

Alakilag eléggé szabad munkaszervezeteknek látszanak az u. n. részvényes társaságok. De ha figyelembe vesszük azt, hogy azokat rendszerint néhány tőkés szokta megalkotni és befolyásolni; hogy a részvényesek nemcsak hogy nem akarnak a társulat ügyeivel ingyen foglalkozni, de hogy az évente egyszer tartott közgyűléseknek szűk, sokszor mesterségesen szűkített keretén kívül erre módjuk sincsen: azt kell mondanunk, hogy a részvényesek inkább meghódoltak, és pedig a legjobb esetben meghódoltjai igazgatóik tekintélybeli hatalmának, de legtöbbször ezek, vagy éppen valamely, az igazgatóságon kívül álló, de arról rendelkező bankár vagy csoport pénzhatalmának, — nem egyszer mindezek erőszak vagy csalárdság adta hatalmának is.

Tapasztalat szerint az angol munkásszervezetek sikere nemcsak attól feltételezett, hogy tagjaik kivétel nélkül u. n. tanult munkások,

tehát egyneműek legyenek, hanem attól is, hogy mindnyájan egynemű munkát végezzenek, ettől függően a munka föltételeinek egységes megállapítása. És minthogy a sheffieldi aczélpengegyártás igen sok »nem tanult« és többfélét végző munkást foglalkoztat, azért küzd munkásszervezete bajokkal, míg az angol vashajó-építők munkásszervezete azért a legerőteljesebb és az egész királyságra kiterjedő, mert tagjainak munkája »tanult« és egynemű munka.

Az u. n. termelési szövetkezetek nagy nehezen sikerülnek, ellenben az u. n. fogyasztási szövetkezetek igen könnyen. Pedig mindkét fajta szövetkezet emberanyaga ugyanaz, sőt a fogyasztási szövetkezetek rendszerint több embert foglalnak magukban. Azonban a fogyasztási szövetkezetekben nemcsak a közös cél és az eljárási módozatok korlátozottabbak, mint a termelési szövetkezeteknél, hanem a tagok szolgáltatásai is határozottabbak és ellenőrizhetőbbek ott, mint itt. A fogyasztási szövetkezeteknél a szolgáltatás pénz, a termelésieknél személyes munka.

A szabad összeműködés természetes nehézségei azonban semmiféle munkaszervezetnél nem tömörülnek össze oly sűrűn, mint az emberek azon munkaszervezetében, melyet államnak nevezünk: mihelyt a társadalom fejlettebb és az

állami szervezet nagyobb tömegeket és többféle és messzebbre fekvő célokat ölel fel. Bátran el lehet mondani azt, hogy a szabad szervezkedésnek és a szabad összeműködésnek minden lehetséges akadályával itt találkozunk leginkább.

Az állam tagjainak száma milliókra rúg, kik több ezer mértföldnyi területen szétszórva laknak. A kölcsönös szemmeltartásra itt mód nincsen, de még arra a közvetett ellenőrzésre sem, melynek folyamánya a bizalom. Azért az állami élet a bizalmatlanságoknak és a hamar hívókra találó gyanúsításoknak melegágya. És ezen millióknak felismerő ereje, szellemi látóképessége annyiféle, a hány fokozata van az emberi elmeerő és ismeretek skálájának, belefoglalva az emberiség összes múltját is, le a barlanglakókig, a kőkorszakig. Egyes tagjai szellemi fáklyák és felsőbb lényekképen messze elöl járnak, míg az utolsó fokozatokban valóságos őskori alakokra találunk: tompa elméjűekre, minden ismeret nélkül szükölködőkre, olyanokra, kik Franciaország fővárosában születve, ott töltve életüket, nem tudták, hogyan hívják a francziák császáraját: azt a császárt, kinek hírneve elemi erővel körüljárta a világot.

Nem kevésbé mint I. Napoleon a francziáknak, él Goethe a németek emlékében. Mégis

megtörtént a következő eset, és pedig éppen a Goethe-jubileum idejében. A »Hilfe« című újság egyik olvasója meggyőződni akarván arról, hogy mennyire ismeri legelső költőjét a nép, válogatás nélkül 30 személyhez ezt a kérdést intézte: »Tudná-e nekem megmondani, hogy ki volt Goethe?« Az eredmény meglepő volt. Mind a harmincz esetben feltétlen »nem«-mel válaszoltak. (Pester Lloyd, 27/1900. sz.)

Ezek a különbözően látó végletek és a közbeeső ezernyi árnyalatok hogyan egyezzenek meg abban, hogy mik legyenek a közös állami munka céljai, milyen egymásutánban, milyen eszközökkel, módszerekkel és miképen kelljen mindezeket fordítani akkor, ha a körülmények megváltoztak? Ha mégis megegyeztek, hogyan bízzanak mindezek egymásban, abban, hogy mindegyikük meg is teszi azt, a mi reája esik, midőn oly távol vannak egymástól és midőn a munkafelosztás követelte szerepek különböző voltánál fogva az egy szobában dolgozók sem képesek egymást ellenőrizni?

Van köztük dúsgazdag, viszont még több szegény; olyanok is, kiknek napi kenyerük elegenden. Ezekről hogyan kívánhassuk, hogy egyedüli fentartási eszközüket, munkaerejüket, oly munkára vesztegessék önkényt, melynek csak évek múltán

jön meg a haszna, vagy épp olyasmire, a melynek eredménye bizonytalan?

Vannak állami munkák, melyeknek haszna, a dolog természeténél fogva, nem egyformán osztható meg tagjai között; legalább nem közvetlenül vagy nem egyidejűleg. Egyes csoportoknak, vidékeknek, helyeknek szükségképen több vagy hamarabb jut belőlük. Ilyen akár egy vasúti vonal, egy országút, egy kaszárnya, kórház, iskola, adóhivatal stb.

Az állami élet egyúttal a férfi-hiúság leglátogatottabb corsoja, és a practicus hiúságé is, mert a piperének számláját elégszer a közpénztár fizeti.

Ugyanazért az irigységnek is leglármásabb tanyája.

Hogy az állam nem más, mint egy nagy munkaszervezet, annak tagjai pedig merően munkatársak, kiknek érdekük, erejükhöz viszonyítva, az állam munkáiban résztvenni és ezek eredményeit hozzájárulásuk arányában maguk között felosztani, oly elv, melyet, legalább nagyobb államokban, az embereknek, önerőből és teljes tisztaságban, felismerniök nem éppen könnyű. Megnehezebb ezen elv gyakorlati alkalmazása, vagyis megállapítása annak, hogy ki mennyivel tartozik és kinek mennyi jár? Azonkívül vannak, kik

sem az elvvel, sem alkalmazásával nem törődnek, kik az államban nem látnak mást, mint egy nagy erdőt, melyben az útonállók, vagy egy nagy vásárt, melyben a tolvajok legjobban tanyázhhatnak.

Ilyképen az államnak szükségképen oly munkaszervezetté kell válnia, melyben az önzés és a hatalmi elemek dominálnak: a szabad szervezet szempontjából a visszaélések nagy színhelyévé. És ilyenek a legelőrehaladottabb népek államai is, a melyekről Molinari (Société future) némi túlzással, ezeket mondja: »A szolgaság uralma alatt a sokaság hetenként három napig dolgozott az úrért; ma ugyanannyit dolgozik a kormányért és kiváltságos támaszaiért, habár a szolgálatok, melyeket cserébe kap, alig egy félnapot érők«.

Viszonylag a legtisztább szabad állami munkaszervezeteket a kezdetleges népek apró törzsei képesek megalkotni. Itt a tagok száma csekély, az érintkezés szakadatlan s így a kölcsönös megismerés és szemmeltartás könnyű. Mindnyájan egyformán okosak és tudatlanok, bátrak és gyávák, szorgalmasok és hanyagok, egyformán bővelkedők és szűkölködők. Állami munkacéljaik közelfekvők, könnyen felismerhetők, mert a pillanatot szükségletei tűzik ki azokat: szükségletek,

melyeket valamennyien egyformán éreznek. Ily légkörben nem tenyészhet a társadalmi hatalom, mely erejével a szabad szervezetet megzavarná vagy átalakítaná. Innen való a vadász- és halásztörzseknek nagy társadalmi és állami szabadsága, mely a fejlettebb társadalmak legdemocratikusabb szabadságát is messze meghaladja. »Az ausztráliaiak nyelvében hiányzik az előjárót jelző szó és szintén hiába keresnénk azok nyugati törzseinél valamit, a mit, a fogalom erős tágítása mellett is, valamiképen papi osztálynak lehetne nevezni«. (Peschel, Völkerkunde.)

Egyes ókori culturállamok időnként a szabad szervezkedésnek szintén magas fokát mutatják fel: de csak oly körülmények között, melyek a szabad szervezkedést megkönnyítik. A régi, u. n. szabad államok mind szűkkörűek voltak: egy város határa, legfeljebb közeli vidéke képezte az államot, és polgáraik számát jóval csökkentette még, hogy az alsó tömeget, a helotákat és a rabszolgákat, kirekesztették kötelékükből; a miért is mai nap nem is democratiáknak, hanem aristocratiáknak neveznök őket. E kevés számú polgár a város szűk területén naponta érintkezve egymással, és az állam ügyeit közösen és közvetlenül tárgyalva, szellemileg egyformán fejlődött: egyformán látni, egyformán ítélni meg-

tanult. Ilyképen egyfelől a kölcsönös megértés, másfelől a kölcsönös ellenőrzés nagyobb nehézség nélkül mehetett végbe, és ha kivételes esetekben bizalomra volt szükség, minthogy könnyű módjuk volt »ítéletet alkotni maguknak egymás felől«, elég biztosan jártak, mert mindnyájan birtokában voltak annak, a mi nagy közületekben a távolabb álló tömegnek leginkább hiányzik: a szükséges áruismének, az embereket illetőleg.

Azonban minél nagyobb területűek az ókor államai, annál inkább hatalmi természetűek azok. A culturában való fokozatok a hatalom formáit, minőségét módosíthatták, de a lényegét nem. Utóbbi tekintetben a fejlődött egyiptomiak és a kezdetleges perzsák között nem volt különbség. Sőt látjuk, hogy, a mint valamely szabad állami szervezet terjeszkedett, mindinkább átváltozott hatalmivá. Miután a római *res publica* a félvilágot magába keblezte, átváltozott imperiummá és a szabad polgárok előljáróit, a consulokat, az alattvalók fegyveres imperatorai váltották fel. Ha a fejedelmek azon vannak, hogy határaikat kiterjeszszék, nem csak hiúsági ösztönüket követik, hanem engednek egy másik ösztönnek is: annak az ösztönnek, melyet minden alkotásának s így a hatalomnak is megadott a természet és melylyel

mindenkit abba az irányba terel, melyben az saját létfeltételeit legjobban biztosíthatja.

Ha a mai culturépek államaiban a hatalmi szervezetnek annyi elemével találkozunk, ennek legközelebbi oka az, hogy területük és polgáraik száma nagy. És ne vezessen félre bennünket a látszat. Azt az óriási államszervezetet, az észak-amerikai Egyesült-Államokat, ugyan köztársaságnak nevezik, de nem a nép, a polgárok összessége intézi az állami szervezet ügyeit, hanem egyesek intézik, kik csak névleg egyszerű polgárok, tényleg urak és hatalmak, akik — H. George idézett szavai szerint — a vasutaknak ezer mértföldei, a talajnak milliónyi holdjai és oly eszközök fölött uralkodnak, melyek az emberek légióinak fentartására szolgálnak, kik úgy nevezik ki souverain államok kormányzóit, mint a hogyan kinevezik saját hivatalnokaikat, kik senatorokat választanak csak úgy, a hogy kiválasztják ügyvédeiket és kiknek akarata a törvényhozó ülésekben épp oly irányadó, mint volt egy francia királyé, ki lit de justice-t ült«.

Mindkét rendbeli munkaszervezet, a hatalmi ügy, mint a szabad, hol — többé-kevésbé —

állandó, hol csak alkalmi, ideig-óraig tartó; — majd csak egy, majd többféle munkaczellt felölöl; — szük- vagy tágkörú és olyan, mely tagjai munkaerejének, idejének, munkaeredményeinek tetemes vagy csak jelentéktelen hányadát veszi igénybe s így vagy belterjes vagy külterjes.

Mindezeknek részletesebb megvilágításával nem kívánunk foglalkozni.

Ellenben mellözhetetlen annak a kérdésnek tárgyalása, hogy a kétféle munkaszervezet, a hatalmi és a szabad munkaszervezet közül melyik a felsőbb rendű, vagyis az a munkaeszköz, mely kisebb erőfogyasztás mellett nagyobb eredményekre képesít s így a munka és az emberiség érdekeinek nagyobb mértékben szolgál.

Ha szembe állítanánk több szabad és több hatalmi szervezetet és kiszámítanók: egyfelöl a munkaerőnek azt a mennyiségét, melyet ezeknek és azoknak munkásai ugyanegy időben felhasználnak, másrészt nagyságát az eredményeknek, melyeket emezek és amazok munkája felmutat: akkor oly módszert követnénk, melynek eredményéhez kétség nem férne, így járunk el, ha kétféle rendszer szerint megszerkesztett gépek között az elsőbbséget megállapítjuk.

Ezt a módszert, sajnos, nem alkalmazhatjuk; nem alkalmazhatjuk többféle okból.

Mindenekelőtt nincs megfelelő statistikánk, mely az ily részletes összeméréshez szükséges adatokat és elegendő mennyiségben, teljes pontossággal szolgáltatná. Meg a munkások u. n. termelési szövetkezeteinek és a vállalkozók vezetése alatt álló munkaszervezeteknek ezen szempontból való összehasonlítására szolgáló anyag sem áll rendelkezésünkre. Annál kevésbé bírunk anyaggal, mely megmutatná nekünk azt, hogy a legnagyobb munkaszervezetekben, az államszervezetekben hogyan viszonylik az erőfogyasztás a munkaeredményekhez, a szerint, a mint azok vagy szabadabbak vagy inkább hatalmi természetűek.

A nagyjából való összehasonlítások pedig nem adnak megnyugtató feleletet.

Így jól tudjuk ugyan, hogy, ha ugyanazok a munkások ugyanazt a munkát hol mint napszámosok, hol mint vállalkozók végzik, az utóbbi esetben rövidebb idő alatt nagyobb eredményt mutatnak fel. Ez a szabad szervezet mellett szólana, a mennyiben a közvetlen felügyelet és hatalmi nyomás alól fölmentett szakmányos szabadabb munkatárs, mint a napszámos. Csakhogy azt is látjuk, hogy a munkások, ha általány vagy rász fejében dolgoznak, jobban törik magukat, azaz ugyanazon idő alatt több munkaerőt fogyasztanak el: belterjesebben dolgoznak.

Sokszor olvassuk a történelemben, hogy a népnek harczosai levertek a zsarnok zsoldosait, mert a szabadság szelleme vezérelte őket; de talán még többször olvassuk azt, hogy a hatalomnak jól fegyelmezett fegyverei a felkelők kétszer akkora tömegét könnyű szerrel szétverték. Macaulay ezeket mondja: »így újból felkereste Olaszországot a szabadság, habár csak részben és mulólag, és kíséretében megjelentek: a kereskedelem, a hatalom, a tudomány és az ízlés, az életnek minden kényelmei és ékességei«. Viszont tudjuk, hogy Nagy Péter a kancsukával ojtotta be népébe a cultural

Bizonyos, hogy az északamerikai, a svájci és a francia szabadabb állami munkaszervezetek sikeresebben dolgoznak, mint a hatalmi szervezetű török és chinai államok; de viszont azt is látjuk, hogy a hatalmi szervezetű Oroszország az állami munka terén tútesz a nyomorult délamerikai köztársaságokon.

Az általános összehasonlítással tehát sehogy sem, boldogulunk.

A részletes összeméréshez pedig szükségeltetnék: mennyi- és minőség szerinti pontos kimutatása az egyfelül és másfelül felhasznált összes termelési tényezőknek, vagyis a testi és szellemi munkaerőknek, az anyagi és szellemi munka-

eszközöknek, a természet szolgáltatta munkaanyagoknak, és szemben mindezekkel, ugyancsak pontos kimutatása a munkaeredményeknek és az idő mennyiségének, mely alatt azok létrejöttek.

Mindezekhez hozzájárul még egy felette fontos körülmény: az, mely a vizsgálatnak talán legelső tárgyát kell hogy képezze. Ha két gépet vagy két lovat megversenyeztetünk, megállapítjuk, vagy legalább feltételezzük azt, hogy mindegyik a maga nemében teljesen jó karban van, hogy az elsők közül egyik sem rozoga, az utóbbiak közül egyik sem sánta. Már pedig az emberi munkaszervezetek a legkülönbözőbb karban, egészségi állapotban szoktak lenni. Azért, ha meg is állapítanék azt, hogy a francia köztársaság államszervezete nem fogyaszt több munkaerőt, nem használ fel több anyagi és szellemi munkaeszközöket, nem szerzi meg könnyebben a természet-től a munkaanyagokat, mint Törökország, és dacára annak nagyobb munkaeredményeket mutat fel, mint emez, semmire sem mentünk volna, mert fennmaradna az a kérdés, hogy a török állam munkaszervezete, mint hatalmi szervezet, nincs-e rosszabb karban, mint a francia állam munkaszervezete, mint szabad szervezet.

A concret összehasonlítás ilyképen remény-

telen kísérlet és nincs más módunk, mint a vizsgálatot az elmélet elemeivel megejteni.

Az elmélet terén, miként a mennyiségtanban, mindenekelőtt tiszta elemekkel műtétézhetünk: föltétlen tiszta hatalmi és éppen ilyen szabad munkaszervezetekkel, minőket, mint majd későbbben kimutatjuk, az életben sehol sem találunk. Itt kiválaszthatunk magunknak oly munkaszervezeteket is, melyek mindegyike a maga nemében föltétlenül jó karban van és, a mi szintén lényeges, olyanokat, melyek mindegyike ugyanazokkal a termelési tényezőkkel dolgozik és tagjai munkaerejének és idejének ugyanazt a mennyiségét fogyasztja el. Ha ily körülmények között kimutathatjuk azt, hogy az egyik szervezetnek módja van nagyobb eredményeket létrehozni, megmutattuk azt is, hogy közülük melyik a magasabb rendű, az előbbre való munkaeszköz.

A hatalmi munkaeszköznek alkatrészei az úr és a meghódoltak. Feltétlen a hatalmi szervezet abban az esetben, ha a meghódoltak mérően a hatalmi nyomás erejénél fogva állanak be és maradnak meg a munkaszervezet tagjainak. Minthogy azonban az embert első sorban a füg-

getlenség ösztöne irányítja, következik, hogy az ember csak úgy hódol meg és rendeli magát alá más akaratának, ha a hatalom a függetlenségi ösztönnél erősebb ingert képes benne fölidézni. Ennek az ingernek felköltése azonban munkába kerül és ez a munka csak abban az esetben marad el, vagy nem számot tevő, mikor a meghódoltak külkörülményei erős versenyre készítik őket. Ugyanilyen, a hatalom részéről támadó, a meghódoltak részéről védelmi harcz folyik a meghódolás után is a meghódolás és uralom föltételeit, részleteit illetőleg, a mennyiben a meghódoltak, tudva, öntudatlanul, mindig azon vannak, hogy a meghódolás kötelékeit tágítsák, föltételeit jobbakra fordítsák, míg a hatalom ellenkező irányban tevékeny.

A hatalom ezen munkája az *idomítás és fenntartás munkája*. Lényegében ez a munka ugyanaz a munka, melyet végzünk, midőn az élettelen anyagból szerszámokat, gépeket készítünk, vagy azokat kijavítjuk, karban tartjuk, vagy midőn állatokat szelídítünk és azokat céljainknak megfelelőleg betanítjuk, akaratunknak alávetjük.

Hogy ez a munka egyszer-mászor milyen tetemes, arra számtalan példát szolgáltat a történet. Sokszor századok kellettek, míg egyik-másik politikai vagy vallási hatalom idomítási

munkáját befejezettek mondhatta. Kivált az erőszak hatalma az, mely az idomításra és a karban tartásra tömérdek munkát fordítani kénytelen, mi miatt is az erőszak munkája a legutolsó helyre sorozandó. Kevesebb munkájába kerül az idomítás és karbantartás a cserefőlénynek. Mégis, ha azokra a nagy és folytonos erőlködésekre tekintünk, melyeket mai nap a munkások és szervezeteik a munkaadók ellen, ezek viszont amazok ellen kifejtenek, küzdelmek, melyek egymásik évben milliókat emésztenek fel: megismerjük azt, hogy az idomítás és a karbantartás a csere terén is igen sok munkát, erő- és időfogyasztást követel meg.

Kicsinyben tapasztalja ezeket minden háziasszony is — hisz ez képezi az u. n. cseléd-mizéria legfőbb fejezetét — és megtudhatjuk tőlük, hogy mennyi vesződséget, munkát okoz nekik minden új cseléd, míg be nem adta derekát; hányszor kell későbbben is velők szembezállaniok, mikor a meghódoltság nembánomsága, vagy az ellenkezes viszketegje megszállja őket: viszont, mint sűrögnek-forognak akkor, ha akármilyen terhes munkájuk árán oly vígságot kell előkészíteniök, melyben nekik is részük van.

És emlékezzünk vissza arra a fentebben közölt és igen sokat kifejező adatra, miszerint

egyres gyárosok az elszervedett bosszankodások czimén külön munkajutalmat számítanak maguknak.

Ha a szabad szervezet feltétlen tiszta, vagyis ha az minden hatalmi behatás nélkül, merően az összeműködők eredeti akaratanál fogva, keletkezik és működik, akkor az idomítás és karbantartás munkái elesnek.

A hatalmi szervezet tehát erő- és időfogyasztást követel oly munka kifejtése végett, mely a szervezet munkacéljára és eredményeire közvetlen kihatással nincsen, vagyis ezen utóbbi szempontból gyümölcstelen munka. A szabad szervezet ezt a gyümölcstelen munkát megtakarítja és az avval járó erő- és időfogyasztást a szervezet végső munkacéljaira fordíthatja.

Ez az első előny, melyben a szabad szervezet tagjai részesülnek.

A hatalmi szervezetben a mozgató erő, a rugó, a gőznyomás, a villamos áram: az úr. A meghódoltak mozgatott, egyébképen holt alkatrészek. Feltétlen hatalmi szervezet esetében ez a viszony ugyancsak feltétlen. Ebből következik, hogy a meghódoltak csak akkor mozognak és csak annyiban, a mikor és a mennyiben ama rugó, gőznyomás, villamos áram működik és reájuk hat, egyébképen pedig tétlenül marad-

nak. Sőt emberek alkotta gépeknél a viszony a hajtó erő és a mozgatott géprészek között az előbbire nézve még kedvezőtlenebb, ama függetlenségi ösztön miatt, mely a hatalom ellen dolgozik, a mennyiben a függetlenségi ösztön, legalább alkalmilag, erősebb akadály, mint a holt anyagnak vele összehasonlítható frictiója.

A feltétlen hatalmi szervezetben tehát egy akaratnak és egy agynak át kell terjednie sok akaratra és sok agyra, vagyis az úrnak az abszolút vezetés és ellenőrzés munkáját kell végeznie.

Az ellenőrzés munkája — a meghódoltaknak szakadatlan emlékeztetése arra, hogy az úr jelen van, mindent lát, hall, tud, és akaratával ellenkezőt meg nem tűr, — egymagában nem csekély munka.

Az ellenőrzés nem jelentéktelen munkája ilyenképen fogyasztja az úr munkaerejét és idejét: és szintén nem a munkaszervezet tulajdonképeni munkájának közvetlen érdekében, tehát ezen szempontból szintén gyümölcstelenül.

Az úr ezen munkaerejének lekötése talán csak részleges; sok esetben azonban teljes és akárhányszor elégtelen is.

Ha a munkaszervezet szűk körű, egy helyiséghez kötött, és a közös munka csak egyféle ismereteket igényel, p. o. egy kis műhely, mely-

ben a mester pár segéddel dolgozik, az ellenőrzés munkája könnyű és párhuzamosan végezhető a műhely rendes munkáival. Ha azonban a munkaszervezet széles körre, sok meghódoltra terjed ki, ha a munka felosztott, tagozott és belterjes: az úr ellenőrző munkája tetemessé válik. A távolság és a részletes szakismeret pedig éppen kétszeresen eltakarják a meghódoltat az úr ellenőrző szeme elől. Ily esetekben megtörténhetik, hogy az ellenőrzés munkája az úr összes munkaerejét fölemésztí. Ha ez az eset p. o. egy tíz főből álló munkaszervezetnél következik be, a szervezet munkaczelját már csak kilencz fő fogja közvetlenül előmozdítani. Elvesz tehát a munkaerő 10 százaléka, vagyis egy tíz főből álló munkaszervezet csakis oly eredményt fog létrehozni, mint egyébként, egyenlő viszonyok között, egy csak kilencz főből álló szervezet, melynek tagjai ellenőrzésre nem szorulnak.

Kiterjedt munkaszervezeteknél azonban az úr teljes munkaereje sem elégséges az ellenőrzés munkájának ellátására. Most az úr meghódoltakat kénytelen igénybe venni, hogy őt az ellenőrzés munkájában segítsék, és a hányan vannak ezek, a munkaszervezet ugyanannyi tagjának munkaerejét leköti az ellenőrzés és elvonja a szervezet tulajdonképen munkaczeljának közvet-

len előmozdításától. Azonban a fogadott ellenőr, mint szintén meghódolt, az úr szemét nem pótolhatja teljesen, még akkor sem, ha akarná is. Más természetű lény a meghódolt, más az álláspontja; jóhiszeműleg is másként lát, vagy mást lát, mint az úr. Nem egyszer azonban rosszhiszemű is, vagy hanyag, vagy elnéző. Mások az érdekei, és a kikre felügyel, a meghódoltak, neki, a szintén meghódoltnak, közelebb állók, mint az úr. Azért, minél több a fogadott ellenőr, annál inkább fogy el az úr munkája az ellenőrzés ellenőrzésében.

Végre vannak körülmények, melyek pontos ellenőrzést egyáltalán nem engednek meg. Ezeket a körülményeket a végletek szülik: az igen szűk és az igen tág körök, a mikroszkopikus és a telescopikus régiók.

Az elsőben él — bizonyos határon belül — minden egyes munkás. Ez a határ ott kezdődik, hova a legélesebben ellenőrző úrnak szeme sem képes behatolni annálfogva, mert az úr, mint nem közvetlen munkás, távolabb áll, az objectum pedig túlparányi. Ilyen parányi objectumok p. o. a helyesen vagy helytelenül felhasznált perczek, a munkaerőnek kisebb, nagyobb megfeszültsége.*

* Ennek köszöni a munkás, hogy, még mielőtt szervezkedni megtanult volna, felemelkedhetett a legalsóbb fokról; hogy napszámából általányért vagy részért dolgozó munkássá, az úrnak,

A másikban él a nagy távolság vagy társai tömege által eltakart munkás.

Tiberius császár meggyőződven arról, hogy helytartóit ellenőrizni képtelen, úgy vélt baján segíteni, hogy azokat sokáig hagyta meg; úgy érvelt, hogy minél rövidebb ideig maradnak, annál inkább sietnek rabolni. Szomszédom, ki minden esztendőben tíz hold szőlőt telepített, kimutatta, hogy hozama épp abban az arányban csökkent, melyben szőlőterülete nagyobbodott, minthogy a területtel fokozatosan emelkedtek az ellenőrzés nehézségei. Az első tíz holdnál — úgymond — majd egyenként ismert minden tőkét s így észrevehette az azon jól vagy rosszul végzett munkát.

A szabad munkaszervezetben — ha az ugyanis olyan, mint a minőnek supponáltuk, vagyis a társadalmi hatalom árnyékától és egyszersmind a szabad szervezet sajátlagos betegségeitől teljesen ment, feltétlen tiszta szabad szervezetben — miként az idomítás és a rendben tartás, úgy az ellenőrzés munkája is elesik. Itt

bizonyos határig, vállalkozó társává lehetett. Innen van, hogy Olaszországban a feles gazdaság (mezzadria) annyira el van terjedve, minthogy a szőlő- és eperfamívelés oly gondosságot követel meg, melyet csak az fejt ki, ki az eredmény részese, de melyet ellenőrzés útján kierőszakolni nem lehet. (Dr. K. Th. Eheberg: Agrarische Zustände in Italien.)

minden munkás eredeti akaratja erejénél fogva dolgozik és a szervezet munkacélja minden egyesnek közvetlenül saját egyéni munkacélja is.

A szabad munkaszervezet így két ízben takarít munkát; megtakarítja az idomítás és fentartás és megtakarítja az ellenőrzés munkáját. Az idomítás, fentartás és ellenőrzés munkái által a hatalmi szervezetben lekötött munkaerő a szabad szervezetben közvetlenül a szervezet munkacéljainak előmozdítására fordítható lóvén: nyilvánvaló, hogy a szabad szervezet, egyenlő körülmények között, a munkaerő ugyanazon mennyiségevel nagyobb eredmények létesítésére képesített.

Azonban még egy előnye van a szabad munkaszervezetnek szemben a hatalmival, és ez az előny talán a nagyobbik. Nemcsak több kéz dolgozhatik a szervezet munkacéljának legközvetlenebb előmozdításán, hanem több agy is foglalkozhatik vele és több szem fordulhat feléje.

A sok agy, a milyen bajt okoz akkor, mikor a szabad szervezet feltételei hiányzanak, ugyanily mértékben szolgál a munkának, ha ama feltételek fenforognak. Ebben a szerencsés esetben, a hány az agy, ugyanannyi dolgozik a közös munka érdekében, esetleg még a főtervezésnél is: de mindenesetre abban a legegényibb munkakör-

ben, melybe nemcsak a legélesebben látó ellenőrnek szeme, hanem a legmélységesebben tervező agy sem tud behatolni, — abban, melyben minden munkás, meg a rabszolga is, szabad munkás.

A hatalom szorította munkás nincs indítatva, hogy gondolkozzék, felvilágosítson, erőlködjék, a miért nem fizetik, sőt a mit, mint beavatkozást, elégszer rossz néven is vesznek. »Soha javallója annak nem voltam, de hogy ellenzője lettem volna, az hozzám nem férhetett, mert szolga voltam«, — mondja Kemény János, II. Rákóczy György könnyelmű lengyel háborújáról. (Szilágyi, Magy. tört.)

A meghódoltnak nincsen érdekében sem az, hogy parancs, indítás nélkül dolgozzék, sem az, hogy a kapott utasítást a munka érdekében módosítsa: még ha tudná, látná is, hogy az irány, melybe terelték, rosszra vezet és ha annál jobbat ismerne. Pedig, hogy ezen szabadságra mily mértékben van szükség, azt világosan mutatja a legridegebb megkötöttségnek, a katonaságnak »Mária Terézia« keresztje, melyet annak adományoznak, ki a csata munkaczeját parancs nélkül, sőt parancs ellenére is, saját iniciatívájánál fogva, előmozdította.— »Csakugyan annak, hogy a munkásszövetkezetek Angliában jobban kifejlődtek, mint

a continensen, a legnyomósabb oka az, hogy az angol munkás, szemben az igazgatással, a kritikát kötelességének ismeri és egyetemet nem tekint ily üzletnek, melyet érette vezetnek, hanem melyet ő vezet«. (Schulze-Graevernitz.)

Nem ok nélkül fogadja társának a számító kereskedő régi, kipróbált segédjét, kit, mert a szomszédos asztalnál dolgozik, kényelmesen ellenőríz; ki régi, megszokott jármát régi minőségében is húzná, fizetésjavítás esetében teljes erejével: azt akarja vele, hogy ezentúl más szemmel, nem a segédnek, hanem az úrnak szemével nézzen a munkára.

A parlamentáris és a republikánus szervezetek ugyan, mint láttuk, elég távol fekszenek a feltétlen szabad munkaszervezetektől, mégis, csak annyira-mennyire épek legyenek, túltesznek az abszolút fejedelmeknek hason karban levő hatalmi szervezetein. A legmélyebb historikusok egyike így szól felőlük: »Épp abban fekszik a constitutionális és republikánus princípium szertelen túlhatalma, mert a népek, melyeknél ez az állami forma uralkodik, legtöbbet lendítenek a világon«. (Ranke, Epochen.)

Egy másik történész pedig ezeket constatálja:

»Nem érthetjük meg könnyen, hogyan lehe-

tett egy, az összeállításban teljesen hiányos, irányzataiban oly szűkkeblű módon megromlott és gyakran zsarnokoskodó parlament, mint a minő az volt, melyet leírtam, valamennyire is az angol szabadságnak hű öre, vagy miképen alkothatott az annyi bölcs, mérsékelt és türelmet rendelő törvényt, mint a hogy azt kérdésen kívül tette ... De a ki az angol kormányzat általános menetére a XVIII. században a Whig-párt túlsúlyának hosszú időszaka alatt ügyel, nem fogja tagadhatni azt, hogy Voltairenek és Montesquieunek alapos oka volt ezt a kormányzatot mint a continens legtöbb kormányát messze meghaladót ecsetelni«. (Lecky, Anglia története a XVIII. században.)

A culturnemzetek között az angolt tekintik a szabad, a francziát a hatalmi szervezet legjobb képviselőinek. Behatóbb összehasonlításuk meghaladja ezen tanulmány keretét. Mégis el nem mulaszthatjuk kivonatát adni annak az igen jellegzetes képnek, melyet egy osztrák minister, br. Hübner, az angol és francia kereskedelmi telepekről szolgáltat, melyek Shangaiban közvetlenül egymás mellett láthatók és hazájuk szellemét élesen visszatükrözik.

»Az angol concessió az üzleti tevékenység központja ... a rakpart menten — neve Bund — a monumentális épületeknek, valóságos palo-

táknak sorozata tárul elénk ... Mi sem imponálhat jobban, mint ezen fejedelmi lakok hosszú vonala ... Tovább haladva a rakpart mentén a francia concessióba érünk. A »Bund« folytatódik, de ... úgy látszik, hogy az élénkség és az üzleti élet az angol negyed határain megállott. A telepések házai a brit város házaival össze nem hasonlíthatók. Viszont a consulatus pompás palotája, a nagy székesegyház és a városháza magukra vonják a tekintetet. ... Itt a kormány az, mely örködik, mely gondolkozik, mely módszeresen és burocratikusan cselekszik ... . A telepések igazgatottak ... Megtörtént, hogy a községi tanács nem volt kezelhető. A consul feloszlatta és a tanácsosok közül azokat, kik leginkább ellenkeztek, becsukatta, és avval vége volt a dolognak«.

Ezt a leírását mintegy illusztrálva, ezeket mondja:

»Az angol factoria a magánosok kezdeményezéséből fejlődött ... A francia telep a kormány műve ... Franciaország hivatalos közegei a gyarmatosok élén járnak, a brit tisztviselők azok hátvédét és tartalékát képezik. Az elsők inspirálják és igazgatják nemzetbelieiket, az utóbbiak megoltalmazzák és igen gyakran visszatartani kénytelenek honfitársaikat ... az ango-

lok panaszkodnak, hogy túlsokat, a francziák, hogy túlkeveset kormányozzák őket ...

Szüntessük be (a francia consulok) működését ... és tízet lehet fogadni egy ellen, hogy a francia telep pár év múlva eltűnt. Az angol telepen egészen más lenne a dolgok menete. A királyné hivatalos képviselőinek és hadi erejének elvonulása után a telepesek maguk gondoskodnának a rend fentartásáról és ha kellene, a kül-ellenség ellen való védelemről is«.

Az osztrák minister nyilván a szabad szervezet mellett szólal fel!

És mindezekhez hozzájárul még, hogy a hatalmi szervezet követelte meghódolást az egyik ugyan élesebben, a másik tompábban, egyik öntudatosan, másik öntudatlanul, de kivétel nélkül mindenki úgy érzi, mint nyomasztó, tehát az élet kellemeit nem emelő, hanem leszállító dolgot: kisebb-nagyobb mérvű rossznak, emberi bajnak.

A szabad szervezet, ha tiszta és ép, ezt a bajt nem ismeri. És habár a hatalmi szervezet kiküszöbölése folytán egyesek, a hatalom birtokosai, az élvezetek egy nemétől, a hatalmi élvezettől, megfosztatnak, mégis inkább veendő figyelembe a hatalom alól felszabadultak nyeresége, mert a meghódoltak képezvén az emberiség

túlnyomó többségét, nyereségük a nagyobb nyereség.

Mindezek után bizonyosnak tetszik nekünk az, hogy a két szervezet között a szabad munkaszervezet az emberiség magasabbrendű, hasznosabb, többre tartandó munkaeszköze.

E mellett azonban soha se feledjük azt, hogy a felsőbbrendű munkaeszköz, a mennyiben rosszul van megszerkesztve vagy rossz karban van tartva, a munka szempontjából kevesebb értékű, mint a természeténél fogva alsóbb rendű, de jól megkészített és jó állapotban lévő: sőt inkább ez legyen első gondolatunk, így ama végtelenül kezdetleges szerszámmal, melyet csépfának nevezünk, rövidebb idő alatt, kevesebb vesződéssel, több gabnát fogunk kiverni, mint a magasrendű gőzcséplőgéppel, mely azonban megromlott vagy melyet kontár szerkesztett.

Ne feledjük végre azt sem, hogy a hatalmi munkaszervezet oly természetű szerszám, hogy azt megcsinálhatják kevesen; sőt minél közelebb áll az a tiszta hatalmi szervezethez, annál kevesebbnek kell azt alakítania és kezelnie. Ez a szervezkedés szempontjából nagy előny, mert amihez kevesebb kell, az hamarabb van meg.

Hasonlóképpen sorozhatók osztályokba, alsóbb, felsőbb rendekbe, a hatalmi szervezetek maguk között is. Az osztályozás kulcsa, szempontunkból, itt is az, melyet akkor használtunk, mikor alsóbb, felsőbb rendű munkáról, munkaeszközökről, munkásokról stb. beszéltünk: a haladás mértéke, az a viszony, mely e három tényező: a munkaerő, a munkaidő és a létrehozott munkaeredmény között főnforog. Ha ez a viszony az emberre nézve kedvezőbbre változik, vagyis ha az eredmény megtartása mellett a ráfordított erő- és időfogyasztás csökken, vagy ha ez a fogyasztás változatlan marad, de a munkaeredmény nagyobbodik, vagy ha éppen nő a munkaeredmény is, az erő- és az időfogyasztás pedig kisebbedik: akkor azt mondtuk, hogy a munka, mely ilyen fordulatot vett, a munkaeszköz, melynek ily kedvező változás köszönhető, a munkás, ki társával szemben ily helyzetben van, felsőbb rendűek.

Azonképen felsőbb rendűeknek kell tekintenünk a hatalmi szervezetek között is azokat, melyekben a viszony ama három tényező között a szervezet tagjaira nézve ily módon kedvezőbb.

Ezen szempontból a hatalmi szervezetek közül azok, melyekben az intéző erő az erőszak, a legalsóbb rendűek.

Ezen osztályozás annak a törvénynek folyó-

mánya, melynél fogva az erőszak erős ellenhatást idéz elő.

Ama fölháborító, boszúra és gyűlölködésre sarkaló ellenhatásnál fogva, melyet az erőszak felkelt, a hatalom munkaerejének és munkaidejének jó részét felemészti úgy a szervezet megalkotása, mint karbantartása is, mi g viszont a meghódított nyílt és titkos ellentállásra vesztegetik munkaerejük és munkaidejük egy részét.

Ezen, ilyenképpen jobbról is, balról is elfogyasztott munkaerő és munkaidő, nem szolgálván a szervezet tulajdonképeni munkájának, a célba vett munkaeredmény szempontjából gyümölcstelen, elvesztegetett fogyasztások.

Ezt az erő- és időfogyasztást a vagyoni hatalmi szervezete nagyrészt megtakarítja, a szervezet munkacéljaira fordíthatja s így egyenlő körülmények között az erő- és időfogyasztásnak ugyanazon mennyiségével nagyobb eredményekre juthat.

Ha tehát az erőszakot helytelenítőleg, sőt megvetőleg brutálisnak mondjuk, okszerűleg beszélünk így; de nemcsak azért, mert az erőszak sérti érzelmeinket, hanem érdemileg is, annál fogva, minthogy a munkaszervezet, melyet az erőszak idomít, otromba munkaeszköz: olyan munkaeszköz, melylyel bajoskodva, időt veszte-

getve aránylag csekély munkaeredményeket kapunk. Innen van, hogy a kezdetleges idők erőszakos szervezeteit a fejlődés során mindinkább a vagyonhatalom szervezetei és az erőszak meghódoltjait, a rabszolgákat, jobbágyokat, a vagyonerő meghódoltjai, a bérmunkások váltják fel. És innen van az is, hogy a culturnépek a nemzetközi harcztéren inkább gazdasági, mint fegyveres úton keresnek és szereznek maguknak meghódoltakat.

És arra, hogy az erőszak hatalmát a csere hatalmával fölcseréljék, a hatalom urainak még egy okuk van. A vagyonhatalom, a mint azt annak helyén kimutattuk, belterjesebb uralmat ad, amennyiben a meghódolt munkaerejének nagyobb mennyiségét szerzi meg az úrnak. A nem erőszakolt, hanem a csere érdekei által sarkalt munkás többet és jobban dolgozik nekünk, mint a rabszolga; a szabad, illetve a cserehatalommal igazgatott gyarmat nagyobb hasznot hajt az anyaországnak, mint a fegyverrel függésben tartott; és jobban táplálja nemzetünk testét az a szomszéd ország, mely fölött cserefölényünk erejével uralkodunk, mint az, melyet kardunk tart jobbágyságban.

Azért az erőszak hatalmi szervezete, mint legalsóbb rendű, csakis azokban az esetekben indokolt, mikor nincs mester, ki a magasabb rendű munkaeszközök szerkesztéséhez értene,

vagy mikor hiányzik az az anyag, melyet a felsőbb rendű munkaeszköz megkövetel.

Nem rokonszenvezünk a pénz hatalmával, a »mindenható dollár« uralmával. Nem lelkesülünk a népekért, korszakokért, körökért, melyek minden erőszakot elítélnek, de a pénznek föltétlenül meghódolnak. Tűrhetőbbnek tartjuk, hogy bizonyos dolgokat, ha már kell, inkább igazgassa az erőszak, mintsem a pénzes-zsák. Ámde a mi ily esetekben érzelmeinket befolyásolja és ítéletünket irányítja, az a pénznek mindenhatósága, vagyis egyeduralma. Ekkor nem gondolunk arra, hogy még hitványabbak azok az állapotok, melyekben az erőszak a mindenható társadalmi hatalom, vagyis hogy az ázsiai túlzások és egyoldalúságok még tűrhetetlenebbek, mint az amerikaiak.

Még simábban, mint a cserefőlény, működik az a hatalmi szervezet, melynek szíve a tekintély, az erőszak és a vagyon hatalmától ment tiszta tekintély, vagyis fentebbi meghatározásunk szerint az a tekintély, melynek adományozója a tudás és az erkölcs iránti fogékonyság. Ennek a tekintélynek hódolói, viszonyítva az erőszak és a vagyonerő rabjaihoz, mintegy önkéntes alattvalóknak mondhatók, a miért is ezek, buzgóság tekintetében, a szabad szervezet tagjaihoz legközelebb állók.

De nemcsak súrlódás nélkül működik a tekintély igazgatta szervezet, hanem rendszerint áldásosán is. Mert azokra, kik a tudás és erkölcsi erő adta társadalmi hatalom hívei, mindig átszáll valami vezéreik erejéből, tudásukból és erkölcsükből, míg azok másreszt biztosak lehetnek arról is, hogy az a vezér, ki a tudás és erkölcs eszközeivel igazgat, a legjobb utakon vezeti seregét. Ezek igen nagy előnyök, melyek az erőszak és a pénz birodalmában csak kivételesen találhatók fel. Mindezeknél fogva a tiszta tekintély munkaszervezetét a hatalmi szervezetek között a legfelsőbb rendűnek kell elismernünk.

És mikor azt látjuk, hogy az európai cultur-népek újabbi fejlődési korszakában hányszor és milyen főkérdésekben voltak döntők a tudománynak és a felismert helyes viselkedésnek principiumai szemben az erőszak és a vagyonghatalom érdekeivel és követeléseivel, és mint tágul ennek a tekintélynek uralmi köre mindinkább: akkor ettől az uralomtól még nagy dolgokat várhatunk és fel kell ismernünk benne azt a társadalmi erőt, mely az erőszaknak mindinkább elhervadó hatalma helyébe lépve, a vagyon adta hatalom egyoldalú uralmát ellensúlyozni hivatva van.

VIII.

Az ember viselkedése nem függ szabad tetszésétől. Viselkedését illetőleg bizonyos szabályoknak, törvényeknek van alávetve: a mennyiben büntetések érik, ha azokat nem követi. A végből pedig, hogy azokat a szabályokat követhesse és a nemkövetésükre kiszabott büntetéseket elkerülje, munkát, sokszor nehéz munkát kell végeznie. E munka a *helyes viselkedés munkája*.

Ez a munka két alkatrészből áll: a helyes viselkedés törvényeinek felismeréséből és alkalmazásából, tehát szellemi munkából és azon hajlamaink és ösztöneink leküzdéséből, melyek a helyes viselkedés törvényei követésének útját állják: tehát erkölcsi munkából.

Állapítsuk meg a helyes viselkedés törvényeit és foglalkozunk a helyes viselkedés követelte munka részleteivel.

A ki nem dolgozik, vagy elégtelenül dolgozik, vagy bár dolgozik, de oktan czélok kedvéért: tudatlanságból, szenvedélyből, képzeletből, hóbortból, vagy babonából, attól megtagadja a természet azokat a dolgokat, melyek után tartós, teljesen ki nem irtható és olyan vágyakat oltott szívébe, melyeknek ki nem elégitése testi, lelki egyensúlyát — meglegedettségét, boldogságát — kisebb-nagyobb mértékben megzavarják; esetleg megtagadja tőle még azokat is, melyekre neki múlhatatlanul van szüksége. A ki pedig, mint-hogy társadalmi hatalma van, azokat, a mikre vágyódik, vagy a mikre szüksége van, meghódoltjaitól kapja saját munkája nélkül és e miatt henyél, az azokba a testi és lelki nyavalyákba esik, melyekkel a természet a tétlenségbe merülteket sújtja; majd elveszti, a mi táplálta, társadalmi hatalmát is.

Az élvek, csak úgy, mint a munka, erőfogyasztással járnak. Azért akár az élvek, akár a munka *túlhajtásának* van büntetése; büntetése a munkaerőalapnak, a munkabírásnak lefokozása, a kiéltség, a physikai degeneratio, az idő előtti elvényülés és a korai elpusztulás.

A munka mennyiségét, minőségét és idejét nagyrészt a munkás tetszésétől független körülmények határozzák meg. Ezek a körülmények

változók, ingadozók, mint minden a földön. A természet hol két kézzel ad, hol megtagadja a legparányibb segílyt is. A termékenyítő esőt pusztító szárazság, a nap üdítő melegét dermesztő fagy váltja fel. Majd oly számban jelentkeznek a vevők, hogy munkaerejének tízszeres mennyiségét is érvényesíthetné a munkás, majd elmaradnak úgy, mintha az emberek sohasem szorulnának másra. Időnként az ember rendes munkaerejét megkétszerezve érzi, íngig máskor testi, lelki gyengeségek tétlenségre Ítélik. A fiatalkori erőnek mindenhatóságát felváltja az aggkor gyámoltalansága es a nőtlen és családos állapotokban a munkaerő és a szükséglet megfordított arányban viszonylanak egymáshoz. Egyszóval a munkás hatalmán kívül eső munkaviszonyok majd túlkedvezőek, majd túlkedvezőtlenek. Ezekre való tekintettel gondoskodás kell. Ez az *előrelátás* nagy mestersége és munkája: nagyobb szorgalom, mint a mennyit a mai nap szükséglete megkövetel, kisebb fogyasztás, mint a mennyit a mai nap eredménye megengedne, itt takarékoság a fogyasztásban, ott a szorgalom tetézése.

Azt a munkást, a ki az előrelátás viselkedési törvénye ellen vét, akármilyen szorgalmatos is egyébképen, szintén büntetés éri: a mesebeli gondatlan tücsök büntetése, mely kény-

telen volt tél idején az előrelátó hangyánál elégséért koldulni.*

Az embernek szükségletei emelkednek; ha nem közvetlenül, úgy annak folytán, hogy családja szaporodik. Szintúgy járnak a népek is. A talaj azonban nem nő. Talajuk a régi marad, tehát aránylag kisebbé válik, mint volt azelőtt. Most a szorgalom fokozása, sőt túlhajtása sem vezet célra. A természet a szorgalom törvényét hatályon kívül helyezte, *mert azt követeli az embertől, hogy haladjon előre a munkában*, teremtsen új, magasabb rendű anyagi, szellemi és társadalmi munkaeszközöket, melyek a megszapordott szükségleteket kielégítik, a családnak, osztálynak, népnek a megszokott megélhetést ismét biztosítják. Es a mint láttuk, ugyanezt: *a munkában való haladást követeli az embertől* akkor is — és e végből újra hatályon kívül

* L. Brentano szerint a mai munkásosztálynak az előrelátás legnagyobb fokára van szüksége, minthogy hatféle biztosításra szorul. A munkásnak gondoskodnia kell:

1. járadékról gyermekei részére, a mennyiben időelőtti halál érné;
2. ugyancsak járadékról öreg napjaira;
3. temetkezési költségekről;
4. járadékról, a mennyiben baleset érné, mely munkaképtelenné teszi;
5. betegségi ellátásról;
6. végre arról, hogy legyen miből élnie azalatt, míg munka hiányából szünetelni kénytelen.

helyezi a szorgalom törvényét — mikor a termelési erő oly mérvben megerősödött, hogy u. n. túltermeléssé vált; követeli ekkor tőle azt a munkát, melynek célja embertársai csereerejének és vele fogyasztási képességüknek, a nagy tömegek anyagi színvonalának emelése. Azok, a kik a természet ezen szavára nem hallgatnak, ismét büntetésekkel sújtatnak, azokkal a büntetésekkel, melyekről fentebb (48. és 184. 1.) emlékeztünk meg.

Ezekből megismerjük a viselkedési törvényeket és az azok ellen való vétségeket.

E vétségek, vagyis a helytelen viselkedés:

1. a szorgalom elégtelensége és az észszerűtlen munka;
2. az élveknek és a munkának túlhajtása;
3. az előrelátás hiánya és
4. a haladás elmulasztása.

A kik a viselkedés ezen törvényei ellen nagyobb mértékben, huzamosabban vétének, azokban szükségképen leszáll, lefokozódik a munkaerő-alap s ennek folytán munkabírásuk vagy termelési képességük. De elhervadnak életörömeik is. A testek elsatnyulnak, a szellemek eltompulnak, a kedélyek elkomorodnak és elvadulnak, a társadalmi munkaszervezetek meglazulnak. Egyesek úgy mint családok, osztályok, nemzetek, a helytelen viselkedés okozta erőtlenségbe esnek: az

elkorcsosodás állapotába, mely »ábrázataikra, alakjaikra és minden megnyilatkozásukra rásüti a maga szomorú bélyegét«.

* * *

Az emberek összeműködnek; ha nem önként, szabadon, úgy a társadalmi hatalom kényszerénél fogva. Azért minden időben és minden helyen, akarva nem akarva, munkaszervezetekké egyesülve találjuk az embereket. Csakis azok a Peschel említette legkezdetlegesebb emberfajok nem ismernek községet, államot, egyházat, műhelyeket, de valamiféle családi szervezettel azok is bírnak és alkalmilag ők is egyesítik munkaerejüket, hogy sikeresebben raboljanak vagy védekezzenek.

A munkaszervezet szinten megkövetel bizonyos viselkedést az embertől: *viselkedést munkatársaival szemben és oly viselkedést, mely a munkaszervezet természetével megegyező.*

A munkaszervezet tagjának viselkedése tehát helyes, ha az a munkaszervezet természetével összhangzó; ellenkező esetben helytelen.

Kétféle munkaszervezetet ismerünk: szabad és hatalmi munkaszervezeteket. Mindegyiknek más és más a természete, következetesen mindegyik más és más viselkedést követel tagjaitól.

Ha a mindegyik szervezet követelte viselkedési szabályokat élesen akarjuk meglátni, kell, hogy a szervezeteket szintén legélesebb alakjaikban állítsuk szemeink elé. Legélesebb alakját ölti a szervezet, ha az teljesen tiszta, minden idegen elemtől teljesen ment, vagyis feltétlen: feltétlen szabad és feltétlen hatalmi szervezet.

A szabad szervezet feltétlen, ha abban a hatalmi szervezet alkotó részei végképen hiányzanak; és a hatalmi szervezet feltétlen, ha abban a szabad szervezet atomjai sem találhatók meg.

Ezekhez képest, feltétlen szabad az a szervezet, melynek tagjai minden hatalmi impulsus nélkül, tehát társaiknak erőszak, cserefölény, tekintély vagy csalárdság adta hatalmi befolyásolásától teljesen menten, merően eredeti akaratuk találkozásánál fogva lépnek szervezetbe és működnek össze.

A feltétlen szabad szervezet ezen természeténél fogva a szervezet törvényeibe ütköző módon és helytelenül viselkednek azon tagjai, kik szemben tagtársaikkal a társadalmi hatalom bármely nemét, akár a legcsekélyebb árnyalatban is érvényesítik. Bűn itt az erőszak; bűn a csalárdság, és pedig úgy az a csalárdság, mely hatalomra tör, mint az, mely a közös munkából a családra eső hányadot leszállítani, a közös eredményekből

osztályrészéül eső jutalmát pedig nagyobbítani iparkodik; s végre bűn a cserefölény és a tekin-tély hatalmának gyakorlása is. És minthogy a társadalmi hatalom, ha föltételei fenforognak, mint láttuk, elemileg érvényesül, ennélfogva szervezetellenes, vétkes viselkedés nemcsak a tár-sadalmi hatalomra való törekvés, hanem min-den azt előkészítő cselekmény és állapot is és azért helytelenül viselkedik az is, ki a természet vagy más véletlen adta társadalmi hatalom for-rását nyomban el nem fojtja és bűnösökké vál-nak a szorgalom, a takarékoság, a tanulás stb., egy szóval a haladás annyiban, a mennyiben ez nagyobb fokú, mint a társaié.

Mindaz, mit a democratiák, vagy akár a szabadságnak legmerészebb utópistái idáig kigon-doltak, messze elmarad a feltétlen szabad szer-vezet követelte viselkedéstől. A ki a szabad szer-vezet egyenlőség! követelményeinek megfelelni nem akar, vagy nem tud, az kiküszöbölendő. De nemcsak azok küszöbölendők ki, kik, mint Ari-stides, vagy az ókori ostracismus más áldozatai, az általános színvonalat nagyobb mértékben ha-ladják túl, hanem a kevésbé kimagaslók is, mert a kiemelkedés ténye maga a bűn és minden esetre első hajtása a folyton növekedő hatalomnak.

Határozattá csak az lehet, a mihez a szer-

vezet minden egyes tagja, hatalmi befolyásolástól ment akaratánál fogva, hozzájárult. Azért elégtelen a lengyel alkotmánynak a külső össz-szavazatokban megnyugvó törvénye, mely nem volt tekintettel arra, hogy a koldus schlachcziczok a főurak hatalmi behatása következtében szavaztak. És hogy az eredetileg fakadó akarat biztosíttassák, helytelen viselkedés az ékesszólás is: a beszéd művészete, melylyel mást elhallgattathatunk, másba idegen akaratot ojthatunk, a szó, mely Bismarck szerint uralkodik, de meg nem győz, a szó »mely elsőrangú suggestiv tényező«.

Elégtelenek és részben jelentéktelenek azok a viselkedési szabályok is, melyeket a népek törvényhozásai az erők egyenlőtlenségének ellensúlyozása végett megalkottak, vagy melyeket a reformerek még követelnek: a legmesszebbre menő uzoratórvények, a *laesio ultra dimidium*, a *societas leonina*, a tisztességtelen verseny stb. ellen irányzott jogszabályok, a jogászai szabad akarat *constructio*ja és megvédése, másrésről a jogászilag elítélt kényszer kiküszöbölése, a régi *respublicáknak* a túlmeggazdagodás ellen irányuló rendszabályai, a progressiv adók, a fokozatos örökösödési adó, az örökjog eltörlése, a földbirtok és ingó tőke államosítása, a munkásokat védő tör-

vények, a régi zsidók jubileumi éve, az az utópista javaslat, mely tiltja az oly országokkal való kereskedést, hol a munkabér alacsonyabb stb.

Egyáltalában a kényszer, és származzék az bárhonnan, szabadszervezet-ellenes elem. Azért ki van zárva az u. n. törvényes, az államszervezet nevében gyakorolt kényszer is, mely az egyes részéről gyakorolt kényszertől lényegileg nem, alakilag csak annyiban különbözik, hogy többeknek, a legjobb esetben a majoritásnak, rendszerint azonban valamely a majoritás felett uralkodó minoritásnak, gyakran igen parányi minoritásnak kényszere.* így helyet nem foglalhatnak a feltétlen szabad szervezetben a különféle socialistikus rendszerek sem, melyek mind a kényszer tengelye körül forognak és kényszerhatalmat adnak a szervezet tagjai egy részének: majoritásoknak, képviselőknek, előjáróknak, a többiek felett. Egyáltalában nyílt ellentétbe he-

* A rideg majoritási princípium erőszakos voltát mindinkább kezdjük felismerni. Ezért is van, hogy a minoritásoknak u. n. obstructiójára a tisztességtelenség bélyegét sütni sehogy sem sikerült.

Az összehasonlító jogtudományának 1900. évi párisi congressusán egyetlen egy hang sem szólalt fel az aránylagos választási rendszer ellen, mely a minoritásoknak is enged alkotmányos tért.

Ugyanott azt jelentették a congressus svájci és belga tagjai, hogy az aránylagos képviselőlet rendszerének eredményei jók.

lyezkednek a socialistikus rendszerek a feltétlen szabad szervezettel — de a tényleges vegyes természetű szervezetekkel is, minélfogva ezeknél zsarnokiabbak — azon alapfelfogásuknál fogva, miszerint a munkaszervezet az előbbre való, tagjai pedig a másodsorban állók és annak alárendeltjei. A szabad szervezet, a dolog természetének megfelelőleg, a munkaszervezetet nem tekinti másnak, mint a munkások segítségére szolgáló munkaeszköznek, vagyis a fődolognak tekinti az embert, a munkaszervezetet pedig csak járulékának.

A feltétlen szabad szervezet megtűri ugyan a cserét, de csak az olyant, melynél mindkét fél szolgálmánya ugyanazt az erőfogyasztást képviseli: az egyenlő cserét. Ellenben a cserefőlényt, mely az egyiket a másik javára megadóztatja, mint társadalmi hatalmi tény és állapotot, eltiltja.

A verseny a feltétlen szabad szervezetben is foghat helyet, de semmiképen sem az a verseny, melynek tárgya a társadalmi hatalom, vagy a meghódolás. Ellenben a legbővebb tere lehet annak a versenynek, melyet a tagok a közös munka előmozdítása érdekében megindítani jónak látnak.*

* A most Chinában operáló, egymástól független európai seregek csakis szabad szervezet módjára működhetnek össze. Azért is II. Vilmos császár ilyképen búcsúztatta Chinába vonuló katonáit:

Míg a feltétlen szabad szervezet teljesen egyenlő és egymástól független munkatársakat foglal magában, a hatalmi szervezet munkásai két rendbeliek: az úr és meghódoltjai.

Az úr a mozgató, vezető és a közös munka eredményeiről rendelkező szerv; a meghódoltak a mozgatott, vezetett és ellátott alkatrészek, — kizárólag a hatalmi szervezet szempontjából: az úrnak munkaeszközei, a szerszámok, melyeket az úr alkalmaz, hogy céljait könnyebben elérje.

Így a hatalmi szervezet természetéből folyó viselkedési szabályok mások az úrra, mások a meghódoltakra nézve.

Ha, mint akarjuk, feltétlen hatalmi szervezetből indulunk ki, az úri hatalomnak és a meghódolásnak ugyancsak és egyaránt feltétleneknek kell lenniök.

Ezekhez képest, a szervezet értelmében, tehát helyesen viselkedik az úr, ki feltétlenül parancsol, vezet és szervezete munkaeredményei felett rendelkezik; és szervezetellenesen, helytelenül, ki ezen hatalmi behatásokat, melyeken a hatalmi szervezet működése múlik, nem gyakorolja feltétlen módon.

»Legyetek jók egymáshoz, tekintsétek magatokat mindnyájakokat, nemzeti különbség nélkül, a civilisatió előharczosainak és *korlátozások rivalitástokat a bátorságban és az önmeztagadásban való versenyre.*

Viszont helyes a meghódoltak viselkedése, ha mindezek tekintetében az úr akaratát feltétlenül elfogadják s követik; és helytelen, ha avval akár a gondolatban is ellenkeznek.

Még nagyobb a meghódoltak vétsége, ha meghódolt munkatársaikkal szemben úri hatalomra törnek, vagy ilyet érvényesítenek. Míg az úr akaratával való ellenkezés csak insubordinatio, addig a meghódolt társak meghódoltatása felségsértés. Ez a cselekmény az úr hatalmának kisebb-nagyobb mértékben való kisajátítása, a feltétlen úri hatalom szíve ellen intézett támadás. Nem változtat a dolog lényegén, ha azok a meghódoltak, kik társaik felett úri hatalmat szereztek, uruk hatalmi kötelekében továbbra is megmaradnak. Az úri hatalom föltétlen volta szenved ily esetben is, mert a meghódoltaknak meghódoltjai az úrnak már csak közvetett alávetettjei. A hűbéres szervezet a feltétlen úri szervezetnek kisebb-nagyobb megtörése; a hűbéres monarchia csak feltételes, de nem abszolút monarchia.

A feltétlen hatalmi szervezet meghódoltjainak tehát maguk között épp oly feltétlenül egyenlőknek kell lenniök és maradniök, mint a feltétlen szabad szervezet tagjainak. Azért a viselkedésnek azon szabályai, melyeket ezek követni tartoznak a végből, hogy a maguk között fenforgó

egyenlőség meg ne zavartassák, kötelezők a hatalmi szervezet meghódolt tagjaira is, nehogy uruk feltétlen hatalmát közvetettre, feltételesre átváltoztassák, így, miként ott, úgy a meghódoltak körében is az erőszak, a csalárdság, a tekintély és a cserefölény hatalmának gyakorlása egyaránt tiltott viselkedés. És miként a feltétlen szabad szervezet, úgy a feltétlen hatalmi is a versenynek csak egy nemét engedi meg: amaz a közös munka előmozdításáért, ez a meghódolásért, az alárendelésért folytatott versenyt.

A feltétlen hatalmi szervezet viselkedési szabályait az élet aligha jobban meg nem közelítette, mint a feltétlen szabad szervezetét; minden esetre a tanban. A rabszolgaság elmélete, mely a rabszolgát dolognak minősíti, elment az utolsó consequentiáig, A hol a papi tekintély erősen kifejlődött, a pap és hívei között való uralmi viszonyt azon viszonynyal mondja azonosnak, mely a pásztor és a legelő állatok közt fennforog és ennek megfelelőleg a gondolkozás és intézkedés jogát kizárólag magamagának tartja fenn. A hol a despotismus erős gyökereket vert, ott a fejedelem kizárólagos és törvény által nem korlátozott ura minden alattvalójának: akarata maga a törvény; ő kizárólagos tulajdonosa a talajnak, és ha úgy akarja, az összes ingó érté-

kéknek is, legalább azoknak, melyekre szemét veti; ő az egyedüli földi tekintély, legtöbbször maga az istenség, vagy legalább is földi incarnatioja, helytartója, ki átokkal sújt, elnyom, kiküszöböl minden gondolatot, tudományt, tehetséget, mely más tekintélyt kölcsönözhet mint olyat, mely az úr hatalmának vetítéséből eredt; ki mindent maga intéz, legalább névleg, formailag, minthogy kívüle más intéző erő elvileg nem lehetséges; ki meggazdagodott alattvalóit nemcsak kapzsiságból fosztogatja ki, hanem ravaszságból is, nehogy ezek társaik felett hatalmat szerezzenek. Akaratának végrehajtói, közegei, még ha őket címekkel is kitünteti és kegyekkel elhalmozza, érdemileg egyenlők meghódoltjai legnyomorultabbjaival és hogy ilyenek, ezt, legalább időnként, szembetűnőleg kimutatni úgy érdeke mint ösztöne. Még az üdvözlés formáiban is talál kifejezést a feltétlen hatalmi szervezet viselkedési törvénye. Az emberek vagy jelek által üdvözlük egymást, vagy avval, hogy állásukat kisebbségnagyobb mértékben leszállítják, meghajlítván testüket, vagy térdre szállva, vagy éppen ellapulva a földön. Ott, a hol az úri hatalom feltétlen jellegű, a meghódoltaktól azt kívánják, hogy a földre dobják magukat uruk előtt, míg ez köszönésüket semmiképen sem viszonozza, minthogy nekik sem-

mivel sem tartozik. A persa sah is csak azóta viszonozza alattvalói köszöntéseit, a mióta Európában járt. Még messzebbre ment az Inkák feltétlen hatalmi önérzete. »Az Inka soha sem köpött a földre, hanem mindig valamely főúri hölgy tenyerébe — a felséges volta miatt (por Magestad.)« (A ö. Humboldt: Ansichten der Natur.) »A despotia túlhajtásaihoz tartozik, — mondja Peschel, tévesen, mert inkább következeteségeihez tartozik — hogy oly sűrűn lakott vidékeken, mint a minők a brit és a maláji Indiák, a koronát a talaj kizárólagos tulajdonosává teszik és a földeket az alattvalóknak csak bérletbe adják. A régi Chinában is létezett ez az intézmény. Hasonlóan Peruban, az Inkák idejében, sem volt tulajdon, minthogy ott szoros vagyonszövetség dívott, jobban mondva csak egyetlen tulajdonos létezett: a nap fia, ki jobbágyait tisztjei útján robotmunkára szorította, kiosztva közöttük a munkának közös termékeit. Különben a dolognak ez a rendje nem szorítkozott csupán Perura, hanem, miként az Inkák, épp úgy cselekedtek az Antillák kazikjai és a mai Venezuelában az otomákok fejedelmei is. Ott, hol a fejedelmeket Istentől származtatták és magasabb lényeknek tekintették, a tulajdont velők szemben szorosán véve fentartani nem is lehetséges«.

Azonban időnként a legelső culturnépeknél is találjuk e tant meggyökerezve. XIV. Lajos, mondja Saint-Simon, nem kételkedett abban, hogy alattvalóinak minden vagyona az övé, és hogy azt, a mit alattvalóinak hagyott, ezek merően kegyéből bírják. Ugyancsak XIV. Lajos vallja emlékirataiban azt az elvet, hogy a királyok absolut urak, kik természettől fogva föltétlenül rendelkeznek mindazon javak felett, melyeket akár egyháziak, akár világiak bírnak. (Rimbaud.)

Az ember viselkedését tehát kétféle törvények szabályozzák: azok a törvények, melyekhez minden ember, akár legyen tagja valamely munkaszervezetnek, akár Robinson módjára éljen egymagában, alkalmazkodni köteles, és azok a törvények, melyek természetéből folynak annak a munkaszervezetnek, — család, műhely, gazdaság, község, állam, egyház stb. — melynek kötelékéhez tartozik.

Nevezzük az elsőket a *viselkedés általános törvényeinek*, az utóbbiakat pedig a *munkaszervezet viselkedési törvényeinek*.

Annál a munkánál, melynek célja a helyes viselkedés, a feladat tehát az, hogy viselkedésünket mindkét rendbeli törvény parancsaival hozzuk összhangzásba.

A feladat nem könnyű, mert azt követeli tőlünk, hogy fojtsuk el, küzdjük le azon ösztöneinket, hajlamainkat és külön érdekeinket, melyek ama törvényekkel szemben rendszerint igen erős ellenzékét képeznek.

A viselkedés általános törvényeinek már legelső pontja ellen hangosan szólal fel az emberi természet, mely a munkát nem élvként, hanem teherképen érzi és annál nagyobb mértékben, minél észszerűbb, vagyis minél nagyobb mennyiségű és felsőbb minőségű szellemi munkát követelnek meg a körülmények.

Az elvek elragadják az embert, és a ki nem dolgozik vonzóerejük ellen, azt túlviszik azon a határon, melyet erőalapjának veszélyeztetése, tehát a viselkedés általános törvényei második parancsának sérelme nélkül átlépni nem szabad.

Nem csekélyebb nehézségek állják útját a harmadik és negyedik parancsnak, melyek azt követelik az embertől, hogy legyen előrelátó és haladjon előre a munkában. Tudjuk, hogy minél elhalaszthatatlanabb az a szükséglet, mely bennünket a munkára hajt, annál könnyebben bírunk munkakerülési hajlamunkkal, míg annál erősebben kell vele megküzdenünk akkor, ha a munka jövőbeli vagy éppen esetleges, tehát bizonytalan szükségleteinknek szolgál. Már pedig azok

a munkák, melyeket az előrelátás parancsa szab élénk, mind távoleső, esetleges, bizonytalan szükségleteink érdekében kívánt erő kifejtések. És ugyanilyenek rendszerint a haladásunk követelte munkák: és azonfelül nagyrészt szellemi vagyis olyan munkák is, melyeket az emberek legnehezebben kezelnek.

Ha mindezeket, a viselkedés általános törvényei követésével kapcsolatos nehézségeket tisztán akarjuk meglátni, ne önmagunkat vizsgáljuk, kik culturnépnek felnőttség és munkához szokott tagjai vagyunk, hanem tanulmányozzuk a gyermekeket és a kezdetleges embereket.

És miként a viselkedés általános törvényeit, úgy szervezetünk viselkedési törvényeit is csak akkor fogjuk követhetni, ha sikeresen megküzdöttünk önmagunkkal. Ha a szervezet tagjai mindenkor tudnák is, hogy munkaszervezetük érdekei egyszersmind saját érdekeik, még akkor is könnyen megfeledkeznenek róla, mert mindig vannak nekik olyan érdekeik is, melyek a szervezet érdekeivel ellentétben állanak, azonban szívükhöz közelebb fekszenek. Ezeknek a külön érdekeknek elhallgattatása erkölcsi erőt és küzdelmet, vagyis erkölcsi munkát követel meg.

Mikor a szabad szervezeteket ismertettük, a szabad szervezet-ellenes külön érdekeket kimerí-

tően tárgyaltuk. (221. s köv. 1.) Ellenben a hatalmi szervezetben megnyilatkozó külön érdekeket mind- eddig csak érintettük; azért ezekkel most részletesebben kell foglalkoznunk.

A hatalmi szervezetben a külön érdekek még fontosabb szerepet játszanak és még erélyesebben lépnek fel, mint a szabad szervezetben. Ennek oka az, hogy a hatalmi szervezet két alkatrésze, az úr és a meghódolt között, úgyszólván fajbéli különbség forog fön, e különbség pedig mindkét alkatrészt más és más irányba terel.

Így a meghódoltnak egyéni érdeke és hajlama az, hogy minél kevesebbet dolgozzék urának; viszont az úr érdeke az, hogy meghódoltját minél jobban megdolgoztassa. Amaz indítatva van kevesebbet dolgozni, mint a mennyit a viselkedés általános törvényeinek első parancsa megkövetel, ez pedig arra van ösztönözve, hogy meghódoltját erősebben megdolgoztassa, mint a megnyit ama törvények második parancsa megenged.

A meghódoltat emberi ösztönei élvekre viszik, esetleg túl azon a határon is, melyet munkaerőalapjának épségben maradása kiszab. Ellenben az úrnak külön érdeke azt követeli, hogy meghódoltja ne vesztesse idejét és erejét élvekre.

És míg az előrelátás és saját haladásának követelményei arra sarkalják a meghódoltat, hogy támogasson azokon a hatalmi kötelékeken, melyek őt a szabad mozgásban és fejlődésben megakadályozzák és a mire őt egyébként függetlenségi ösztöne is hajtja: addig hatalmi érdekeinek előrelátása és a hatalomban való előrehaladás, de legközvetlenebbül merő hatalmi ösztöne is, arra indítják az urat, hogy meghódoltjait még erősebben lekösse.

Nyilván jóval élesebbek az érdekellentétek a hatalmi, mint a szabad szervezet tagjai között.

Azonban még egy tekintetben van különbség a hatalmi és a szabad szervezet között. Úgy a szabad, mint a hatalmi szervezet tagjának helytelen viselkedése megzavarja a munkaszervezet működését és ennél fogva megkárosítja a szervezet többi tagjait; de míg a szabad szervezet tagjának helytelen viselkedése meg nem akadályozza munkatársait abban, hogy ők a maguk részéről helyesen viselkedjenek, vagyis a viselkedés általános és a szervezet követelte viselkedés törvényeit betartsák, addig a hatalmi szervezet urának módjában van meghódoltjait a viselkedés általános törvényei követésében megakadályozni, mert kényszerhatalmat gyakorol fölöttük.

És erre az urakat nemcsak hatalmi viszketegjük és legközvetlenebb haszonérdekeik izgatják — és pedig annál erősebben, minél nyersebb bennök az úri ösztön és a közvetlen hasznot kereső hajlam — hanem legtöbbször a külkörülmények kényszere is hajtja őket: megszorultságuk és versenykörülményeik.

Tekintsünk csak körül a szomszédságban, vagy vissza a múltakba, és ezer megerősítő adatra találunk.

Minél szűkebb az úrnak szellemi látóköre, annál kíméletlenebbül szólal meg benne a hatalmi ösztön és annál inkább kap az a legparányibb közvetlen haszon után. Nem tudja, nem képes felfogni azt, hogy meghódoltjai, ha őket ki nem zsarolja, ha fokozza előrelátásukat és a haladás útjain vezérli őket, átalakulnak felsőbbrendű munkásokká, kik, mint ilyenek, nagyban fokozzák munkaszervezetének eredményeit, úgy hogy, még ha azoknak többet is adni kénytelen, mégis többje lesz neki is. Ezen hatalmaskodási viszketegből és rövidlátó kapzsiságból ered az egyébképen jó indulatú asszonyoknak, a paraszt embereknek és a nyers üzéreknek ismert kíméletlensége és kisszerűsége, melyekkel cselédjeiket, munkásaikat és tőlük függő ügyfeleiket gyötrik. Innen való őszinte felháborodásuk, ha ezek a szerencsétlenek a leg-

méltányosabb igényekkel lépnek fel, ha a cselédek, munkások, fizetésjavításról, az üzér megszorult ügyfelei enyhébb feltételekről beszélni mernek. Innen ered asszonyaink jóhiszemű megbotránkozása, ha legigazságtalanabb zsémbelőzéseikre cselédjeik, türelmet veszítve, utóvégre visszafelelnek, vagy akár csak mentegetődznek is. »Még vissza is mert felelni!« Ugyanezekből a forrásokból fakad a királyok megütkezése azon, hogy alattvalóik u. n. alkotmányt követelnek, vagy akár a leghódolatteljesebb hangon is kérnek. Innen az indulat, melylyel a kezdetleges papi osztály, ha hatalmas, a legcsekélyebb kétely felett ítélkezik és az az igaz meggyőződés az arisztokratákban, a rabszolgák uraiban és a gyárosokban, hogy a törvény előtt való egyenlőség, a rabság eltörlése, a munkások védelmi szervezetei, a hazát, ennek mezőgazdaságát vagy iparát tönkre juttatják.

Kolduskormányok zsarolni kénytelenek meghódoltjaikat és nem tehetnek közhasznú befektetéseket, melyek a polgárok megtámadott termelési erejét visszapótolnák vagy növelnék. A kis mesterember csak kis módra tarthatja legényeit. Az elégséges tőke híjján bajoskodó gyáros nem költethet egészséges gyári helyiségekre, veszélyt hárító berendezésekre, munkásbiztosításokra, isko-

lákra; nagy béreket nem fizethet, ellenkezőleg bérzsarolásokból kénytelen élni. És nemcsak a szűk latkor rovására írjuk azt, ha tőke nélkül gazdálkodó, vagy éppen eladósodott földbirtokosaink a cseléd-marhát kopár legelőkön járatják, conventiós földnek a legrosszabbat adják, búza helyett ocsút mérnek cselédjeiknek és ha cselédházaikban 3-4 családot látunk egy szobában. Midőn a meghódolásért erősen folyik a verseny, a versenyzők maguk szállítják le igényeiket — egyesek, osztályok, népek; kevesebbet kérnek, mint a mennyi nekik elég, kevesebbet, mint a mennyit kaphatnának. Nem-e természetes, hogy az úr az üzlet, a csere megszokott szabályait követve, nem ajándékoz, midőn az ajándékozásnak különleges feltétele: személyes kötelék, hiányzik, a szájalom gerjesztette adakozást pedig az emberek, — és az üzlet törvényei által befolyásolt culturnépek még inkább, — az üzlettől teljesen elkülönített jótékonyági számlán kezelik. Tönkre megy a rosszul tartott és kizsarolt meghódolt? Mit bánja a gazda, midőn odakint az ajtaja előtt tolakszik számtalan új erő; már versenytársai miatt sem cselekedhetik másképen. Mikor az afrikai embervadászat és rabszolgakereskedés oly mérvben fejlődtek ki, hogy az amerikai plantage-oknak kifogyhatatlan mennyi-

ségben szolgáltatták az emberi igavonó állatokat, a termelők kezdték számíthatni, hogy mi előnyösebb: az-e, hogy rabszolgáikat hirtelen kiszípolozzák és ujakat vásárolnak a kidőlték helyébe, avagy pedig az, hogy kímélik és tovább megtartják őket. (Roscher.) Azt mondhatná valaki mentségükre, hogy a néger nem ment teljesen emberszámba. Ámde mit tettek száz évvel ezelőtt az angol gyárosok a fehér munkásaikkal? Ezek ama második számtétellel, t. i. avval a kérdéssel, hogy jobban kiméivé, tovább tartják meg munkásaikat, nem is foglalkoztak. Ők föltétlenül agyon dolgoztatták munkásaikat azért, mert a kidőlt helyébe állított munkást nem kellett, úgy mint a néger rabszolgát, megvásárolni.

És midőn végre az erős verseny az urak sorait is ritkítja: hatalmi eszközeiknek, meghódoltjaiknak teljes kihasználása létkérdésükké, legfőbb törvényükké válik. Ekkor eltompul a szánalom is; hisz az úr maga-magát sem kímélheti, maga-magát is feláldozza. Meghódoltjainak szenvedései és keservei meg nem indíthatják azt, ki maga is szenved, vagy épp a tönk rémképét látja maga előtt. »Kutyák, örökké akartok élni,« kiált katonáinak Nagy Frigyes, a philosoph, a humanista, nagy versenylázában, midőn a sorsa felett döntő csatát félti. Ámde ugyanabban az

időszakban azt írja nővérének, hogy megöli magát, mert azt a sok csapást, mely őt éri, immár el nem bírja.

A legmostohább helyzetben vannak azonban a meghódítottak abban az esetben, ha oly úrral állanak szemben, kit hatalmának úri elemei: a parancsolás és az adóztatás élvezői és kényelmei, a munka és vesződés nélkül való »úri állapotnak« ingerei vezérlenek túlnyomólag vagy éppen kizárólag. És ilyenek a nyers és a léha urak nagyobbrészt. Kivált az erőszak hatalmának birtokosai hajlanak erre annál fogva, mert a hatalomnak ez a neme és a tekintélynek az az alsó rendű fajtája, mely kísérni szokta azokat, kiknek módjukban van erőszakoskodni, legjobban legyezgetik a gyarlók hatalmi öntudatát és hiúságát. Bizonyos, hogy a persa sah be nem cserélné az angol királynénak a haladás és munkabírási magas fokán álló alattvalóit, ha viszont azt kívánnák tőle, hogy parancsoló és sarczólo hatalmát velők szemben, az angol királyné úri hatalmának színvonalára leszállítsa. Ugyan hányan lennének azok az európai fejedelmek, kik, ha parlamentjeiket szabadon haza küldhetnék örök időkre, ezt a legszívesebben meg nem tennék, noha ma már mindegyikük jól tudja azt, hogy az alkotmányosság az országnak legfőbb ereje és

haladásának alapföltétele. Még az is nem egyszer bántja vagy aggasztja az úri hatalmakat, hogy meghódoltjaik jobb módba kerülnek. Nemcsak a keleti despotiák kormányelve az, hogy a jobb mód kényesebbekké, követelőbbekké teszi az alattvalókat: épp így gondolkoztak az európai kormányok közül is azok, kik máshoz, mint az absolutismns primitiv erőszakához nem értettek, vagy más hatalmi eszközökhöz folyamodni kényelmesek, restek voltak. Azért is az ilyenek nem egyszer »üdvös érvágásnak« tekintették a háborúkat és mindenkor azon voltak, hogy rögtön elnyomjanak mindent, a mit e hatalmak, a maguk gyarló álláspontjukból helyesen, »veszedelmes újításnak« elneveztek. De még a legparányibb úri körökben is megnyilatkozik ez a gyarló úri ösztön. Nem egyszer hallottam azt mondani, hogy a cselédség kezelhetőbb, ha szegény és tudatlan. A XVIII-dik századbéli lengyel nemességről azt írja II. Frigyes, hogy lerombolták jobbágyaik iskoláit azért, hogy könnyebben ülhessenek nyakukon. Roca Inka súlyos büntetések terhe mellett megtiltotta azt, hogy a köznépet a tudományokban oktassák, nehogy az vakmerővé váljék és az államot megrendítse. (A. v. Humboldt.) És ugyanezt a politicát követték az amerikai szabad államok szemben a rabszolgákkal.

És abban a mértékben, a melyben a társadalmi hatalmak az úri hajlamot előtérbe helyezik, leszállítják a szolgálatokat, melyeket, a mint annak helyén láttuk, szervező erejükkel a munkának tesznek, úgy, hogy bizonyos ponton, ott, hol az úri érdek okozta hátrány meghaladja az úr szervező erejével hajtott hasznot, a társadalmi hatalom a munkára nézve káros intézménynyé fajul el. Ekkor a társadalmi hatalom kórállapotoknak szerzője: zsarolásai mintegy társadalmi vérszegénységet okoznak, koldus állapotokat — anyagiakat és szellemieket — a társadalom nagy tömegeiben, a meghódoltak túlmegkötése pedig a társadalom megcsontosodásának baját idézi elő.

Összegezzük eddigi eredményeinket.

Vannak a viselkedésnek olyan törvényei, melyek általánosak, vagyis olyanok, hogy mindenkinek szólnak, akár legyen tagja valamely szervezetnek, akár nem. Ezek azok a törvények, melyek követelik, hogy az ember észszerűleg dolgozzék, hogy legyen mértéktartó, előrelátó és hogy haladjon előre.

Azután vannak a viselkedésnek olyan szabályai is, melyek a munkaszervezet kötelékei-

bői erednek és csak a szervezet tagjaira kötelezők.

Azok, kik a szervezet viselkedési törvényeihez nem alkalmazkodnak, megkárosítják munkatársaikat, minthogy megzavarják a közös munkaszervezet működését. De megkárosítják munkatársaikat azok is, kik a szervezet viselkedési törvényeit megtartják ugyan, azonban a viselkedés általános törvényei ellen cselekesznek, minthogy ezen viselkedésük következményei visszahatnak a szervezet munkaeredményeire, tehát szervezetbeli tagtársaikra is.

A szabad szervezetben ez a kár határát képezi annak a bajnak, melyet a szervezetnek helyesen viselkedő tagjai elszenvednek azon munkatársaik részéről, kik a viselkedés általános és a szabad szervezet viselkedési törvényei ellen vétenek; ellenben a hatalmi szervezetnek azon munkatársa, ki az úri hatalmat gyakorolja, nemcsak avval hárít bajokat társaira — a meghódoltakra — hogy ő a maga személyére vonatkozólag nem törődik a viselkedés általános törvényeivel, vagyis hogy nem dolgozik, vagy elégtelenül vagy oktalan módon dolgozik, hogy mértékletlen, előre nem látó és maradi, hanem még nagyobbakat avval, hogy megakadályozza meghódolt munkatársait a viselkedés általános

törvényeinek megtartásában, a mennyiben azokat egyrészt kiaknázza, vagyis munkaerőalapjukat lefokozza, másrészt pedig elnyomja mindazt, a mi őket a haladás útjain előreviszi és felsőbbrendű, szabadabb munkásokká fejleszti.

Ez képezi a hatalmi szervezetnek nagy, mondhatni constitutionális defectusát.

És most felmerül az a kérdés, hogy mit tegyenek a szabad szervezetnek tagjai, szabad, de helytelenül viselkedő tagtársaikkal, és mit a hatalmi szervezet meghódolt tagjai, helytelenül viselkedő urukkal: mit követel a helyes viselkedés egyik és másik esetben?

A kérdésnek előkérdése nyilván az, hogy melyek az előbbre való törvények: a viselkedésnek általános vagy pedig a munkaszervezet követezte viselkedés törvényei-e?

Az érdekelt felek ugyan mindenkor azt vitatják, hogy a szervezet törvénye megelőzi a viselkedés általános törvényeit és lehangosabban a hatalmak közül azok, kik legkevesebbet törődnek saját kötelességeikkel, a szabadok közül pedig azok, kik legszabadosabbak. Azok hivatkoznak hatalmuknak önálló, meghódoltjaiktól független vagy éppen isteni eredetére és következtetik belőle azt, hogy az engedelmesség a munkásnak, a polgárnak, a hívőnek legfőbb

parancsa; az utóbbiak pedig oly lelkesen beszélnek a szabadságról, mintha az pótolhatná az ételt, a ruhát, tehát a nélkülözhetlent és ezen felül még mindazokat is, miket az ember szíve megkíván, hogy megelégedtnek érezze magát.

Az érdekelt votum azonban figyelembe nem jöhet. A vizsgálatot és a döntést tárgyilagos alapon kell végrehajtani.

Ezt az alapot szolgáltatják annak a nagy intézménynek érdekei és követelményei, mely nélkül az emberiség meg nem lehet: a munka érdekei.

Ebből a szempontból a feleletet a fentebbi kérdésre közelfekvőnek és tisztának látjuk. Ugyanis megismertük azt, hogy a munkaszervezet nem más, mint emberi munkaeszköz; a leg-hatalmasabb ugyan, de lényegében, célját, rendeltetését illetőleg, semmiben sem különböző a szerény ásótól, kapától, fűrőtől és kalapácstól. Ha ezek nem segítenek munkánkban, hanem, mert rosszak, inkább hátráltatnak, egy perczig sem gondolkozunk, hanem félredobjuk őket. Ugyanazon elbánás alá esik okszerűleg a munkaszervezet is, a mennyiben az munkánknak nem használ, a mennyiben vele bajoskodva kevesebbre megyünk, mintha nélküle dolgozunk.

Ebből a szempontból nyilvánvaló, hogy nem

a munkaszervezet törvényei előzik meg a viselkedés általános törvényeit, hanem ezek abrogálják azokat: mert a viselkedés általános törvényei ellenére egyáltalában nem boldogul az ember, munkaeszköz nélkül pedig utóvégre ellehet.

Ebből következik, hogy a helyes viselkedés nemcsak hogy megengedi, *hanem meg is követeli azt*, hogy az ember a viselkedés általános törvényeinek első sorban szerezzon érvényt, és hogy e végből, és a mennyire kell, az amazok ellen vétó munkatársaival szemben — úgy szemben szabad munkatársaival, mint szemben urával — a szervezet viselkedési törvényei ellen cselekedjék.

És minthogy ez a parancs a szervezetek viselkedési törvényei felett áll, a viselkedés általános törvényeihez tartozik és ezeknek ötödik parancsát képezi.

A mindennapi élet apró viszonyai nem igen szolgáltatnak alkalmas példákat ennek a tételnek megvilágítására. Itt egyszerűbb módon találjuk meg a megoldást: ott hagyjuk a szervezetet, melynek tagjai helytelenül viselkednek. Ellenben nagy fontosságúvá válik ez a törvény azokban az esetekben, mikor szervezetünk kötelékei alól egykönnyen nem szabadulhatunk. Azért tisztában legyünk a felett, hogy a szabadosakká vált demo-

cratiákat, e szervezetek legsarkalatosabb törvényei ellenére, hatalmi eszközökkel megfékezni, nem helytelen, hanem helyes viselkedés és szintűgy helyes, a munkának elévülhetetlen aranybullája által megengedett viselkedés az, ha urunkat, ki a viselkedés általános törvényeivel sem saját személyére vonatkozólag, sem meghódoltjait illetőleg nem törődik, nyílt ellentétben a hatalmi szervezet követelte viselkedés törvényeivel, megfegyelmezzük és korlátozzuk.

Azok, kik ezt a kötelességüket teljesítik, ugyan vétenek szervezetük törvényei ellen; kortársaik talán a szabadság hóhérjainak vagy véres forradalmároknak fogják őket elnevezni: de a jelen múltó és apró érdekei által meg nem tévesztett utókor majd visszaállítja becsületüket. Azok, kiket az utókor herosoknak vagy martyroknak ismert fel, majd mind így cselekedtek a maguk idejében. Minden esetre nem érheti azt, a ki így cselekszik, az a vád, melyet Macaulay Macchiavelli ellen intézett, azt mondván róla, hogy »schemájában az eszközök magasabban állanak, mint a cél. Azt a nagy alapigazságot, miszerint az államoknak és a törvényeknek nincs más rendeltetésük, mint az, hogy a magánboldogság sommáját fokozzák, nem ismerte fel elég tisztán. Az a cél, melylyel Macchiavelli foglal-

kozik, merően a testnek jóléte, melyet azonban tagjai jóérzésétől különbözőnek és ez utóbbiakkal, legalább időnként, alig megegyeztethetőnek gondol. Valamennyi politikai álokoskodás között talán ez volt az, mely a legmesszebbre terjedő és a legvészesebb hatásokat gyakorolta«.

Azonban azt mondhatná valaki szemben a viselkedés törvényeinek ezen ötödik parancsával, hogy e parancs nélkülözi az erkölcsi motivációt, minthogy ily esetben a cselekmény indító oka az érdek; a tett tehát nem oly természetű, mely hajlamaink, ösztöneink, egyéni érdekeink leküzdését követelné.

Az Ítélet alaptalan, még pedig két szempontból is.

A ki szabad szervezetbeli munkatársaival vagy hatalmas urával szembe száll, az veszélyt vállal el, olykor igen nagy veszélyt. Ha léteznék statistika a vesztőhelyekről, a börtönökről és mindazokról a hátrányokról, melyeket elszenvedtek azok, a kik ezt a veszélyt magukra vállalták, akkor ennek a veszélynek nagyságáról teljes képet szolgáltatathatnánk. A veszély átvállalása az ember hajlamaival és ösztöneivel ellentétes dolog; ezek leküzdése erkölcsi erőt: bátorságot követel meg. A bátorság azonban közönségesen oly nagy fokban hiányzik az embereknél, hogy

ezek rendszerint még a felszólalás apró veszélyeitől is tartózkodni szeretnek, azt gondolván magukban, hogy »hallgatni arany« és »mondj igazat, és betörök a fejed«. Azért ismerjük el, hogy volt erkölcsi erő Caesar azon tetteiben, hogy a féktelen respublicát megrendszabályozta és hogy egyszersmind amaz ötödik parancs értelmében cselekedett ő, mert véget vetett a társadalmat emésztő belviszályoknak, melyek ezen tette nélkül talán még századokig eltartottak volna. És ismerjük el azt is, hogy soha sem fejlődhetek volna Tiberiusok, Nérók és Caligulák, hogyha a rómaiak csak némileg tartják magukat a viselkedési törvények ötödik parancsához. Nem ok nélkül büszke a magyar az arany bulla negyedik cikkére és az angol a magna chartájára. Olvastuk fentebben, hogy milyen embertelen állapotba került a XIX. század első évtizedeiben az angol munkásosztály annak következtében, hogy a fölöttük uralkodó osztály a viselkedés általános törvényeivel mit sem törődött; viszont mint virágzott fel az a munkásosztály és vele az angol ipar is az után, hogy az elnyomott tömegek, követve a viselkedés törvényeinek ötödik parancsát, megfékeztek uraikat. És végre valljuk be azt is, hogy nem csekély mértékben szolgálnánk a helyes viselkedés ügyének, ha a kellemet-

len és veszedelmes »erkölcsbírói« tisztet bátrabban kezelnök.

Az ítélet második tévedése pedig az, hogy az erkölcsi cselekményt minden érdektől akarja elkülöníteni. Azonban az érdek csak akkor derogál a tett erkölcsi minőségének, ha az *külön érdek*; egyébképen érdek nélkül nincs okszerű cselekmény: sőt éppen az minősíti a helyes viselkedés szabályait törvényekké, hogy azok az emberi érdekeknek szolgálnak.

Ezek a viselkedésnek általános és azon szabályai, melyeket a munkaszervezetek természete szab elénk: ha ugyanis e szervezetek feltétlen természetűek, vagyis tiszta szabad, vagy tiszta hatalmi szervezetek.

Azonban az élet nem ismer tiszta szervezeteket. A valóságban minden szervezet, a legkisebbtől a legnagyobbig, vegyes természetű, vagyis részben szabad, részben hatalmi és azok csak abban különböznek egymástól, hogy az egyikbe több, a másikba kevesebb vegyült a szabadság vagy a hatalom alkotó elemeiből, úgy hogy az egyik inkább szabad, a másik inkább hatalmi természetű — ezer és ezer folyton változó árnya-

latban. Talán azért van az így berendezve, hogy a munkaszervezeteknek időnként szükséges tatarozásai és átalakulásai sikerüljenek. Hogyan lehetne különben és pedig: hatalmi elemek híjján, a szabad munkaszervezetet hasznavehetetlenné tevő szabadosságot megfékezni és szabad elemek nélkül, a hatalmi szervezetet megrontó korlátlan hatalmaskodásnak határt szabni?

Azért úgy a hatalomnak, mint a szabadságnak csirái mindig életben maradnak az emberek között és csak alkalom kell, hogy gyökereket verjenek, hajtásokat ereszszenek emezek vagy amazok, a szerint, a mint a körülmények egyik vagy másik fajtának kedveznek.

Induljunk ki a legkisebb munkaszervezetből, abból, melynek csak két tagja van. Sokszor láttunk már két embert összeműködve dolgozni, egymástól függetleneket, tehát olyanokat, kik szabad munkaszervezet alakjában társultak. És ha jól megfigyeltük őket, nem-e azt tapasztaltuk minden esetben, hogy az egyik bizonyos fokig dominált a másik felett: parancsoló vagy gúnyolódó szavaival, gestusaival. tehát apró erőszakoskodásokkal — vagy pedig különféle fogásokkal, tehát parányi csalárdsággal, majd a kornak, a nagyobb tapasztalatnak és gyakorlottságnak, — tehát a tekintély hatalmának szerény foszlányai-

val. Csakugyan azt lehet mondani, hogy az embereknek »uralkodókra és meghódoltakra való felosztása a legősibb munkafelosztás«, mely már a csirákon is mutatkozik.

Épp oly közönséges és ismeretes az a microscopikus hatalmi szervezet, melyet az úr és cselédje alkotnak. Itt az úri hatalom, kivált kezdetlegesebb viszonyok között: falvakon, messze a városoktól, vagy pedig a katonai szervezetekben, eléggé feltétlen természetű. És mégis van egy határ, melyen túl a legkövetelőbb úr is kénytelen meghódoltját szabad szervezetbeli munkatársának elfogadni, azaz akaratának bizonyos fokig szabad tért engedni, vagy pedig sikeres közreműködéséről lemondani.

A mit ezeknél a legapróbb szervezeteknél tapasztalunk, az a nagyobb szervezeteknél még felismerhetőbben jelentkezik. Ha már két ember között van módjában az egyiknek a másik felett dominációt szerezni, ez a lehetőség tömegeknél nő: egyrészt mert több ember között a hatalomra képesítő különbségek nagyobbak, másrészt mert itt minden megnyilatkozó erőnek rögtön támadnak udvaroncjai, kik akár csak merő bámulásokkal is támogatják tekintélyét, de kik, az udvaroncok versenyének törvényeihez képest, azt egyébképen is készek fokozni, miként az

atomok, melyek a jegecedési pont körül csoportosulni sietnek. Ez a külön hatalmi szervezet, a nagynak magva, még ha nem is hadsereg, hanem csak egy kis gárda, a velők szemben szervezetlenek felett jóval nagyobb hódító erőt fejthet ki, mint ama kéttagú szervezetben az egyik, akár milyen kimagasló legyen is társa felett.

Viszont azonban a nagyobb hatalmi szervezetben a szabadság határai is jobban kitágulhatnak: határai annak a szabadságnak, melyet a cseléd, a rabszolga is kivívhatnak maguknak, még ha egyedül is küzdenek uruk hatalmi behatásai és ellenőrzése ellen. Minél nagyobb a szervezet, annál fontosabb szerepe jut a távolság tényezőjének: a fizikai távolságnak, melyet a tér, és a szelleminek, melyet a szakismeret teremt. Az úr szeme mindinkább elégtelenebbé válik és ugyanabban a mértékben összezsugorodik hatalma, míg a meghódolt szabadsága tágul. De nagyobb tömegekben többféle hatalmi góczpontok is keletkeznek, helyek vagy a hatalmak nemei szerint: több feudális úr, majd papi, majd kereskedelmi, ipari, tudományos hatalmak; és minthogy mindezek előbb-utóbb versenyre szállanak egymás ellen, kölcsönösen lefokozzák egymást és a meghódoltakat, ezek hozzájárulása nélkül is, felemelik, szabaddabbakká teszik.

Így történik, hogy minden szervezet vegyes természetűvé lesz: a szabad, annyira amennyire hatalmivá, a hatalmi, többé-kevésbé szabaddá.

Annak következtében, hogy a tényleges szervezetek vegyes természetűek, sem a feltétlen szabad, sem a feltétlen hatalmi szervezet természetéből levont viselkedési szabályok nem nyerhetnek alkalmazást.

A vegyes szervezetben a feltétlen szabad és hatalmi szervezetek törvényei oly viszonyba lépnek egymáshoz, mint a kettős csillagok, melyek egy magukon kívül fekvő közös súlypont körül forognak.

Most a feladat az, azt a közös súlypontot, melyet látni nem lehet, számítás útján felismerni.

E feladat nyilván nehezebb, mint volt, midőn feltétlen szervezetekkel foglalkoztunk. Felismerni azt, hogy mit követel a szabad szervezet, ha az feltétlen, vagy a hatalmi, ha az ugyancsak feltétlen, egyszerű; mintegy meg lehet látni, meg lehet fogni. A vegyes természetű szervezet viselkedési szabályainak tiszta felismerése ellenben szellemi munkát követel meg. E végből táplálkoznok kell az embereknek a tudós fájának

gyümölcseiből, hogy megnyíljanak szemeik és legyenek jónak és gonosznak tudói. A vegyes szervezet megköveteli tőlünk, hogy tisztába jöjjünk *a vegyarány felett, melyben a szabad és hatalmi elemek egyesülnek*. Itt a hatalomra való törés, a hatalomért való versenyzés, munkatársainknak hatalmi eszközökkel való befolyásolása ugyan nem feltétlen helytelen viselkedés, mint a hogy az a tiszta szabad szervezetben, de viszont nem is terjeszthető ki, mint a tiszta hatalmi szervezetben, határtalanul, inert bizonyos ponton, ama vegyarányt meghaladó fokon túl, helytelen viselkedéssé válik. Másrészt munkatársaink hatalmi nyomásának eltűrése nem feltétlenül helytelen viselkedés, mint minő az a tiszta szabad szervezetben, de azzá válik, mihelyt mértéke ama vegyaránynyal össze nem vág. Míg tehát a föltétlen természetű szervezetek viselkedési szabályai és szintén a viselkedés általános törvényei is föltétlenek: addig a vegyes szervezetek követele viselkedésnek szabályai viszonylagosak, vagyis a szervezetekben élő hatalmi és szabad elemek mindenkori vegyarányától föltételezettek. Itt tehát ama vegyarány mindenkori minőségétől függnék a határok, melyek a viselkedést helyesnek és helytelennek minősítik: a certi fines quos ultra citraque nequit consistere rectum.

A szervezet követelte helyes viselkedés most homályosabbá, vitathatóvá, bizonytalanabbá válik. Más Ítéletet mond, ki értelme és ismeretei erejénél fogva lehatolni képes a kérdések legmélyebb alapjáig; mást, kit a felszín benyomásai igazítanak, vagy a ki gyengeségének érzetében az innen is, onnan is kapott impulsusok szerint kapkodólag irányítja magát. És zavarólag hozzájárul még az is, hogy ugyanegy országnak, sőt ugyanegy helynek is többféle társadalmi rétegei, mintegy külön szervezeteket képezve, más és más ponton látják, vagy húzzák a helyes vagy helytelen viselkedés határvonalait.

Néhány példa ezek megvilágítása végett.

Ha eltekintünk a communistikus rendszertől, egyike a legrégebb és legmeggyökerezettebb tanoknak az, hogy a vagyonszerzés, ha az szorgalom és önmegtartóztatás útján történik, megengedett, sőt dicséretes dolog. Hisz folyton hajtogatjuk az ifjúságnak, a köznépek: legyetek ipar kódok. Az iparkodás tulajdonképpen nem is más, mint szigorú követése a viselkedés általános törvényei első, harmadik és negyedik: szorgalmat, előrelátást és haladást követelő parancsainak. És mégis, ha azt látjuk, hogy valaki erősen tör vagyonra, bár nem tiltott, vagy munkaerő-alapját rontó, vagy más kötelességeit mellőző módon,

hanem csak úgy, hogy azt mondják róla, hogy igen industriosus, hogy szeret szerezni: bizonyos körökben lebecsülés éri. Ez a lebecsülés annál élénkebb, minél műveltebb, tehát minél illetéke- sebb és függetlenebb az a kör, mely ítélkezik. Ezt a helytelenítést nem az irigység szüli, semmi esetre sem kizárólag, mert az irigység inkább feljebb, mint lejjebb helyezi áldozatát, és a kit lebecsülünk, vagyis magunk alatt látunk, azt nem irigyeljük. Ellenben a szellemileg lejjebb álló szegény körökben, pl. a paraszt-, vagy a bár pénzes, de nyers körökben, a vagyonyszerzési ösztönnek erős megnyilatkozásán éppenséggel nem ütköznek meg, inkább elismeréssel, hódolattal nézik.

Honnan valók ezek a különböző Ítéletek egy és ugyanazon tény felett?

Az u. n. jobb, műveltebb körök magasabb rendűek és, mint ilyenek, közelebb állanak az ugyancsak magasabb rendű szervezethez, a szabad szervezethez. Azért a szabad szervezet szelleme járja őket átal nagyobb mértékben, a mint azt a jómódú és művelt társaságnak minden más megnyilatkozása is tanúsítja. Ellenben a szegény és tudatlan parasztság, a hajdani rabszolgák és jobbágyok örökösei, a hatalom erős érvényesüléséhez, — a gazdag és nyers üzérek pedig, a népvándorlás korabeli szerencsésen portyázó kalan-

dorok utódjai, a hatalom erős érvényesítéséhez szokottabbak. Mindkettőjük lelke át van hatva az alsóbbrendű minőségüknél fogva hozzájuk közelebb fekvő hatalmi szervezet szellemétől; amazoké mint meghódoltak, ezeké mint hódítók. Nem jár helytelenítéssel, ha valaki munkáját drágán árulja. De azt, ki nagyobb kamatot vesz, még ha adósa könnyen is bírja, vagy éppen-séggel nyer a pénzen, uzsorásképen megbélyegzik. Ismét eltérő ítékezés oly tényálladék felett, mely alapján egy és ugyanaz: csere ez is, az is. Ámde ha figyelembe vesszük azt, hogy a cserefőlény hatalma a munka nélkül eredményeket — járadékot — szolgáltató kölcsöntőke csereműveletében ridegebben nyilvánul, mint annál a cserénél, hol az, a mit adunk, munkánknak legközvetlenebb gyümölcse, a homlokunkon még látható verejték: akkor megismerjük, hogy itt is a szabad szervezet ösztönei sugalmazták a kamatvételt szigorúbban elbíráló ítéletünket. Ugyanazért ugyancsak szigorúbb ítéletek kelnek más esetekben is, mikor a cserefőlény társadalmi hatalma a tőke köntösében felismerhetőbben jelentkezik. Nem ítélik el a mesterembert, ha az munkájának árát 20%-kal emeli, vagy a kereskedőt, ha ugyanannyival többet kér árújáért; de helytelenítő megütközést szül, ha a háztulajdonosok a lak-, fejlettebb bér-

rendszernél a földtulajdonosok a talaj béreket, és nem éppen indokolatlanul, tehát nem merően hatalmaskodásból, csak kevéssel is felemelik.

Helytelenítik az igen takarékos ember viselkedését; zsugorinak nevezik. És miért? Hisz az igénytelenség, az élvekben való mérséklet erényszámba megy közönségesen. Nem egy u. n. bölcsnek az igénytelenség képezte főtulajdonságát; nem egy anachoreta ezen a réven szerezte dicsfényét. Ha két személy egyformán keveset költ magára, de az egyik felesleges jövedelmét másokra költi — talán okatlan módon is. — a másik pedig összerakja, amazt dicsérik, azt lenézik. Világos, hogy itt is a szabad szervezet szava az, mely a különböző ítéleteket bemondja, és mely a zsugoriság, mint a cserefőlény gyűjtésének hatalmas eszköze ellen nyilatkozik. Mondhatná valaki, hogy ama két egyformán igénytelen és takarékos embert azért ítélik meg különböző módon, mert az egoismus helytelenítésre, az altruismus dicséretre ösztönöz. Helyes! de vajjon miért? Azért, mert az egoismus a hatalomnak legbőségebb kútfeje, az altruismus pedig a hatalomról való lemondás.

Meddig szabad meghódoltjait megdolgoztatni, olyan kérdés, melyet a közönség ismét azon szervezetbeli atmospharának vegyarányai szerint

ítél meg, mely azt körülveszi. Nem a mértékletlen, a kimerülésen túl hajtott munkáról szólnunk, mely ellen a szájalom érzése is felszólal, hanem a munkabírás határain belül maradt dologidőről. Mezei munkásaink munkaidejével se foglalkozunk, minthogy azt az évszakok és az időjárás oly nagy mérvben igazgatják. A napkeltétől napnyugtáig tartott dologidő azelőtt a rendes volt, majd minden közönségesebb munkaszakmában. Abban a mértékben, a mint az úri hatalom meggyengült és a meghódoltak szabadbakká lettek, a munkaidő rövidebbre lett szabva és most általános helytelenítés érné azt az urat, ki meghódoltjait tovább dolgoztatja, de mindenesetre rövidebb ideig, mint előde ötven év előtt megdolgoztatta munkásait, a nélkül, hogy szemrehányás érte volna. Ma már az állami szervezet törvényei is tiltják a meghódoltakat bizonyos időmennyiségen túl megdolgoztatni. Ellenben sem a törvény nem tiltja, sem a közvélemény nem kifogásolja, hanem inkább dícséri, ha a minister naponta 15 óráig hivataloskodik. Nem-e a hatalom ellen nyilatkozik a szabad szervezet több elemeivel vegyült társadalom: ezen szempontjából következetesen, egyébkép azonban igen következetlenül nem helytelenítve azt, hogy a minister, kit nem tekint meghódoltnak,

hanem úrnak, a legmértékletlenebb munkásságot fejt ki.

Épp oly változók és leginkább a gyorsabb átmenetek időszakában ingadozók az Ítéletek a családfőnek vagy a házastársak viselkedése felett. A népek régi családi szervezetében a családfő feltétlen hatalommal bírván, nem járt helytelenítéssel, ha gyermekeit megölte vagy eladta. Ma, a család szabadabb szervezete miatt, a törvény sújtja az atyát, ki gyermekét kivételesen erős módon, akár a legnyomósabb okból is, megfenyíti.

Akkoron a férjét elhagyta nőt, még ha nyomós oka is volt rá, a közmegvetés érte. Az okokat nem is latolgatták. Feltétlen meghódoltja volt urának. Ellenben a férj ok nélkül is elküldhette nejét. Feltétlen ura volt nejének. A mint a családi szervezetbe a szabad szervezetnek több és több eleme betódult, a nőnek mindinkább módja lett férjétől távozni és mindinkább kevesebbje a férjnek, nejét elküldeni. Ma, midőn a férj és a nő közötti viszony majd tiszta szabad szervezetté változott át, az ítélkező közvélemény az elválás tényével már nem is foglalkozik, hanem pusztán az elválás okaira szorítja helyeslő vagy helytelenítő verdiktjét.

A műveltek körében, hol a nőt szabad szervezetbeli vagyis egyenjogú társnak tekintik,

a nőnek tettleges bántalmazását a leghelytelenebb viselkedésnek minősítik. Parasztiaink körében ellenben, hol a férj még nemi úri hatalmat gyakorol neje felett, mire a kölcsönös címmezések különböző volta is vall, éppen nem tűnik fel, ha a férj feleségét megveri. Sőt mondják, hogy van parasztasszony, ki panaszkodik a miatt, hogy ura nem veri, hatalmát vele nem érezteti, mert abból azt következteti, hogy nem törődik vele.

Némely úri körökben éppen nem helytelenített viselkedés, ha valaki szabóját, boltosát, hitelezőjét nem fizeti; ellenben disqualificáló, ha úri társainak, bár a legledérebb módon: játékból, fogadásból, eredt követeléseit szigorú pontossággal ki nem elégíti. Pedig merően illogikus, hogy megrovás ne érje, ki szegény embert megnyomorít és büntetés sújtsa azt, a ki gazdagokkal szemben csak pontatlan. Megértjük az ellenmondást, ha figyelembe vesszük, hogy az urak maguk között szabad szervezetet alkotnak és szabadok között az ígéretnek szentnek és sérthetetlennek kell lenni. Ellenben az a viszony, mely a gazdag úr és a szegényebb mesterember között fennforog hatalmi: önmagában is, és még inkább az, a két fél azon felfogása folytán, hogy két nem egyenrangú személy áll egymással szemben. A hatalmi szervezetből pedig, mint láttuk, következik, hogy

a meghódolt az úrtól mit sem követelhet, így gondolkozik a perzsa sah is, meg ha alattvalóinak igényei olyanok volnának is, melyeket mi a legigazottabbnak tartunk. Mi helytelenítjük viselkedését, ő viszont megbotránkozik alattvalóin, mert mi a szabadabb szervezet szempontjából nézzük, ő a hatalmi szervezet pápaszemén át látja a dolgokat. Dr. Steinbach Emil, volt osztrák minister (Treu und Glauben im Verkehr) kimutatja, hogy az angol-amerikai jogalkotás már régóta létesítette azt a jogi állapotot, melyet a német polgári törvény 138. §-a, a kiaknázás megakadályozása végett, hosszú küzdelmek és lassú fejlődés során, csak legújabbán tudott megteremteni, míg más continentális törvényhozások e téren még mai nap is messze elmaradtak. B végből hivatkozik lord Hardwikenek egyik, még 1750-ben kelt, azóta úgy a judicaturában, mint a jogász elméletben folyton felhasznált Ítéletére, mely a közhaszon elvén, igen kiterjesztőleg, a frausnak négyféle árnyalatát különbözteti meg. Egy másik, 1787-ben kelt és ugyancsak praecedensképen használt bírói ítélet így szól: »Ha a szolgálmány és az ellenszolgálmány között oly aránytalanság forog fenn, melyből kitűnik, hogy az egyik fél az ügyletet, melyre lépett, meg sem értette, vagy pedig, hogy oly nyomott helyzetben volt, hogy

örült, hogy megköthette, bár az aránytalanságról tudomása volt: akkor ezekben a másik szerződő félnek olymértvű hatalmaskodása rejlik, mely a fraus, a csalárdság fokát elérheti«. Nagy különbségek a felek társadalmi állásai, vagy értelmiségeik között oly mozzanatok, melyeket abban a kérdésben, hogy forog-e fenn fraus, rendszerint figyelembe vesznek. Közönségesen megsemmisítik az adásvételi szerződéseket, ha az eladó szükségben volt és a vevő annak szorult helyzetéből méltánytalan előnyt húzott. Szerző megjegyzi, hogy az ugyanegy szervezethez való tartozás érzése e pontban az angol jogfejlődésben erőteljesebb maradt és a polgártársaknak túlhajtott kiaknázását meg nem engedettnek nyilvánítja. Nevezetesnek mondja dr. Steinbach ezt a felfogást oly államban, a melyben a kereskedés és a forgalom a legélénkebb kifejlődést és a legnagyobb kiterjedést nyerték és annak tulajdonítja, hogy a classicus római jogászok individualisticus felfogása kevésbé befolyásolta az angol forgalmi szokást (Verkehrssitte).

De vajjon miért történt ez így; ama individualisticus felfogás miért nem tudott az angol szellembe behatolni? Nyilván azért, mert az angolok társadalmi szervezeteiben az arány a szabad és a hatalmi elemek között az előbbiekre

nézve mindig kedvezőbb volt, míg a continensnek nagyobb mértékben hatalmi szervezetei hajlottak a hatalomnak kedvezőbb jogi felfogáshoz: mihez képest ez utóbbiak egyrészt fraust és dolust csak szántsándékos megtévesztésben láttak, melyre vélelem nincsen, mit mindig be kell bizonyítani, másrészt irányítójuk volt az a rideg elv, miszerint kiki a szerint kapjon igazságot, a mint magát kötelezte, — hogy *pacta dánt legem contrahentibus* és hogy *vigilentibus jura sünt scripta*.

Dr. Králik Lajos »A m. ált. polgári törvénykönyv 991. §-ához: »illetéktelen befolyás« című. épp most megjelent értekezésében az »illetéktelen befolyást« tárgyalja és teljesen az angol szabad szellemben és nagyobbára az angol jogélet szolgáltatta igen gazdag illusztrációk alapján, védelmet követel a »finomabb, ügyesebb« hatalmi nyomások ellen. Nincs kétség, hogy a szerző kívánata a mai társadalomban — a mint mondja — a »tisztesség és becsületesség« követelménye, de épp oly bizonyos az is, hogy mélyebb alapját a szabad szervezet szelleme képezi: »az a kérdés, a mi minden esetet eldönt: vajjon a cselekvő szabad, önkénynek alá nem vetett egyén volt-e?« és az a követelmény, hogy »a felek között bizonyos észszerű foka az egyenlőségnek legyen meg«.

Mit bizonyítanak mindezek az eltérő fel-fogások és ítéletek? Azt bizonyítják, hogy mind-egyike megengedi a hatalmat, de követeli a szabadságot is, vagyis hogy mindnyája vegyes természetű szervezetbeli kötelékeket ismer el. Ellenben eltérnek egymástól abban, hogy külön-böző ponton látják azt a határvonalat, a meddig a hatalmi nyomást kiterjeszteni szabad és melyen túl a szabadságnak tért engedni kell: vagyis különböznek a szervezet hatalmi és szabad elemei vegyarányának megítélésében.

Ilyképen egy és ugyanazt a cselekményt az egyik ama határon innen, a másik a vonalon túl fekvőnek látja és következetesen helyes vagy helytelen viselkedésnek minősíti. Az első a ha-talmi behatást, vagy ennek fokát, az erőszak, a tekintély, a cserefőlény illő megnyilatkozásá-nak, a meghódoltnak ezeket eltűrő viselkedését pedig, az esetekhez képest, köteles tiszteletnek, lojalitásnak, hűségnek, szótartásnak, becsületesség-nek stb. — a meghódolt ellenszegülését viszont, az esetek árnyalatai szerint, szabadosságnak, rakon-czátlankodásnak, szószegésnek, hűtlenségnek, a köznapi élet apró tényeiben, tisztesség nem tudás-nak, szemtelenségnek stb. nevezi. A másik íté-lkező az erőszakkal szemben hatalmaskodás, a tekintélylyel szemben praepotentia és korlátozó

gyámkodás, a cserefölénnyel szemben uzsora és kiaknázás miatt panaszkodik és mindezekben rút önzést lát, míg a meghódoltnak a hatalmi behatást eltűrő viselkedését szolgálaiasságnak, korlátoltságnak, gyámoltalanságnak, ellenszegülését pedig bátorságnak, férfias függetlenségnek és okosságnak minősíti.

Így változnak, ingadoznak a nézetek a felett, hogy mi a helyes, mi a helytelen viselkedés, az idők, helyek és körök szerint, *de mindig párhuzamosan a munkaszervezetekben foglalt szabad és hatalmi elemek vegyarányával*. Egy és ugyanazon időbeli, helybeli, osztálybeli és körbeli emberek Ítélezése a viselkedés felett nagyjából mindig összevágó azért, mert a szabad és hatalmi elemek ugyan egy vegyarányának befolyása alatt állanak. Mégis a részletekben, vagy egyes rendkívüli vagy bonyolult esetekben, látjuk az utóbbiakat is ellenkezniök egymással. Ennek oka egyrészt észbeli tehetségeik különböző foka, másrészt természetük, hajlamaik, valójuk, mely az egyiket inkább a hatalmi, a másikat inkább a szabad szervezet felé vonzza. Mindkét eset további bizonyítéka annak is, hogy a vegyes természetű szervezetek követelte viselkedési szabályoknak tiszta felismerése, viszonyítva a feltétlen szervezetek viselkedési törvényei megértéséhez, nehezebb

feladat. Azért minél közelebb áll valamely tényleges szervezet a tiszta típusokhoz: a feltétlen szabad, vagy feltétlen hatalmi szervezethez, annál kevesebb múlik a helyes viselkedésnél a felismerő munkától és annál több az erkölcsi, vagyis ösztöneinket, hajlamainkat és külön érdekeinket elfojtó erőfeszítésünktől, míg ez az arány a helyes viselkedést együttesen alkotó munkáink között abban a mértékben változik meg, a melyben valamely tényleges szervezetünk ama tiszta típusoktól eltér. Az a körülmény, hogy a nagy mérvben vegyes szervezet követelte viselkedés szabályainak felismerése nehezebb feladat, megérteti velünk azt is, hogy a kezdetleges népeknek miért a legmegfelelőbbek az olyan szervezetek, melyek közel állanak vagy a tiszta szabad, vagy a tiszta hatalmihoz: a szabad szervezet, a mennyiben, mint az apró vadász- és halásztörzsek, kevesen vannak, a hatalmi akkor, mikor nagy tömegben verődtek össze.

A társadalomnak tényleges szervezetei azonban nemcsak vegyes természetűek, hanem egyszersmind *egymásba nyúlók* is. Több szervezet magában foglalja ugyanazokat a tagokat, egészben vagy részben, így a legtöbb ember egyide-

jüleg tagja valamely családi, baráti, egyházi, nemzeti, politikai pártbeli, üzleti, községi, állami, sőt nemzetközi szervezetnek is.

Hogyan viselkedünk akkor, ha ezek a szervezetek egymást kölcsönösen kizáró követelésekkel lépnek fel, vagy ha olyanokat támasztanak, melyek mindegyikének megfelelni erőnket meghaladó feladat?

Mi itt a helyes viselkedés? Melyike eme szervezeteknek az első sorban irányadó? A többi milyen sorrendben következzen? Ha mindnyájának meg nem felelhetünk, van-e megosztásnak helye vagy nincs, és ha van, milyen arányban?

Ezekre a kérdésekre okadatolt és eredeti, vagyis a szokás és a környezet sugalmazásától független feleletet adni sokszor igen nehéz dolog.

Igaz, van vezérfonalunk. A munkaszervezet, mint láttuk, nem más, mint munkaeszköz; a leghatalmasabb ugyan, de valójában akármilyen más szerszámunktól nem különböző.

A munkaeszközökkel szemben az ember így szokott eljárni:

Első sorban irányadó a munka fontossága, hasznánál, sürgősségénél fogva. Azon szerszámnak kölcsönözzük munkaerőnket, annak adunk elsőbbséget valamennyi felett, melylyel a leghasznosabb, a legsürgősebb, egyszóval a mindenkor legfonto-

sabb munkát lehet végezni, így aratás idején félredobjuk az ekéket és a vetőgépet és elöszedjük a kaszákat vagy az aratógépet; de tavasz és ősz idején az ekéké és a vetőgépe az elsőség. Kivételesen azonban aratás idején is van vetni valónk és akkor tőlünk telhetőleg, de a földolog az aratás, koczkázása nélkül, használjuk az ekéket és a vetőgépet is.

Ha ugyanarra a munkára többféle szerszám áll rendelkezésünkre, oktalanul cselekednénk, ha nem a legjobb karban levőt használunk; ha pedig valamennyi arra való szerszám egyformán van karban, ismét oktalanul, ha nem a felsőbb rendűeket alkalmazzuk, ha a kezdetleges csépfákkal bajoskodnánk, midőn jókarban levő cséplőgépeinkkel századrész idő és munkaerő ráfordításával több búzát verhetünk ki.

Ezek a szabályok ugyan elég egyszerűek, kivált az elméletben, és annyira amennyire útbaigazítók is.

Mégis nagy a különbség azok között a munkák között, melyeknek eszköze a szerszám vagy a gép, és azon munkák között, melyek eszköze a szervezet. Amazok hasznos vagy sürgős voltát, fontosságát, megbírálni egyrészt önmagában egyszerűbb, de könnyebb a bírálat másrészt annál fogva is, mert a mezőgazdasági, ipari munkák

ugyanazon voltukban sokszorosán ismétlődnek, úgy hogy fontosságuk sorrendje a gyakorlat rendjen elég biztosan megítélhető. Már a magasabb kereskedelmi és vállalkozói munkáknak osztályozása jóval nehezebb annálfogva, mert kevésbé egyformák. Még nehezebb a viszonyt megállapítani, mely az egyes társadalmi munkaszervezetek között hasznosság, sürgősség, egyszóval: fontosság tekintetében fennforog. A nehézséget itt több körülmény szüli. Egyrészt az, hogy a különböző szervezetek adta hasznok nem redukálhatók, miként az üzletbeli haszon, mértékül szolgáló közös egységekre, forintokra és krajczárookra, másrészt, mert itt nem tisztán az észnek van szavazata, hanem beleszól a szív is. Ugyan mondják meg nekem, tiszta meggyőződésük szerint, hogy melyik szervezet előbbre való: a család-e, avagy a haza? És ha azt felelnék: az⁷, melynek inkább van szüksége munkánkra, viszont felvetem a kérdést úgy, hogy mindkettőnek egyformán van rá szüksége.

A szerszámoknak jó vagy rossz karban léte, alsóbb vagy felsőbb rendű volta ugyancsak könnyebben ismerhető fel, mint a munkaszervezetek állapota és minősége.

A társadalom szervezetei jóval finomabbak és komplikáltabbak, mint legmagasabb rendű

gépeink. Jó mechanikus legyen az, a ki azokat minden időben, minőségük és karban létük szerint, helyesen osztályozni képes. Hányan vannak, a kik ezekkel az ismeretekkel bírnak, öntudatosan, vagy akár csak routineból is?

Azért az emberek tömegei mindezekben a fontos kérdésekben mindig csak úgy nagyjából találják el a helyes viselkedést, sok tévedés, habozás, késedelem után. Csak egyesek azok, a kik elől járnak; majd kisebb csapatok következnek; majd egyes osztályok is: míg a nagy tartalékhad legutoljára ér a célhoz.

Addig tömérdek a bizonytalanság, a félreértés, a vita; egyes esetek pedig olyanok, hogy mindig eltérő felfogást fognak megtúrni.

A mai európai culturállamok polgárai úgyszólván már úgy születnek, hogy azon módon, mint az ókor belterjes államszervezeteinek tagjai, az állami szervezetet teszik a legelső helyre. A haza szó a legmagasztosabb eszmét fejezi ki; a haza kívánta kötelesség a legszentebb. A haza kisebb-nagyobb mértékben félretolt, árnyékba helyezett minden más szervezetet: egyházat, községet, megyét, talán még családot is. Mindezek, szemben a hazával, kisszerű és szűkkeblű, vagy éppen egoistikus bélyeget viselnek. De mikor az állami szervezettel concurrentiába lép a nemzeti szer-

vezet, inogás vonul végig az egész vonalon, legalább Európa legtöbb országában; megszűnik az összhang, az Ítéletek eltérnek és a viselkedést, a mit az egyik helyesnek nyilvánít, a másik kifogásolja.

Pedig nem is oly régen volt, hogy az emberek a nemzeti szervezetet nem sokba vették, mikor ez az állami szervezettel concurrálni nem mert.

És ismét kevés idővel azelőtt az állami szervezet megelőzte az emberek osztályozásában az a szervezet, melynek hatalmi gyúpontját a dynastia képezte: egy akkori fogalmak szerint nemcsak külön, hanem az államnál, a hazánál nagyobb erő is, mely államokat bontott és összesített, teljesen függetlenül az állami és nemzeti érdekektől.

Az egyházi szervezet majd minden népnek életében versenyzett valamikor a király, a dynastia, vagy az állam szervezeteivel. Európa sokáig nézett két kardra, és volt idő, mikor az egyház kardja élesebben vágott, jobban vezénylett, elsőbb helyet foglalt el, nagyobb mértékben szabályozta a viselkedést, mint a császáré.

Mikor az állami szervezet uralomra kerül, a község, a provincia, a territórium, a megye mindinkább háttérbe szorulnak, másodrendű munkaeszközökké lesznek. De fokozatosan ismét előtérbe lépni látjuk őket, amint az állami gépezet

rozogává vált és az emberek nem képesek vagy nem érnek rá azt tatarozni. Mikor a német, olasz, magyar állami szervezetek ily állapotban voltak, a német herczegségek, az olasz városok és apró fejedelemségek, a magyar vármegyék irányították a viselkedést: az államot megelőzőleg. Akkor erényszámba ment, ha a florenzi rátámadt a pisaira, a milánói a velenceire: akkor hazafiságnak mondták a megye praerogativáit fentartani, szemben az államnak leg-
elemibb követeléseivel is; és a brandenburgi, a szász vagy a bajor habozás nélkül rántott kardot a haza képviselője, a császár ellen.

A család ugyan ma is előkelő helyet foglal el a szervezetek fontossági skálájában, de mégis visszaszorult. Valamikor kétségen kívül az első volt, állam az államban; és ezen állapotnak rudimentális nyomai meg felismerhetők ott, hol a vérboszu családi viselkedési törvénye ellentállott az állam és az egyház egyesült támadásainak. A családdal való concurrentiában az állam sokáig húzta a rövidebbet. Ranke szinte csodálkozva mondja: »a mi ezeknél a törvényeknél (a nyugati burgundok, frankok, góthok stb. ősi törvényeinél) leginkább szembetűnő, az az u. n. vérdíj (Wehrgeld), melynek alapját az a felfogás képezi, hogy nem az állam, hanem a megöltnek, a kár-

vallottnak családja van ilyen bűnesetnél érdekelve: felfogás, mely a római állameszmével homlokegyenest ellenkezik«. (Epochen 6.)

Mikor a családi szervezet, szemben a többi szervezetekkel, nagy mértékben praedominált, mindenki kötelességének ismerte, hogy, a mennyiben befolyása volt más szervezetekre is, ezek révén első sorban családbelijeinek szerezen előnyöket. A nepotismus akkor nem volt abusus, hanem oly viselkedés, melyet az első sorba helyezett családi szervezet megkövetelt és melyet ennél fogva mindenki, a családon kívül álló is, helyeselt. VIII. Orbán pápa csak akkor esett gondolkozóba, mikor az a vagyon, melyet az egyház és az állam vagyonából nepoteseinek juttatott, egy hihetetlen összeget (10 5 millió scudit) ért el. Ma az u. n. családi protectió gyakorlása általánosan, a limine, helytelenített viselkedés még abban az esetben is, ha a pártfogolt képessége egyébképen nem is esnék kifogás alá.

És a családi szervezet hogyan viszonylik a barátihoz, vagy pedig egyik baráti a másikhoz? Rokonom sérelmet ejtett barátomon vagy más rokonomon, vagy egyik barátom másik barátomon. Melyik ily esetben a helyes viselkedésem, tekintettel a különböző szervezetek ellenkező parancsaira?

Azonban, még ha, általában tudjuk vagy hiszszük is, hogy az egyik szervezetnek, p. o. a hazának, követelményei megelőzik egy más szervezetnek, p. o. a baráti, vagy rokonsági szervezetnek igényeit, mégis egyes esetekben, a complicatióknál fogva, vitássá válhatik, hogy melyiké az elsőbbség. Az ellentáborban álló kedves rokonunkkal vagy barátunkkal találkozunk a csatatéren. Megöljük-e, kíméljük-e? Az állami szervezet alszervezete, a katonai, feltétlenül parancsolja, hogy megöljük. A rokonsági és baráti szervezetek viszont feltétlenül parancsolják, hogy kíméljük. Melyikre hallgassunk? Talán megállhat a következő megoldás. A baráti, rokonsági kötelek ápolása nemcsak egyéni, hanem egyszersmind fontos társadalmi munkacél is. Ugyanilyen az ellenségnek a csatában való megölése. Most megvan a közös nevező. Egyik is, másik is társadalmi cél és most az dönt, miből háramlik a társadalomra nagyobb haszon, ered kisebb kár. Azoknál a népeknél, hol a katonai célok minden más társadalmi cél felett állanak, a helyes viselkedés az, ha barátunkat, rokonunkat megöljük, azoknál a népeknél ellenben, melyeknél a humanizmuson és a szív cultusán több múlik, a helyes és helyeselt viselkedés az lesz, ha barátunkat, rokonunkat megkíméljük: mert nagyobb kárt

okoz itt a szívtelenség, mely a barát megölésében talál kifejezést, mint az, ha az ellenség ezrei közül egynek megkegyelmeznek. Ha azonban valaki akár a legjobb barátját is oly ponton, oly körülmények között találja, hogy megölése vagy kímélése a csata kimenetelére, vagy éppen a haza sorsára nézve döntő, bizonyosan lesznek olyanok, kik ily körülmények között a kíméletet elítélik, helytelen viselkedésnek minősítik.

A cartell-szervezeteket tisztességtelen rabló-és uzsora-vállalatoknak kiáltották ki. Ma feltétlenül csak a speculatio cartelljeit bélyegzik meg így. Mindinkább tért foglal az a nézet, hogy a termelők cartell-szervezkedése, az okszerűség határain belül, védelem a túlverseny veszedelmei ellen, és egyszersmind garantiája az üdvös versenynek; e mellett oly intézmény is, mely a nagy munkás-kérdés megoldásának szolgál.

Vannak szervezetek, melyek nyilván közbeeső állomások természetével bírnak. Ezek sok vitára adnak alkalmat. Ilyen jellegű p. o. a politikai pártszervezet. Mondjuk, hogy egyik politikai párt merev hatalmi rendszer szerint szervezkedik és annak szellemében hatalmi eszközökkel dolgozik: pénzzel, hivatalos tekintélylyel, erőszakkal, csalárdságokkal, úgy szemben a választó közönséggel, mint a pártjához tartozó kép-

viselőkkal szemben is, egyszóval u. n. párt-terrorizmust gyakorol. Ha e párt vezetői és gárdái pusztán egyéni hatalmuk érdekében cselekesznek így, vagy éppenséggel azért, hogy mellékhaszonra tegyenek szert a többi rovására, az eset tiszta: valamennyien a rosszhiszemű cooperatorok aljas csoportjába sorozandók. De ha ezek azért járnak el így, mert abban a meggyőződésben vannak, hogy a haza ügyének ily módon szolgálnak legjobban; ha azt hiszik, hogy a szenvedélyből, éhségből vagy tudatlanságból rakoncátlan schlachczichad oppositionális vétója bajt hoz a hazára; egyszóval, ha úgy látják, hogy hasznos confoederatióra van szükség az alkotmány, a szabad szervezet szelleme ellenére, de az állam érdekében: ezen esetben, ha ugyanis azok őszinte meggyőzéséhez kétely nem fér, a kérdés kritikus. Mert habár ezek az érvek igen nyomósak, és a praktikus rómaiak baj esetében önként mondtak le a szabadságról és dictatornak vetették magukat alá, mégis számba veendők az ellenérvek, melyek szerint ily módon nem neveljük a tömeget, vagyis nem teljesítjük a legfelsőbb rendű munkafeladatot: az emberanyag nemesítését, hanem inkább megrontjuk azt. Mert ügyelni kell a Bentham-féle másod- és harmadrendű bajokra is: arra, hogy ha kiirtjuk a tömegeből a szabadság elemeit,

ha hozzászoktatjuk azt a hatalmi eszközökhöz, — az erőszakhoz, a vesztegetésekhez, stb. — többet ártunk, mint ha a tömeg aberrációit és azok bajait elviseljük. És ezen utóbbi felfogást megerősíti éppen Lengyelország példája, hol a confederációk perpetuálása és megszokása szülte az ország vesztét.

Vége felemlítendő még két körülmény, mely a különböző szervezetek kölcsönös egymásrahatásánál fogva követelt viselkedési szabályoknak gyors felismerését és pontos követését megnehezíti. Az első az, hogy a szervezetek érzéki szemekkel meg nem láthatók. Létüket és természetüket a gondolat munkája útján kell kiderítenünk. A gondolat munkája felsőbbrendű, vagyis olyan munka, mely a nagy tömegnek legnehezebbre esik. Ez a szellemi munka ugyan csekély, ha a szervezet igen szűk körű és olyan, mely folytonos behatásaival jelzi létét és természetét, mint a minő p. o. a család, a törzs, a kisközség. Azonban abban a mértékben, melyben tágkörűvé válik, számos tagot ölelve fel, tagokat, kik nagyrészt sohasem érintkeznek egymással, úgy akkor, ha természeténél fogva behatásai a tagokra ritkábbak és gyengébbek: felismerése mindinkább megnehezül. Ilyenek p. o. a nagy állami, vagy a nemzetközi szervezetek.

A másik körülmény az, hogy a szervezetek nem egyszerre, hanem bizonyos egymásutánban keletkeznek, és csak lassan fejlődnek. A kezdetben tehát halványak és erőtlenek. Csak idők során izmosodnak, öltenek keményebb burkot és a gondolatot támogató, a megismerést megkönnyítő feltűnőbb, észrevehetőbb formákat. Míg ez be nem következik, a tömeg csak kisebb töredékei viselkedésére vannak nemi befolyással, élegszer csak alkalmilag is.

Hogy ez a két körülmény miképpen hat az emberekre, azt legjobban megismerhetjük egy példán. Válaszszunk e végből egy nem jelentéktelen, hanem egy számottevő viselkedési kérdést. Ilyen mindenesetre az a kérdés, mely az emberölést szabályozza.

A kezdetekben az ember szemben azokkal kikhez őt nem fűzik oly kötelékek, melyeket, mint p. o. a család, a törzs, a leggyengébb szellemi szem is észrevesz, semmiféle tekintet nem ismer. Ezekkel szemben viselkedése egyáltalán nem esik bíráló alá. Az u. n. társas sympathia alig fog szervezeti köteléket fenni; semmi esetre sem olyat, melyet az erőszak viszketegje, a birtvágy, vagy éppen az éhség, rögtön szét ne tépnének. Az a gondolat pedig, hogy az emberek hivatva vannak összeműködni, mert az hasznukra

van, abban az időben még elméletben sem lett megszületve. Ekkor embert, kit a család vagy törzs nem fűz hozzánk, bármely okból vagy ok nélkül is megölni, nem helytelenített viselkedés.

Ugyanígy látnak a szervezetek is, midőn egymással szemben állanak: a törzsek, a községek, de még jó sokáig a törzs vagy a község előbbrevaló voltát föl nem ismerő családok is. Az ugyanegy törzshöz tartozó családok Arábiában még mai nap is egymásra törnek időnként és kölcsönös gyilkosságaikat nem érzik helytelen viselkedésképpen. Florenzben egészen a tizennegyedik századig, tehát a már erősen kifejlődött állami és községi szervezet daczára, közönséges dolog volt, hogy az egyes családok, az Uberti-k, a Buondelmonti-k, az Amidei-k, Donati-k, Cerchi-k stb. a város falain belül megverekedtek a családi szervezet követelte érdekből, és hogy ezt rendszeresebben tehessék, megerősítették városi házaikat tornyokkal, melyek még mai nap is láthatók. A vad törzsek között a háború és béke állapotai között nincs különbség; az idegen törzsbelit megölni nem helytelenített cselekmény az oly viszonyok között sem, melyeket mi békeállapotnak neveznénk.

Majd az eddig felismert szervezeteknek összefűződése, egy újabb, nagyobb szervezetnek

léte mindinkább érezhetővé válik; kezdetben talán csak alkalmi szövetkezések alakjában: közös hadi vállalkozásra, vagy a szakadatlan egymásra támadásoknak egy időre való beszüntetése végett. Most időnkint helytelenített viselkedéssé válik: megölni tagját annak a szervezetnek, mellyel saját szervezetünk szövetséget vagy békét kötött.

Időközben a pap kiterjesztette hódításait több szervezetre. Ezek tagjai, bár egyébképen idegenek, most hitsorsosokká válnak. A pap tanaival, melyeknek földöntúli büntetésekkel vagy babonával nagyobb nyomatékot ad, figyelmezteti őket, hogy valamennyien ugyanazon templomba járnak, ugyanazon isteni képnek áldoznak és a közös helyiség, jelvények, szertartások és az azokat kezelő személyek ugyanazonos volta megláttatja utóvégre az új szervezetet a legtompább szemekkel is. Hitsorsost megölni, bár idegen családbeli, határbeli, törzsbeli, most hangosan helytelenített viselkedés. És mindig nő a hitsorsosok száma, a mint a család, a falu, a törzs Istenéből országos isten lesz: Osiris, Zeus, Jehova, Teut, Hadúr. Idők során mindezek elhagyják országaik határát és az összes emberiség egyetlen istenségévé egyesülnek, minden ember közös atyjává, testvéreknek avatván fel az emberi nem minden tagját.

Karöltve a pappal jár a szervezkedés egy másik nagy úttörője: a kereskedő, és az arany-nak néma, de meggyőző nyelvén megérteti az emberekkel azt, hogy ők, ha nem is testvérek, mindenesetre üzlettársak. Az általuk vert utakon követi őket a szervezetek harmadik hírnöke: a humanista, ki a hitnek és az érdeknek érveit az érzelmek érveivel megerősíti és végre a negyedik: a tudós, a ki okszerűségét annak, mit előzői gyakorlatilag tanítottak, most elméleti úton mutatja ki. Most mindinkább nehezebbé válik oly embert találni, kinek megölésével valamelyik szervezetünk viselkedési törvényei ellen nem véténénk. Bizonyos, — a közelmúltban tényleg előfordult eset, — hogy azt az európaít, ki messze Afrikában, mint magánszemély, az önvédelem mentsége nélkül egy benszülöttet megölt, a leg-erősebb helytelenítés, sőt büntetés éri épp azok részéről, kik szervezetileg hozzá legközelebb állanak: saját honfitársai részéről.*

A vallás, az üzlet, a humanismus és a tudomány hatalmas és sikeres oktatók voltak, de eredményeik még sem feltétlenek. Nem tudták

* Arenberg herceget, a német védelmi seregnek tisztjét, ki Afrikában egy hottentottát megölt, a hadi törvényszék három évi fogságra ítélte és a hadseregből kirekesztette. (Pester Lloyd. 313. - 99. sz.)

megértetni azt, meg az emberiség vezetőivel sem, hogy az emberek egyeteme egyetlenegy nagy gépezet, és hogy az egyes szervezetek a nagy közös szervezetnek csak alkatrészei, a nagy társadalmi szövetnek egyes arabeskjei. Így időnként a gépezet egyes kerekei egymás ellen dolgoznak, a szövet meghasad: a háborúk idejében. Ekkor az emberölés ismét nem helytelenített viselkedéssé válik. Most, mintegy szerepükből kiesve, pap, üzér, humanista, tudós, lerontják ezredéves munkájukat: a pap Te Deum-ot zeng, a pénz embere nemzeti ajándéokra ir alá, a humanista elkerülhetetlen chirurgikus operációról, a tudós megfejthetetlen problémáról beszél.

Azonban a későbbi háború már nem a régieknek szervezetlen állapota. Fokozatosan felismerik az emberek, hogy a háborúnak nem kell a szervezetnek éppen minden szálát széttépnie. Most mint helytelenül viselkedővel bánnak el, ki védtelent vagy fegyvert letettet megöl, és most ocsmány dolognak nézik, a mi a kezdetleges hősök utóélvezetét és díszét képezte: a scalp, a kardra szúrt fej. Most felismerik, hogy »hostes vulnerati fratres«; arról pedig, ki a jó érzelmek köpenyében belopódzik az ellenség sátorába és itt gyilkos módra tör reá, honfitársai már nem azt énekelnék: »Jákob minden kunyhóiban áldott

vagy te Istenedtől és temiattad nagygyá lesz Izrael Istene minden népek között, kik nevedet hallják«. Ma Judith viselkedése közmegebotránkozást szülne, saját táborában is és országa, ha talán nem is hivatalból, mindenesetre Holofernes családjának panaszára és a külföldi sajtó reclama-tiói folytán, Judithot bíróság elé állítaná.

Mindezek az esetek megerősítik azt a tété-lünket, hogy a helyes viselkedés abban a mér-tékben nagyobb munkafeladat, a melyben szer-vezetünk a szervezetek tiszta típusaitól eltérve, összetett, vagyis vegyes szervezetté fejlődik; és ismét abban a mértékben, a mint több és több szervezetnek kötelékei fognak minket körül, úgy hogy mintegy szervezeti hálózatba kerülünk. És minthogy a szervezetnek és illetve az egymással concurráló és jelentőségük szerint a viszonyok-hoz képest majd elő-, majd háttérbe lépő szerve-zeteinknek viselkedési követelményeit a viselke-dés általános törvényeivel is kell összehangoz-tatnunk: *a helyes viselkedés tulajdonképen oly munka, melynek célja a harmonizálás, — tehát művészet.*

A művészetnek egyszerű formái ugyan egy-

szerű emberek között is virágoznak, és innen való az a szép látvány, melyet a viselkedést illetőleg az egyszerű társadalmi viszonyok nyújtanak. Mert egyszerű társadalmi viszonyok között a helyes viselkedés művészete, bár szerény alakban, de rendszerint széles körben van elterjedve, csak úgy, mint a hogy falvakon minden udvarról felhangzik az igénytelen, de a maga nemében tökéletes műtermék: a népdal. Ellenben a kifejlett társadalomnak sokféle és egymásba ütköző viszonyainak harmonizálása nagyobb mesteri feladat. Ez művészi számtételt követel meg és e számtétel nehéz. Azért nem mondható éppen túlzottnak az az ítélet, miszerint »mindazokban az esetekben, melyekben a számításnak tényezői nem fekszenek egészen tisztán szemeik előtt, a legszélesebb lélektani, jogászai, politikai, sociális, ethnologiai stb. ismeretekkel felruházott ész is nem egy esetben fog hajótörést szenvedni ily számtételnél abból az okból, mert a föltételek, melyektől a cselekedet hatásai szűkebb vagy tágabb körben függnek, túlbonyolult természetűek. De még abban az esetben is, mikor valaki a feladat megoldására teljesen képesített, a megfontolás több időt igényel, mint a mennyi az elhatározás és a cselekvés között közönségesen rendelkezésére áll.« (Ed. v. Hartmann: Das sittliche Bewusstsein.)

Azért ne búsuljunk el magunkat a miatt, hogy »a világ rossz«. Nem mindig akarattal rosszak, illetve nem helyesen viselkedők az emberek, sem nem azért, inert, miként a gyenge gyermekek és a degenerált öregek, erőtlenek az erkölcsi munkára: hajlamaik, ösztöneik, külön érdekeik legyűrésére. Mert ha jól megfigyeljük őket, azt látjuk majd, hogy abban, ha nem, vagy nem egészen helyesen viselkednek, van része a tudás és ama műérzék hiányának is. Nézzük csak, hogy milyen színvonalon áll meg u. n. művelt közönségünk átlaga is a művészet más terein, pl. a zenében. A népdal és az operetté-ária képezik summumát annak, a mit megérteni, átérezni és a miért lelkesülni képes. Mindezek a mai társadalom komplikált viszonyai között körülbelül abban a helyzetben vannak, mint akkor, a mikor egy Beethoven-darabot hallanak. Egyszerűen nem hallják, nem értik meg, csak hangokat hallanak. Azután van elég olyan is, kinek a természet megtagadta azt, mit »hallásnak« neveznek. Ezek képtelenek a helyes hangot a helytelentől, a harmóniát a disharmoniától megkülönböztetni. Ezek, még ha jó emberek is, a viselkedést illetőleg mindig rossz muzsikuskok lesznek.

Végre van olyan is, ki színvonalat a helyes viselkedésben leszállítja azért, hogy egyedül ne

maradjon, hogy környezetéhez alkalmazkodjék, hogy »theoreticusnak« és »idealistának« ne csúfolják, hogy ne kerüljék őt, a jobbat úgy, a hogy a jók a rosszat kerülik.

Azok az általános elvek, melyeket a viselkedésnek irányoztatása kedvéért közforgalomba bocsátottak, nyilván elégtelenek; épp oly elégtelenek, mint az általános térképek, melyeken meglátjuk a földgömböt, a világrészeket, az egyes országokat, de melyek nem kalauzolnak bennünket azon a kis, de legfontosabb darab úton, melyen a jelen órában kell haladnunk.

Az altruismus vezérelve még azt sem mondja meg nekünk, hogy a társadalmi hatalom intézménye, mint ilyen, megállhat-e mellette? Nem-e egoistikus minden hatalom embertársaink felett már önmagában is? Még kevésbé jelöli ki nekünk világosan, könnyen felismerhetőleg azt a fontos pontot, melyen túl a hatalom gyakorlása — a mennyiben a hatalomnak egyáltalán tért enged — helytelen viselkedéssé válik.

A »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« nagylelkű tana csak oly általános, mint az altruismus elve, és ha azokra a meggyőzhetetlen természettörvényekre gondolunk, melyek a társa-

dalmat mozgatják, még inkább zavarba ejtő. Ez a tan, következetesen alkalmazva, kisajátít minden társadalmi hatalmat. Minthogy a hatalom birtokát felebarátunk épp úgy szereti, mint a hogyan mi szeretjük: következetesen át kell azt engednünk felebarátunknak; viszont a hatalom nyomását épp oly terhesnek érzük, mint a hogy érzi azt felebarátunk: következetesen ez a neki átengedett hatalmat visszautasítani tartoznék.

Mindkét tan nemcsak határozatlan, általánosságánál fogva, hanem egyoldalú is. Csak egy pontra céloznak, igaz, a főpontra: az önzésre, a helytelen viselkedés egyik főrugójára, mely úgy helytelen irányra terel, mint a kellő határon tulvisz. Törekvésük, főcéljuk az egoismust erős korlátok közé szorítani. Hogy ez a törekvés gyakorlati cél, hogy ama tanok nagyszerű szolgálatot tettek a társadalomnak, legközvetlenebbül a meghódított nagy tömegének, a gyengéknek, — ezen szempontból méltán szabadságtanoknak mondhatók — kétségbe nem vonható historikus tény.*

Egyébiránt úgy az altruizmusnak, mint a

* Azért gyakorlatilag végtelenül nagyobb értékűek, mint a Spencer-féle: »Élj önmagadért és másokért« rationalistikus irányelv, mely nyilván erélytelenebb szemben az önzés gerjedelmeivel, és a részletes viselkedést illetőleg, ugyancsak általánosságánál fogva, épp oly csekélyet útbaigazító, mint amazok.

kereszténységnek irányító elve, annál fogva, hogy egyoldalúlag és körvonalozás nélkül azokra a tekintetekre figyelmeztetnek, melyekkel másoknak tartozunk, nyilván csak azt a viselkedésünket akarták befolyásolni, melyet erkölcsösnek nevezünk. *Az erkölcsi és a helyes viselkedés azonban nem egyenértékű fogalmak.*

Erkölcsös az a viselkedésünk, melyet erkölcsi munkánk eredményezett; az erkölcsi munka pedig, tekintet nélkül minden egyébre, küzdelem eredeti, vagy hozzánk legközelebb álló hajlamainkkal és külön érdekeinkkel. Lehetnek azonban olyan céljaink, melyek vagy a viselkedés általános törvényeibe, vagy többrendbeli szervezeteink közül azon szervezetnek viselkedési törvényeibe ütköznek, melynek követelményei valamennyi más szervezetünk követelményei fölött elsőbbséggel bírnak. A mennyiben ily esetekben leküzdjük bár legerősebb hajlamainkat vagy külön érdekeinket, erkölcsi munkát végeztünk ugyan, vagyis viselkedésünk az erkölcsös viselkedés jellegével bír, de azért helyes viselkedéssé nem válik.

Néhány eset ezek megmagyarázására.

Oroszországban van egy secta, a skopzok, mely castratióra kötelezi tagjait. A castratió nagyban ellenkezik az ember hajlamaival; ezeknek

ily esetben való leküzdése tehát erős erkölcsi munka. Mégis nyilván helytelenül viselkedik az, a ki aláveti magát a castratióknak, mert a cél, a melynek kedvéért erkölcsi munkát kifejtett, oktalan, tehát a viselkedés általános törvényeibe ütköző feladat.

A mit az askéták, legkivált Egyiptomban, a kereszténység harmadik századában az önkínzásban, tehát az emberi hajlamok elfojtásában műveltek, páratlan. Egyikük felmászott egy 60 láb magas oszlopra, ott lelánczolta magát és 30 évet töltött ilyen helyzetben. Mégis, nem helyeseljük, hanem elítéljük viselkedésüket, daczára az abban nyilvánuló nagy erkölcsi erőnek és sajnáljuk a korszakot, melyben »egy visszataszító, piszkos, kiaszott, tudatlan, hazafiatlan és érzéketlen őrző, ki életét haszontalan és kegyetlen önkínzásban töltötte el, ideáljává lett azoknak a népeknek, kik Plató és Cicero iratait és egy Sokratesnek és Catonak életét ismertek«. (Lecky.)

Herodot azt mondja, hogy a babyloniaiak legocsmányabb szokása a következő: az ország minden asszonya köteles, Aphrodité templomában helyet foglalva, egyszer életében magát valamely idegennek odaadni, — jöttmentnek, ki végigjárva az egybegyűlt asszonyok vásárját, mint legelső dobott ölébe egy darab ezüstöt. Képzeltető,

hogy milyen küzdelmébe került minden jóra való nőnek, hogy magát ezen esztelen babonának alávesse, és mondja is Herodot, hogy azok a nők, a kik ezt a procedúrát egyszer elszenvetnek, semmi pénzen sem voltak többé annak ismétlésére rábíratok. A babyloni nők is erkölcsi erőt fejtettek ki, de azért viselkedésük, tekintettel a viselkedés általános törvényeire, a helytelen viselkedés minden jellegével bír.

Erkölcsi erőt fejt ki, de nem helyesen, vagy legfeljebb a maga családi szervezete szempontjából helyesen, viselkedik az a nő, ki nem hajlamból, hanem hajlamai ellenére, egész valójának felháborodása mellett, áruba bocsátja magát azért, hogy tehetetlen szülőit, testvéreit az ínség ellen megoltalmazza?

Erkölcsi munkát végez a zshivány, ki, hogy megsebesült pajtását megmenthesse, élete veszélyeztetésével, saját feje fölött felgyújtja a házat.

Mondjuk, hogy valamely nemet fejedelem merényletet tervez a birodalmi egység ellen. E végből híveihez fordul, kik merényletét reménytelennek ítélik, de ragaszkodásból, hűségből leküzdi egyéni érdekeiket és hozzájárulnak a vállalathoz, habár vesztüket előre látják. Ezek erkölcsi munkát sikeresen végezve, mégis helytelenül viselkednek, mert legelsőrendű szervezetük, nagy és

fontos nemzeti szervezetük törvényei ellen vétettek, más kevésbé fontos szervezetük érdekében.

Ugyancsak erkölcsösen viselkedtek XVI. Lajosnak azon önzetlen hívei, kik a királyi trónt a forradalom ellen megvédelmezték; de ha figyelembe vesszük azt, hogy milyen hitvány volt a XVIII. századbeli francia monarchia, a viselkedés általános törvényeinek 5. pontja alapján azt kell mondanunk, hogy viselkedésük nem volt helyes viselkedés.

A ki hazája veszélyeztetett szabadsága érdekében feláldozza családját, annak viselkedését helyeseljük. Ellenben megróvjuk azt, ki családját idegen nép szabadságának érdekében tette tönkre. Pedig erkölcsi mind a két cselekmény; sőt az utóbbi nagyobb mértékben az, mert az idegen nép szabadsága távolabb áll a cselekvő egyéni érdekeitől, minélfogva ezek elhallgattatása erősebb küzdelembe kerül.

Viszont a tárgyilag helyes viselkedés nem mindig erkölcsös viselkedés is. Nem az, abban a kivételes esetben, mikor nincsenek leküzdeni való hajlamaink és érdekeink, és nem az abban a második esetben, ha nem győztük le hajlamainkat és külön érdekeinket, hanem ha színlelésből, tehát más, erősebb hajlamaink és külön érdekeink könnyebb érvényesítése kedvéért

viselkedünk — külsőleg — helyesen. Azért a viselkedésünk ezt a nemét nem helyes, hanem inkább csak *szabályszerű* vagy külsőleg helyes viselkedésnek lehet nevezni. Ilyen például azoknak a viselkedése, kik előmenetelük érdekében, vagy hiúságból, félelemből, egyszóval személyes érdekből, részt vesznek oly közhasznú mozgalomban, melyet bensőleg elítélnek.

Az erkölcsös viselkedést tehát a cselekvőnek belső élete állapítja meg, a szabályszerű viselkedést pedig a külső viszonyok határozzák meg. Amaz merően subjectiv, ez tisztán tárgyi jelleggel bír. Mindkettő csak fél munka.

De mert munka mind a kettő, azért megvan mind a kettőnek a jutalma; és mert nem teljes, hanem csak fél munkák, meg van a büntetésük is.

Az erkölcsi viselkedésnek jutalma az önmagunkkal való megelégedettség nagy praemia — szorosán véve a legnagyobb jutalom. Ellenben a tárgyilag helytelen, bár erkölcsös viselkedésnek büntetése a balsiker. Mert a ki, bár jóhiszeműleg, vét a viselkedés általános törvényei, vagy a munkaszervezet, illetve a munkaszervezetek concrentiája esetében, a legelső sorban figyelembe veendő munkaszervezet követelményei ellen, azt az azokra mért büntetések előbb-utóbb el fogják érni.

A ki pedig csak külsőleg alkalmazkodik a viselkedés törvényeihez, de az azokkal szembe szállott ösztönei és külön érdekei felett nem győzedelmeskedik, tehát a szükséges erkölcsi munkát nem végzi, azt ama el nem fojtott gerjedelmei örökké marják, míg embertársai abban a mértékben lebecsülik — a phariseusok, az ügyeskedők és az u. n. »stréberek« ismert büntetéseivel sújtják — a melyben viselkedésének rugóit mindinkább fölismerik.

Minthogy az erkölcsös viselkedés sok értékes elemet rejt magában: erőt, az erőnek legfelsőbbrendű nemét, melynélfogva leghatalmasabb ellenfelünkkel, önmagunkkal bírunk, hajlandók vagyunk az erkölcsös viselkedést is helyes viselkedésnek nevezni és benne gyönyörködni, minthogy az olyképen hat reánk, mint a drágakövekkel kirakott tárgy, tekintet nélkül czélirányos voltára, a használat vagy a művészet szempontjából. Ámde, ha ilyennek mondjuk azt, élesen különböztessük meg az erkölcsileg helyest a tárgyilag helyes, vagyis a szabályszerű viselkedéstől, és ne feledjük azt sem, hogy, miképen ez, úgy amaz is csak viszonylag helyes viselkedés: amaz a cselekvő indokaira, emez a tett hatására való tekintettel: az a szív és kedély, ez az esz és az Ítélet szempontjából. Mindkettő egyoldalú.

Feltétlenül helyes az a viselkedés, mely erkölcsös is és tárgyilag is helyes: a tett, melynek szülői: egyrészt az emberi erők legnagyobbika, az önmagunk felett gyakorolt erő, másrészt az észnek ereje, mely a viselkedésnek általános és a concurráló szervezetek követelte viselkedés szabályait felismerni és harmonizálni képes. Ez a viselkedés a viselkedésben a tökély, mert erkölcsös voltánál fogva nem szorul külső hajtóerőkre és biztosítékokra: parancsra és kényszerre, tehát munkát megtakarító, míg tárgyilag helyes voltánál fogva a legjobb társadalmi munkaeredményeket szolgáltatja.*

* Eduard von Hartmann »Das sittliche Bewusstsein« című munkájában 45 erkölcsi alapelveket ismertet részletesen. A 45-ik saját erkölcsi elve. Műve előszavában pedig ezeket mondja: »Az erkölcs elvéről vallott nézetek ma tényleg kuszáltabbak, mintsem valamikor voltak. Ezen a téren a legellentétebb álláspontoknak is akadnak képviselői, és az a fiatal ember, a ki azt vélné, hogy a mai napon még képviselt erkölcselveknek tanulmányozása által gyakorlati viselkedésére nézve szilárd alapot talál, inkább másra, mint arra az eredményre fog jutni, hogy tekintve azt a számos ellentmondást, mely az erkölcs alapjára nézve létezik, ilyen alap talán egyáltalában képzelt, mindenesetre az ember gyakorlati viselkedésére nézve nem lényeges«.

Ezt a kuszáltságot és bizonytalanságot nyilván okozzák: egyrészt szét nem választása az erkölcsileg és a tárgyilag helyes viselkedésnek, másrészt az a körülmény, hogy a viselkedést, tekintettel a társadalomnak concurráló és önmagukban is változó szervezeteire, egyetlen alapelvből levezetni nem lehet.

Az általános vezérelvek tehát nem képesek az embert a helyes viselkedés terén kellőképpen irányítani. A feladat nehezebb. Itt nem segíthet más, mint az, a mi az embert minden más bajából kivezeti: a munka, a *helyes viselkedés elsajátításának és biztosításának* munkája.

Erre a fontos munkára vessünk néhány pillantást.

Legáltalánosabban, e munkának két válfaját lehet megkülönböztetni: az önmunkát, melyet kiki függetlenül szervezetbeli tagtársaitól, önerőből és, legalább közvetlenül, saját hasznára végez, — mondhatnók, minden egyesnek házi munkáját, — és azt a munkát, mely collaboratió, többek összeműködése során és az összeműködők közös céljaira való tekintetből folyik.

Az elsőben nevezett munkát végzi, és elég messzire haladhat előre a cél felé, ki tanulmányok útján kiképezi, finomítja szívét és eszét, érzelmi és ítélő képességeit, mint a melyeken, mint láttuk, az erkölcsös s egyszersmind tárgyilag helyes viselkedés múlik. A kedély erős védelmet ad szemben az erkölcsös viselkedés legnagyobb ellenségével, az önzéssel, az értelem kiművelése pedig megismerteti velünk azt, hogy mit követel a tárgyilag helyes, a szabályszerű viselkedés.

A ki mindkét irányban szorgalmas munkát végez, az előbb-utóbb megszerzi magának a »művelt«, a szó igazi értelmében való »úri embernek«, a »gentlemannak« legnagyobb társadalmi praedicatumát, melyre a culturnépeknél még a királyok is aspirálnak* és melynek legalább foszlányait siet magára öltetni mindenki, kinek a legközönségesebbeknél magasabb társadalmi igényei vannak. A »művelt«, az igazi »úri ember«, a »gentleman« abban különbözik attól, a ki merően csak éles eszű vagy tanult — és lenne bár a legprofundusabb tudós is — hogy kedélye is ki van művelve, hogy fogékony az erkölcsi szép és nemes iránt; ismeretei, szellemi culturája folytán pedig különbözik a tudatlan, jó indulatú embertől, a merően »jó embertől«: mindkét tekintetben pedig különbözik az »úrtól« a köznép értelmében: a merően gazdagtól és hatalmastól.

A kire az »úri ember« praedicatuma ráillik, az még szerény társadalmi állásban is a legfelsőbb rendű elemeihez tartozik a társadalomnak: az aristocratiához, e szónak ugyancsak legigazibb értelmében, és kicsiny társadalmi ügykörében úgy viszonylik azokhoz, kik nagy hatalom-

* A »Times« elősorolva a walesi herceg összes jó tulajdonságait, ilyképen összegezi azokat: »Egyszóval ő tetőtől talpig angol gentleman«.

mal, vagy nagy vagyonnal, vagy nagy címmel bírnak, mint a kisméretű műremek a műalkotásnak egy nagy darabjához, mely azonban tökéletlen mű, vagy éppenséggel kontár munka.

Az elméleti tanulmányok útján való önművelés azonban nemcsak fáradságos, hanem, mint nem közvetlenül hasznot hajtó, nem nyomban ellenszolgálmányokkal jutalmazott munka, költséges is. A tömeg nem követheti ezt az utat; a kenyérért kell dolgoznia. Azért ez az út a tehetősebb osztályok külön útja. És hogy mennyire követeljük, — mintegy ösztönszerűleg — hogy ezen az úton járjanak ezek, bizonyítja a kicsinylés, a megvetés, egyszóval az elítélés, ha módban vagy állásban levő emberrel találkozunk, kinél vagy az észnek, vagy a szívnek culturája nagyobb mérvben hiányzik, a ki nagyobbára nem »úri ember«; viszont, hogy minden ember, ki az úri jelleg külső attribútumaival bír, komoly sértésnek veszi, ha azt mondjuk róla, hogy nem »úri ember«.

A mit a nagy tömeg a szívnek és az észnek kincseiből magának elsajátíthat, azt kénytelen az életből meríteni, az élet kemény iskolájában megtanulnia; a mire egyébiránt az elméletileg kiképzettnek, mint gyakorlati iskolára, szintén van szüksége.

Az élet erre bő alkalmat nyújt. Léptenyomon találkozunk itt útmutatókra: jóakarókra, de nem kis számban rosszakaratúakra is. És ez utóbbiak útbaigazítása nem mindig a sikertelenebb annál fogva, mert a verseny, az irigység és a gyűlölet éberebbek és jóval élesebben látók. De tanulunk az életben útmutatók nélkül is, mert a tényleges életviszonyok kemény realitások. Ha nem is vagyunk képesek azokat meglátni, majd megérezzük őket, ha éles sarkaikba beleütődünk. Kimenni a világba a végből, hogy az meggyaluljon bennünket, hogy ott szarvainkat ledörgöljük, ismert szójárások.

A ki az élet küzdterein a helyes viselkedés megtanulása kedvéért szorgalmas munkát végez, az elméleti képzettség híján is megszerzi magának azt a képességet, melyről, mint a szorgalom első gyümölcseről, fentebben tüzetesen megemlékeztünk: megszerzi magának a gyakorlatot, azt a csodatehetséget, elmélet és előzetes elemzés nélkül, tehát mintegy ösztönszerűleg felismerni, helyesebben »tapintat«
útján megtudni azt, hogy minden egyes esetben mit követel a helyes, a tapintatos viselkedés: csak úgy, mint a hogy a gyakorlott fül a zenedarabban megérzi a harmóniát és disharmoniát, a helyes és a hamis hangot, vagy a gyakorlott szem a műtárgyban a

szépet és nem szépet, vagy végre a mint kiér ezt e Helmholtz és tapasztalata szerint kiérzi minden gyakorolt mechanikus azt, hogy »miképen oszlik meg a nyomás és a húzás valamely mechanikus műben,« vagyis anélkül, hogy azokat kiszámítaná.

A helyes viselkedés irányításában nagy és sikeres munkát végeznek a szervezetek is: minden szervezet, úgy öntudatosan, mint öntudatlanul.

Itt az első hely kétségen kívül a családot illeti meg. Megmondhatatlanul sikeres az a munka, melyet e téren a szülői ház, a szellem, mely valamely családban honos, végeznek. A kinek pedig ebben a munkában legnagyobb a része és az érdeme, az a szülői ház nemtője: az anya, ki, bár rendszerint elmélet nélkül, mégis legeredményesebben oktat a helyes viselkedésre annál fogva, mert ő a legfogékonyabb kornak, a gyermekéveknek osztatlan uralommal bíró bálványa, kinek codexe, a gyermeke iránti szeretetnek szívébe vésett törvenykönyve; és mert az oktatás, az útbaigazítás munkájának motora az anyánál a legtisztább, az önfeláldozásig terjedő önzetlenség. Azért épp a legnehezebb oktatásban,

a szív és kedély kiművelésének munkájában, utánozhatatlan és elérhetetlen mester az anya. A jó anyának e téren való oktatása teljesen pótolhatatlan s erre való tekintettel mondja a német arról a férfiúról, kinél a szív culturája fogyatékos, hogy »hiányzik neki az anyai« (das Mütterliche), az, a mit az anyjától kellett volna kapnia, a magyar pedig így szól: nézd meg az anyját és vedd el a lányát. Ezekben fekszik a szülői háznak, az egészséges családi intézménynek legnagyobb haszonértéke a társadalomra nézve, míg az egyesre nézve a »jó házból« való származás, — ismét igaz értelmükben használva e szavakat — egyike a sors legnagyobb kedvezményeinek és egyszersmind egyike a legjobb ajánlatoknak.

A hány a munkaszervezet, ugyanannyi a műhely, melyben a helyes viselkedés megismertetésének és legalább külső biztosításának fontos munkája folyik: kezdve az egyházon és az államon, le a szűkköri gyártelepig, hol arról gondoskodnak, hogy a gyár munkásai, legalább addig, míg a gyárban dolgoznak, úgy általában, mint a gyári szervezet különleges viszonyainak megfelelőleg, helyesen viselkedni tanuljanak. Még azok a szervezetek is, melyeknek legközvetlenebb célja nem is a munka, hanem az élvezet: tár-

saskörök, asztaltársaságok, sportegyletek, baráti körök stb. munkaszervezetekké alakulnak abból a szempontból, hogy tagjaik helyes viselkedéséről, s rendszerint igen erélyesen és a körükön kívül eső viszonyokra is kiterjedőleg, gondoskodnak: irányítás, véleményezés, ítélet és büntetések útján. Oly mérvű fogékonyságot oltott a természet az emberekbe a helyes viselkedés érdekei iránt, hogy a társadalomnak még szervezetlen atomjai is sietnek, mihelyt csak alkalom nyílik, a viselkedést befolyásoló szervezetté tömörülni: irányító és büntető, kisebb-nagyobb közvéleménynyé alakulni.

A munkának, melyet a társadalom sokféle szervezetei e téren végeznek, egyik nagy terméke a *jog*.

A jog viselkedési szabály, melyet idegen akarat: a szervezetnek, az ebben érvényesülő erők akarata jelöl ki és kikényszerítés vagy büntetés terhe mellett szab tagjai elé.

Azonban a jog képében megnyilatkozó idegen akarat nem ridegen egyoldalú akarat. Az ilyen akaratnak neve önkény: a joggal ellentétes elem és fogalom: a jognak negatiója. A jogszabályban kell, hogy legyen valami akaratából

annak is, ki avval meg van terhelve, a kényszerrel, a büntetéssel megfenyegetve; legyen benne akarata valamiféle módon: vagy úgy, hogy elfogadta a szabályt közvetlenül, akár csak hallgatólag, vagy praemissáiban, alapelveiben, vagy pedig közvetve, azok útján, kiket valamiképen képviselőinek tekint: választottjai, elődei, tagtársai, vagy azok, kiknek kötelékébe lépett, kiknek kötelékében továbbra is megmarad.

Ez a jognak jellege: közösen, ha nem is közvetlenül, kifejezetten és a hozzájárulás egyenlő arányában alkotott viselkedési szabály — compromissum a társadalom hatalmi és szabad elemei között.

És mert a jog a szervezet hatalmi és szabad elemei vegyülékének eredménye, azért az kizárólagos terméke a vegyes természetű szervezeteknek és megtalálható minden tényleges szervezetben annál fogva, mert, mint láttuk, a tényleges szervezetek mind vegyes természetűek. A tiszta hatalmi szervezet nem ismer jogot; a kizárólag irányító elem ott a feltétlen úrnak egyoldalú akarata, szabad tetszése, önkénye; a feltétlen szabad szervezet pedig szintén nem ismer jogot: kényszercselekményt, hanem csakis feltétlen szabad akaratelhatározást.

Ellenben a vegyes természetű szervezetek

szükségképen szülik a jogot. Mert ott, hol feltétlen uralom és feltétlen meghódolás nincsen, hol szabad elemek is élnek, ezek életerejüknel fogva szükségképen megnyilatkoznak és többé-kevésbé érvényesülnek is — közelebről nézve még a rabszolgánál is. Viszont, hol tiszta szabad szervezet nincsen, ott hatalmi elemek is léteznek, melyek ugyancsak a bennük rejlő élet-erőnél fogva felszólalnak és a szabad elemek ellenállása határáig érvényt szereznek maguknak. A hatalmi és szabad elemek ezen szüntelen egymás ellen törését időnként kifejezett vagy hallgatólag békekötés követi: pactum, a kölcsönös határjelek kitűzése s vele a jog megalkotása.

És hogy a jog minél nagyobb életerőben maradjon, a természet, mondhatni, külön ösztönt plántált az emberi kedélybe: a jogsérelem fulánk-ját, az igazságtalanság keserű és felháborító érzését. A jogsérelem bántó önmagában, tekintet nélkül a vele szenvedett kárra. Izgató hatása jóval erősebb, mint a hatalmi behatások közül a legbántóbbé: az erőszaké, a mennyiben ez, jogi kötelék híjján, jogsérelemmel nem kapcsolatos. A Bismarck-féle »Ins Unrecht versetzen«, valakit oda terelni, hogy ő legyen a jogsérelem kezdeményezője, sikeres diplomatikus speculatio, mert a jogsérelem vérlázító érzése külön erő-

képen kapja meg az embereket és indítja őket tettekre.

Minden szervezet alkot jogot és pedig mind-azokra a viszonyokra kiterjedőleg, melyek a szervezet érdekeit, jogalkotó tényezőinek belátása és érzelmei szerint, érintik és addig a határig, a meddig azokat érintik. Avval a viselkedéssel, melyet gyávának nevezünk, az állami szervezet rendszerint nem törődik, ellenben a művelteknek a helyes viselkedést cultiváló és ellenőrző szervezetei a gyávaságot minden körülmény között elítélik és korholással, lenézéssel, kirekesztéssel büntetik. Ha azonban valaki a csatában viseli magát gyáván, az állam — minthogy érdekeit sértve Játja — nyomban más álláspontra helyezkedik, a gyávaságot jogi szabályozás alá fogja: még pedig az agyonlövés büntetésének terhe mellett.

A szervezetek felfogása arról, hogy a viselkedésnek melyik neme, mikor és micsoda fokig érinti érdekeiket, az azokban érvényesülő értelmi és érzelmi erőkhöz képest, s így hely- és időnként változók, így az állam valamikor szükségesnek látta a ruha-kérdést is szabályozni. Ma e kérdéssel nem foglalkozik, míg ellenben a művelt körök elég behatóan intézik ezt az ügyet mai nap is és büntetés: be nem bocsáttatás, lenézés vagy

kiküszöbölés terhe mellett rendelkeznek arról, hogy hol, mikor kell p. o. estélyi ruházatot ölteni. A praeventiv censurát az állam egykoron a legfontosabb állami jogintézmények egyikének tartotta: ma, legalább a szabadabb államok, a praeventiv censura kezelését a művelt közvéleményre bízzák.

A jog a legkülönbözőbb neveket viseli a szervezet szerint, melynek talaján termett, az életviszonyokhoz képest, melyeket felölel, még az alak szerint is, melyet ölt. De mindezek csak egyes nevei a jognak: annak a nagy és egységes anyagnak, mely, miként az aether a testeket átjárja, minden szervezetet áthatol.

Kezelői is sokfélék; a legkezdetlegesebb idők apró és egyszerű viszonyai között egyik legfőbb kezelője az összszervezet: formailag mint gyűlés, formátlanul mint közvélemény. Utóbb, a munkatagozás következtében, a főkezelés, mindenestre a formai, a hivatalos, kisebb-nagyobb úgycörökben átszáll a szervezet delegátusaira: a magistratusokra, parlamentekre, esküdtszékekre stb. De formátlanul, és mintegy ősi hatalmát fenntartva és jelezve, minden időben résztvesz a jogalkotásban és kezelésben az összszervezet is: mint rendelkező, ítélkező és büntető közvélemény: a kör, a falu, a vidék, az ország, az összes

culturnépek közvéleménye, — a personificált tömegnyilatkozás, mely csendesen szüntelen működik, izgalmas kérdésekben azonban időnként oly erélylyel lép fel, hogy az összes delegátusokat elhallgattatja.

A jog igen mélyen gyökerezik és széles alapon indul meg. Gyökerei, legalább főgyökerei, több szervezet talajában fészkelnek és mindezen, szervezetekben nem egyes személy, hanem három és különböző helyeken álló collaborans a kertésze: a támadó, a megtámadott, és mint a görög drámában a chorus, a szervezetbeli tagtársak — személyesen vagy kiküldötteik képében — mint az egyes eset által közvetlenül nem érintett, de arról maguknak eszükkel, szívükkel, nézetet alkotó s ennek egyik vagy másik módon — a néma helytelenítéstől az erőszakos közbelépésig — kifejezést adó, de közvetett érdekeik — a szervezet érdekei — által is közbenszólásra, rendezkedésre, a viselkedési szabály formulázására vagy végrehajtására indított harmadik személyek.

Annak következtében, hogy három erő működik össze alkotásánál és mindegyik külön álláspontból, a jog nagy szilárdságot és realitást nyer. Hasonlóvá lesz az árboczhhoz, melyet három kötél három oldalról fog. Az egyes legprofundusabb elme is nemcsak híjján van ezen hár-

mas, egymást kölcsönösen ellenőrző nézpontnak, melyről a két eltérő érdekű fél és a közbenszóló környezet a viselkedést szemügyre veszik, hanem azt a raffináló műtétet sem végezheti, melyen a jog óvatos és lassú fejlődése során átmegy. Mert a jogalkotás rendszerint óvatosan megy végbe. Kiindulási pontja: az egyes eset, és nem képzelt, hanem az élet realitásai által felszínre hozott kérdés. Ezen folyik ama három collaborans munkája, melynek első terméke a jognak csirája: a praecedens. Ez a csira még gyarló alkotás; azért még tovább kell folynia a munkának, mely alatt nem egyszer történik, hogy a csira elhal, mert nem volt életképes. Ha azonban az, nemcsak életben marad, hanem erősödik, fejlődik a munka során, más, ugyanoly természetű sejtek csoportosulnak körülötte és mindezek létet adnak egy magasabb rendű jogi terméknek: a praecedensek sorozatának: a jogi gyakorlatnak. A gyakorlatnak azonban még sokáig kell továbbfejlődnie, izmosodnia, míg végre szokássá: kemény, ellentálló burok által megvédett joggá válik. És ezen hosszú folyamat alatt mindinkább csi-szolódik, finomodik a jog, ölt értékes részleteket, válik drága műtárggyá, vagyis mindinkább simul a tényleges viszonyoknak nemcsak goromba lényegéhez, hanem azoknak finom részleteihez és

különlegességeihez is, és fejlődésének ezen fokán igen tökéletes viselkedési abstractiókat szolgáltat.*

Mindenesetre igen kényesen és óvatosan kell eljárnia az egyes kutatónak, a legilletékesebbnek is, hogy egyoldalú szempontjából test helyett ne lásson schemát és hogy merően a constructió útján jusson oly szilárd eredményekhez, mint az a három, az élet által felvetett tárgyat három oldalról látó és collabor aló jogi munkás: a panaszos, a panaszolt és az ítélkező szervezet, hosszú és sokszor próbára tett gyakorlat során. És ha ily alkotás az egyesnek mégis sikerül, az csak annak fog sikerülni, ki a jogalkotás hosszú sorozatának gazdag termékeivel rendelkezik.

A szokás a jogot a tekintély hatalmával is felruházza. Most úgy tűnik fel az embereknek a jog, mint valami, a minék tőlük független, önálló és az idő által is igazolt léte és uralma van; mint nem is emberi termék, hanem mint az örök teremtés egyik része: hasonlónak a természettörvényekhez, melyekkel szemben az emberi akarat és okoskodás hiábavaló erőlködések. Shylock hivatkozik a velencei köztársaság jogára és a követelésének teljesíthetetlen és embertelen

* Ilyen finomabb részlet p. o. a fentebben érintett »illetlen befolyás«. (320. 1.)

voltáról legmélyebben meggyőzött bírák zavarba jönnek. Megtudja a fiatal ember, hogy mit kíván az illem törvénye s ha nem is érti, nem is helyesli, aláveti magát.

Tekintélyét fokozza írásba foglalása: a betű és »a formula mystikus ereje«. Most incarnációban van jelen az eszményi lény, és a ki még kételkedik, az akár testi szemeivel is megláthatja. Végre magára ölti a jog a tudomány díszét; casuisticából rendszerré válik, melynek részei egymást tartják, mint a bolthajtás kövei. Most a rendszer során kidomborodó elvek alapján a jog levezetés és analógiák útján is kiegészíthető és tökéletesíthető. Evvel éri el a jog, mindenestre alakilag, fejlődésének legmagasabb fokait.

Míthogy a jog egyik vagy másik szervezet útján minden életviszonyt áthatol — a családnak legősibb állapotaitól a nemzetközi viszonyok legújabb alakulásáig — idők során tömérdek viselkedési szabályt szolgáltat, melyek, mint a helyes viselkedés kiderítésére fordított munka kész termékei, nyomban felhasználhatók. A jog felment attól, hogy a szervezetek minden tagja — de akár jogászai is — minden új alkalomból, a megfelelő viselkedési szabály keresésével munkaerőt és időt pazaroljanak: nagyobbára sikertelenül, mindenestre tökéletlenebbül, mert a

tömeg nagy része, de a jogászi átlag is, erre a munkára képtelen. Most készen kapják a szabályt, kiverve a tekintély bélyegével. És szolgál a jog még akkor is, ha hézagot hagyott volna, mert elvei, szelleme, melyek a gyakorlat során mindinkább beszívódnak az emberekbe, közvetett útbaigazítók, a mennyiben közel fekvő és szilárd alapokat szolgáltatnak, melyekre a nem szakértő ész is rövid deductiók és szinte kitapintható analógiák segítségével igen gyakran önállólag tovább építkezhetik oly esetekben, melyeket a jog részletesen nem szabályozott, vagy a mennyiben a kérdés elé állítottak a szabályozásról tudomása nincsen.

Az írott jogról, a törvényről, szemben a homályosabb szokásjogról, mondja Ihering: »a mit előbb fáradsággal keresni és találni kellett és a mit csak választottak találtak meg, az most ki van tárva és nagyobb tehetség nélkül is megtanulható«. Ugyanezt el lehet mondani a nem írott jogról is, a jogról általánosan, bármilyen alakjában, szemben oly állapottal, melyben a nem írott jog — a gyakorlat és a szokás — is hiányzanak.

A jog nyilván nagy útmutató és oktató a viselkedésben. És erre az oktatásra annál inkább van szükség, minél nagyobb a társadalom munka-

fejlettsége s vele kapcsolatosan munkatagoltsága. Mert tömérdek a külön kör — és nem egymástól elszigetelt, hanem vitális összeköttetésben álló körök — sajátlagos viszonyokkal, melyeket a körön kívül állók, legalább a részletekben, nem ismernek, nem ismerhetnek. Ha a kereskedőt, aki nekünk forgatmány útján fizet, rögtön nem értesítjük arról, hogy utalványa honorálva nem lett, úgy annak sok esetben érzékeny hátránya lehet. Illő tehát és a helyes viselkedés követelménye, hogy nyomban tudósítsuk. Ámde ha a jog erre, és igen erélyesen, nem tanítana, azok közül is, kiknek gondolkozási erejük fejlett, ismereteik elég tágak, és kik mások érdekei iránt kellő érzékkel is bírnak, ugyan hánynak jutna ez eszébe? És mennyi ilyen különleges és kényes viszonyt hoz létre a fejlettebb cultura, melyekről az idegen körhöz tartozók, merően az életgyakorlat során, egykönnyen tudomást nem szerezhetnek. Nem félek túlzásba esni, ha azt mondom, hogy a viselkedésnek azon termékei, melyeket az emberek merően önerejükből, vagyis eredeti módon megalkotnak, minimalisak ahhoz az irányoztatáshoz viszonyítva, melyet közvetlenül és közvetve a jog útján kapnak: ha ugyanis a jogot a maga teljességében tartjuk szemünk előtt, ha a jog egész birodalmára gondolunk:

arra a széles és sokféle területre, mely felett a jog, a társadalmi környezetnek a viselkedést irányító és kikényszerítő befolyása uralkodik — írott, nem írott alakban, hivatalos és nem hivatalos törvényhozók és bírák által kezelve. Ha megsemmisülne minden, a mit az emberiségnek évezredek jogalkotó munkája megteremtett, de olyképen, hogy emléke is kiveszne az emberek agyából, még legfejlettebb és a tudománynak minden más eszközével rendelkező elméink sem lennének képesek azt a tőkét, melyet a jogban bírnak, hirtelen és egyetértőleg rekonstruálni, — még kevésbé annak legszükségesebb töredékeivel a nagy tömeget ellátni: és a merően irányoztatás, oktatás, tudás hiányából tömegesen bekövetkező helytelen viselkedés oly zavarokat keltene, hogy anarchiává fajulna a társadalom: Babel tornyává, hol a munkások a közös nyelv híjján lennének vagy legalább is oly primitív vásárrá, melyben a közös csereeszköz, a pénz, hiányzik.

Ha a jognak ezen nagy szerepére gondolunk, azt látjuk, hogy az eszközök között, melyeket a jog szolgáltat és azok között, melyek a jogtól eltekintve állanak rendelkezésére az

egyesnek a helyes viselkedés megismerésének fontos munkájában, a viszony ugyanaz, mint az a viszony, melyet a gépek és az embernek apró szerszámai között megállapítottunk. A jog a gép, az egyeseknek a helyes viselkedést felismerő erői az apró szerszámok; azért valamint a gép, azonképpen a jog is a magasabb rendű munkaeszköz annyiban, a mennyiben kisebb munkaerő és időfogyasztás mellett viszonylag nagyobb eredményeket szolgáltat a társadalomnak.

Azonban a helyes és azon viselkedés között, melyre a jog irányít, mindig van különbség, eltérés; és annál nagyobb, minél tökéletlenebb vagy rozogább a jogalkotás gépezete.

Kivételesen megesik ugyan, hogy a jog előre siet. A hirtelen lendületes időkben látjuk ezt. A nagy francia forradalom uralma alatt nemcsak a francziák írott joga, hanem a nemzet túltöbbségének jogi öntudata is messze előtte volt az életnek. (Liberté, égalité, fraternité!) A messze jövő délibábos látványain és nem a fogható realitásokon alapult. Ugyanezen hibájuk szokott lenni a túlbuzgó hivatalos törvényhozók jogalkotásainak is. Ily esetekben a jog nem irányít tökéletesen, mint a hogy nem mutatja helyesen az időt az az óra, mely siet.

Közönségesen azonban inkább el szokott

maradni a jog az élettől. Ezt a jognak sajátlagos, teljesen soha ki nem küszöbölhető természete okozza. A jog, mint láttuk, a concret viszonyok nyomán, lassan és óvatosan fejlődik. A talaj már régen megvan, mikor a jog még csak csírázni kezd, és mivel az élet — a talaj — folyton változik, azalatt, míg a jog kifejlődött, a régi talaj már nem létezik, mássá lett. Más szóval a jog elmarad az élettől, elkésik s sokszor inkább a tegnapi, mint a mai nap viszonyait tükrözi vissza, — legkivált, ha a társadalom egyáltalában lassú a munkában, vagy érzék hiányából, a jogalkotás munkájában. A jognak *ezt* az elmaradását az élettől a jog »örökös nyavalyájának« neveztek el; helytelenül, mert nem abnormitása, hanem rendes constitutiója.

Ilyképen a jog rendszerint nem irányít a legtökéletesebben; a munkaeredmények, melyeket szolgáltat, csak hasznos, időt és munkát megtakarító, tehát viszonylag értékes termékek többé-kevésbé tömegárúk, de nem remekművek, vagyis ahhoz a célhoz, mely felé szerzőik törekedtek, az ideálhoz, nem végtelenül közel járók.

De ebből csak az következik, hogy valamilyen az anyagi javakat termelő gépektől nem várunk remekműveket, azonképen a jogalkotás gépeitől sem lehet ilyeneket követelni. Rafaelo-

kat, Michel Angelokat, de kevésbé kitűnő művészeket sem lehet gépekkel helyettesíteni.

A remekmű, az igen nagy tökély, a művészet rezervált területe, melynek monarchája az individuum: az az individuum, mely meg van áldva azokkal az értelmi és érzelmi talentumokkal, melyek, mint minden más művészetben, úgy a helyes viselkedés művészetében is, mesterré avatnak. A termelés ezen tényezőivel, a művészi talentummal szemben minden külső munkaeszköz háttérbe szorul, nemcsak az esetlen gép, hanem a legfinomabb kézi szerszám is: az ecset, a toll[^] a véső.

A jog azonban nemcsak hasznos útmutatója a helyes viselkedésnek, hanem a helyes viselkedés külsőleg való követésének erős biztosítója is.

Úgy a feltétlen szabad, mint a feltétlen hatalmi szervezetek nélkülözik ezt a biztosítékot, mert a tiszta szervezetek, a mint azt fentebb láttuk, a jog intézményét nem ismerik.

A feltétlen szabad szervezet nem ismer hatalmat és kényszert, következetesen itt, mint minden munka, úgy a helyes viselkedés is, merően a szervezet tagjainak szabad akaratától, tehát felismerő és erkölcsi erejüktől függ.

A feltétlen hatalmi szervezetben az úrnak korlátlan hatalma és személyes érdeke ugyan biztosítékai annak, hogy a szervezet meghódolt tagjai a szervezet törvényét: a feltétlen engedelmesség parancsát, valamint a viselkedés általános törvényeinek a munkásságra kötelező pontját megtartsák, ellenben semmiképpen sem biztosítja a hatalmi szervezet azt is, hogy az úr a viselkedés általános törvényeihez saját személyét illetőleg alkalmazkodik és hogy meghódoltjait e törvények azon pontjaira is kötelezi, melyek közvetlen úri érdekével össze nem vágnak. Sőt inkább azt láttuk fentebb, hogy az urat legközvetlenebb személyes hajlamai arra csalogatják, hogy a viselkedés általános törvényei alól önmagát felmentse, meghódoltjait pedig egyrészt kiaknázza, másrészt a haladásban megakadályozza. A feltétlen hatalmi szervezetben tehát a viselkedés általános törvényeinek érvényesülése nagyrészt a szervezet urának értelmi és erkölcsi erejétől föltételezett.

És minél közelebb áll valamely tényleges szervezet a tiszta típusokhoz, annál jobban láthatjuk ezeket az eredményeket a gyakorlat által megerősítve.

A vegyes természetű szervezetekben a jog, melyet előbb a helyes viselkedés egyik útmuta-

tőjaképen ismertünk meg, most a külsőleg helyes viselkedésnek, a szabályszerű viselkedésnek biztosító intézményeképen lép elénk.

A jog kikényszeríti azt, mit a helyes viselkedés tárgyilag megkövetel: még pedig nemcsak olyképen, mint a feltétlen hatalmi szervezet, vagyis nemcsak a szervezet meghódolt tagjaival szemben, hanem szemben a társadalom uraival is.

A vegyes szervezetekben ilyképen kevesebb múlik az erkölcsön, mely a feltétlen szabad szervezet minden tagjánál, a feltétlen hatalmi szervezetben pedig a szervezet döntő tagjánál, az úrnál, a viselkedési törvények érvényesülésének kizárólagos föltétele.

És ha a feltétlen hatalmi szervezetnek egyik előnye az, hogy az úrnak érdeke éber őre, korlátlan hatalma pedig sikeres végrehajtója a viselkedés törvényei egyik, az úr érdekeinek szolgáló részének, úgy a jognak szintén van, még pedig a viselkedés valamennyi törvényére és a szervezet minden tagjára, tehát a hatalom birtokosára, az úrra is kiterjedő éber őre. Ez az ellenérdekű ügyfél. És szintűgy van hatalma, mely a törvénynek érvényt szerezni képes. Ez a hatalom a bíró: és pedig úgy az a bíró, kit a társadalom a munkatagozás során e hatalom gyakorlására kiküld, mint a társadalom személyesen is: mint ítélkező

és sújtó, gyakran a kiküldött bírónál is erélyesebben megfegyelmező hatalom százféle alakban: mint helytelenítő, megrovó, üldöző, kiküszöbölő, még a rendes bírói széket is, hol nyíltan, esküdtek útján, hol titokban, a szakbíró befolyásolásával, elfoglaló közakarattal.

Ugyanazért mindaddig, míg a társadalom emberi anyaga nem emelkedett a tökélynek legmagasabb fokára, melynélfogva már nem szorul más impulsusokra, mint azokra, melyeket a tökéletesen kifejlődött erkölcsi erő ad, tehát míg föltétlen szabad szervezetek alkotására képesítve nem lesz; vagy míg nem sülyed le színvonalára az állatnak, melyet collaboratióra, mindenesetre magasabb rendű collaboratióra, csakis egy felsőbb rendű és föltétlen hatalom képes terelni: a jogot a társadalom azon munkaeszközének kell elismernünk, mely nélkül a társadalom meg nem állhatna, vagyis oly intézménynek, melyről csakugyan el lehet mondani azt, hogy *regnum fundamentum*.

Azonban a jog csak bizonyos fokig pótolja az erkölcsöt, a melyre másrészt maga is szorul: úgy keletkezésében, mint érvényesülésében.

A jog ugyan hatalmas, de tompa eszköz.

A mi nem bizonyítható, azt meg nem foghatja. Azonban hány viselkedési actus megy naponta végbe az emberek milliói között, a nélkül, hogy azokról jogászai bizonyítékok léteznének? Ha az emberek csakis akkor viselkednének szabályszerűen, mikor maguk ellen szóló bizonyítékoktól tartanak, vagyis ha nem viselkednének helyesen erkölcsi erejüknel fogva is. a jog egymagában nem menthetné meg a társadalmat.

És szükség van az erkölcsre a társadalomnak jogot szolgáltató és jogot alkotó közegeinél. Első sorban a bírói karnál, mert bírói erkölcs nélkül a jog élő halott. De nem nélkülözhetik az erkölcsöt a közigazgatás közegei sem, még pedig nemcsak szemben gazdájukkal: az állammal, a községgel, hanem a felekkel szemben sem, mert azok is végeznek jogszolgáltatói funkciókat, legalább előzeteseket, idejglenséket. Nem lehetnek erkölcs nélkül a törvényhozók sem, mert ha a törvényhozás nem végez erkölcsi munkát, szükségképen tökéletlen a társadalom jogi gépezete. Végre nem lehet erkölcs hijján a nagy közvélemény sem, semmi esetre sem a vezető és uralkodó osztályok közvéleménye, mert végelemzésben ez képezi a törvényhozók törvényhozóját és a bírák bíróját.

Mindezekre való tekintettel azt kell mon-

danunk, hogy minden társadalomnak szüksége van az erkölcsnek bizonyos mennyiségére, mert ez képezi az archimedesi pontot, mely nélkül a legtökéletesebben szerkesztett jogi gépezet is tehetetlen.

És valamiképen a collaboratiónak képzelhető legfelsőbbrendű alakzata az összeműködők tiszta szabad akaratán nyugvó feltétlen szabad szervezet, azonképen a vegyes szervezetek, vagyis az életben megtalálható szervezetek közül az lesz a magasabb rendű, melyben a főmotor az erkölcsi erő, a jog pedig csak kisegítő surrogatum.

A hol tehát az erkölcsi erő nagyobb mértékben hiányzik, ott a jog is erőtlen marad, és az ilyen társadalomban a helytelen viselkedés, vagyis úgy az erkölcstelenség, mint a jogtalanság, epidemikusakká válnak.

Ennek az állapotnak következményei vészesek.

Ez az állapot önmagában hat bántólag a társadalom tagjaira, mert sérti az emberi lélek azon szervét, mely a disharmoniát, akár csak a hangokban, formákban, ízekben, szagokban is kellemetlennek érzi, ha nagyobb fokú, vagy

nagyobb érzékenység esetében, éppen elviselhetetlenek. Megundorodunk és menekülni vágyunk oly környezetből, melynek disharmoniáját erősen érzük. Hogy ez az érzés még az oly embereken is tud erőt venni, kik maguk is hitványak, ezt akárhányszor tapasztalhattuk.

Ez a helytelen viselkedés anaestetikus hatása, melynek ösztönszerű érzetében az ember a cselekedeteket nemcsak jóknak és rosszaknak, hanem szépeknek és rútnak is mondja. És valamiképen elfordul az ember a tárgytól és benyomásoktól, melyek rútnak, azonképen az emberektől is, kiknek viselkedése rút.

Ezen anaestetikus hatásnak kettős a következménye. Az a munkaszervezet, melynek tagjai elfordulnak egymástól, még kevésbé gondozott, végre teljesen széthulló munkaeszközzé válik; és az az ember, ki oly társak között élni, velők dolgozni kénytelen, kik helytelen viselkedésükkel benne a bosszankodás, a megvetés és utálat érzéseit felköltik, körülbelül hiába élt és dolgozott, akármilyen becses eredményei legyenek is neki egyébképen, mert nem érheti el az élet és a munkacélok főcélját: azt, hogy jól érezze magát. »Szinte ijesztő«, mondja egy olasz történész, »ha meggondoljuk azt, hogy mennyi gonosz és vad jellem létezett akkoron (a XVI. században) Olasz-

országban, a tömérdek tudásnak, gazdag tapasztalatoknak, a finomított életnek és szépművészetek ápolásának gyúpontjában; alig tudjuk, hogy tulajdonképpen miben is állott amaz időszak civilizációja«. (Gr. Capponi.)

Mint hogy pedig az emberek a fejlődés során egyrészt mindinkább behatolnak a helyes viselkedés törvényeibe, másrészt a cultura során amúgy is érzékenyebbekké válnak: a helytelen viselkedés okozta disharmonia erősebben hat rájuk. Ez további oka annak, hogy miért károsítóbb a helytelen viselkedés a cultura magas fokán. Azért az, mert ott bántóbban hat az emberekre — még a hitványakra is — és így rombolóbban a munkaszervezetekre.

Ellenben a kezdetleges népek, úgy tudatlanságuk, mint nagyobb tompaságuknál fogva, a disharmoniát a helyes viselkedés követelményei és munkatársaik viselkedése között ugyancsak kevésbé érzik meg. Kevésbé kényesek ebben is, mint minden másban. Azért itt a disharmonia kevésbé ártalmas.

Azonban van még több oka is annak, hogy a cultura alacsony fokán miért kevésbé veszedelmes a helytelen viselkedés. A kezdetleges népek a helyes viselkedés követelményei felett egyformábban tájékozatlanok és kevésbé érzéke-

nyék lévén, valamennyien közel egyforma mértékben viselkednek helytelenül. Toursi Gergely idejében király, úr, pap, közember között féltelenség, rakonczátlankodás és vad önzés dolgában nem volt különbség. Ily esetben azonban eleje van véve annak a kártékony selectionak, mely bekövetkezik, ha az emberek egyik része — többnyire az egyébképen is hitványabb — oly fegyverekkel küzd a társadalom versenyharczaiban, melyekhez jobb minőségű társaik, mint rútakhoz, nyúlni nem akarnak, minélfogva ezek hátrányba kerülnek s így méginkább visszavonulnak, nem collaborálnak. Tekintsünk csak körül! A társadalmi fejlődés fejleszti a városi életet is. A városok szaporodnak, nagyobbodnak, egyesek óriási mérveket öltenek. A nagy városok a bűnnek épp olyan biztos tanyái és búvóhelyei, mint a minők a kezdetleges társadalomban a puszták és az erdők. Ha ez utóbbiak inkább az erőszak bűneinek, úgy azok a nem kevésbé vesztes csalárdságnak és a bűnös és enerváló elveknek színhelyei. És ha a zsványt, a »szegény legényt«, a munkakerülés őskori ösztöne toborozta, a városokban az erkölcstelenség- toborzója az ínség: és pedig nemcsak az a feltétlen ínség, mely a vagyon és munka hiányából ered, hanem az a viszonylagos ínség is, mely alatt mindazok

szenvednek, kik szükségleteiket a pazar és az élvekben és hiúságokban versenyző, túlversenyző városi élet mértékével mérik és e miatt lesznek »szegény legényekké«.

A fejlett társadalom szövete tömörebb is. Itt ugyanegy szál több embert köt össze, mint a kezdetleges társadalomban. Ha a fejlett társadalomban csak egy szálát is metszünk el, több ember érzi meg, mint ha a kezdetleges társadalomban tíz szálon ejtünk sérelmet. Darwin szerint minden magasabb organisatio kényesebb, érzékenyebb, könnyebben megzavarható és megsérthető. Ugyanilyen a fejlett társadalom is, minélfogva itt nagyobb bajokat idéz elő a helytelen viselkedésnek kisebb, mint a kezdetleges társadalomban annak nagyobb foka.

Mindezeket egybevetve, nyilvánvaló, hogy más állapotot létesít a helyes viselkedésben való defectusnak akár ugyanegy foka is a kezdő, és mást, a már kifejlődött társadalomban.

Erre gondolva, ne nyugodjunk meg abban, hogy jobbak vagyunk, mint voltak az előbbi generatiók; mit igen sokszor hallani és mi nagyjából való is. A nagy városok utczái és udvarai, a mennyiben csak valamivel tisztábbak, mint a falvak utczái és udvarai, egészségtelenebbek, mint ezek; és valamint a tisztaságnak a lakosság sűrű-

ségével, azonképpen a helyes viselkedésnek is a társadalom anyagi és szellemi fejlődésével egyenes arányban kell fokozódnia. Ezért nyer a helyes viselkedés munkája az anyagi és szellemi haladás magasabb régióiban oly nagy jelentőséget és innen van az is, hogy elhervadnak a legvirágzóbb nemzetek, államok, szervezetek, mikor elmulasztják a helyes viselkedésnek, anyagi és szellemi munkáik fejlődésével való arányos tökéletesítését. Midőn tehát azt mondjuk: »hiába inaugurálunk bármely intézményt, a nagy eredményeket nem magukkal az intézményekkel, hanem azok kihasználásával — a *munkával* — fogjuk csak elérni« — és »nem azok a leggazdagabb országok, hol a természet a legpazarabb, hanem azok, hol a munka a legsikeresebb«: ne feledkezzünk meg arról, hogy *a társadalmi munkának három elválaszthatatlan fő ága van* — az anyagi, a szellemi és a viselkedést szabályozó munkák — és hogy csak ott folyik jól a munka, a hol annak mind a három ágát jól végzik.

VÉGE.